

I

— Қулоқ сол, момоси, қулоқ сол. Қаердандир одам овози келяпти... Сайрак адирда ёнбошлаб ётмиш бобомиз, момомизга шундай дедилар. Бобомиз оғизларини анграйганнамо очдилар. Ўнг қулоқларини еллар елмиш тарафга тутдилар. Еллар, овозларни ёрқин олиб келмадилар. Бобомиз ўнг кафтларини қулоқлари сиртига тутдилар. Елпана қилдилар. Нафас олмадилар. Бор вужудларини бериб қулоқ солдилар. Бобомиз шунда-да бир нимани эшитмадилар. Чуқур тин олдилар. Бобомиз ойдинга тикилдилар.

— Манови ёқдан шекилли... — дедилар. — Ўзи, вақтинг хушми, момоси? Эсон-омон юрибсанми? Тўрт мучалинг бутми?..

1

Совчилар қадами қизлик эшикка шараф!
Совчилар оқшом вақти келди.
Уй бекаси дастурхон ёйди. Хўжаси мезбонлик қилди.
— Хуш кўрдик, хуш кўрдик, — деди.
— Хушвақт бўл, қассоб, хушвақт бўл, — деди совчилар. — Қани, илоҳи омин, шу уйда катта-катта тўйлар бўлсин, оллоҳ-акбар!
— Оллоҳ-акбар! Айтганингиз келсин!
Паловдан кейин тарвуз сўйилди.
Совчилар одатлари бўйича у ёқ-бу ёқдан гапиришиб ўтирди.
Есон қассобни ҳаминқадар элади. Кейин, мақсадга ўтди.
— Синглингнинг бошига бахт қуши қўниб турибди, қассоб, учириб юбормасанг бўлди, — деди.
— Аслини билмай, сўз демаслар, наслини билмай, қиз бермаслар, — деди қассоб. — Ким экан, у?

2

Қишлоқда бир бўзбола бўлади.
Бўзбола елкадор, пишиқ қоматлик бўлади. Кулча юзларида чуқур-чуқур кулдиргичлари бўлади.
Қўй кўзлик, сийрак қошлик бўлади.

Бўзбола қоматини ғоз тутати. Жойида тик туради. Қўлларини кўкрагига қовуштиради ё белига тирайди. Бир нуқтага тикилади. Қаерга тикилади, нимага тикилади?

Билмаймиз, биз билмаймиз.

Инчунин, ўзи-да билмайди.

Бўзболани илк бор кўрамиз.

Шунда, бу бола ё қаттиқ қайғуда, ё бир нимани ўйлаб ўйига етолмаяпти, деймиз.

Юриш-туришидан... кеккаяди, ўзидан ўзгани оёғи билан кўрсатади, деймиз. Шох-у бутонинг борми, мунча кериласан, деймиз.

У мизожи хуш кўрмиш одамлар билан салом-алик қилади. Борди-келди қилади. Чин дилдан гапиришади. Очилиб гурунглашади.

Кўнглига ўтирмайдиганлар билан саломлашгисида келмайди!

Оқибат, бўзбола бизни назарга илмайди, деймиз.

Оқибат, бўзболани бировимиз хуш кўрамиз, бировимиз нохуш кўрамиз.

У ўзини биз учун дил-дилдан ошно билади.

Бизга содиқ меҳр қўяди. Биз билан ҳамиша хайрихоҳ, ҳамдард бўлади. Бир қориндан талашиб чиққанлардайин бўлсам, дейди.

Ақалли, бир, бир ёмонлигимизни кўрса бўлди!

Биздан қўлини ювиб қўлтиққа уради. Биз билан салом-алик қилмаслик пайида бўлади.

Биздан қайтганини бизга-да, бировга-да айтмайди.

Қобоқ-тумшук қилади. Ичимдан топ деб юради.

У одамови!

У олислардан кўз узмайди, киприкларини-да пирпиратмайди.

Биз у тикилмиш тарафга қараймиз. Зангори уфқ. Шу! Ақалли булутлар-да йўқ.

У бизни ҳайрон қолдириб-қолдириб яшайди!

Бир нимани сўрасак, ҳа ё йўқ деб қўя қолади.

Қўлига сув берамиз. Сувни гўё биринчи кўраётгандай тикилади. Ўзича бош ирғаб қўя қолади.

Биз оғринамиз. Миннатдорчиликни тилаб оламиз.

«Сен ҳам одамга ўхшаб бирор нима де».

«Нима дейин?»

«Ҳеч бўлмаса, барака топинг, де».

Шунда у тиззаларини кучоқлайди. Олис-олисларга— Боботоғ чўққиларига ўйчан-ўйчан термилади. Боботоққа термулиб-термулиб айтади:

«Чин гаплар кўнгилда бўлади. Тилга чиқса, ёлғон бўлади-қолади».

У ёлғиз бир ашулачини ашулачи деб билади. Бу ашулачини Юнус Ражабий, дейди.

У Юнус Ражабий ашула айтганда сўзлашувчи ё йўталувчи одамни кўришга кўзи бўлмайди.

У Юнус Ражабий ашула айтганда илжаювчи одамни отишга ўқи бўлмайди.

У Юнус Ражабий ашулаларини бош эгиб эшитади, музтар бўлиб эшитади.

У... қўшиқ айтади!

Адирга ўтга боради. Ўт ўриб-ўриб, теваракка аланглайди. Ёлғиз ўзи бўлади.

Кейин, ўтни болиш қилади. Қўлларини боши остига чалиштиради. Олис-олисларга — пахта хирмони мисол оппоқ булутлар, ҳаволанмиш чумчуқлар галасига термулиб-термулиб... димоғида қўшиқ айтади.

Бора-бора лаблари-да қимирлайди...

Совчи ана шу бўзболадан бўлади!

3

Есон қассоб гапни чўрт кесди:

— Қоплонми? Бўлмайди!

— Қассоб, оғир бўл, сомондай оғир бўл.

— Оғир бўлсам-бўлмасам! Унингиз на саломни билади, на алиқни билади!
— Қассоб, кўнглинг билан эшит — қулоқ алдайди, ақлинг билан кўр — кўз алдайди.
— Унингиз одамга ўхшамайди!
Шунда совчилар ўз санъатларини қўллади. Бири қўйиб бири, қассоб отаси борасида ҳамд-у санолар айтди:
— Раҳматлик отаси кўп яхши одам эди-да...
— Кўп мард эди...
— Кўп танти эди...
— Эсонбой отасига тортмабди...
— Ношукур бўлманг. Эсонбой отасига қўйиб қўйгандай тортади...
— Қани, қаниқайин?..
— Ана, анақайин. Муслмончилик аста-аста-да...
Совчилар гап охирини ана шундай отадан қолмиш ана шундай ўғилга олиб келиб улади.
Есон қассоб охир-оқибат ён берди.
— Мен бир нима деёлмайман, — деди. — Оғайни-жамоа бор, қиз боққан янгаси бор. Яна бир келинлар, маслаҳатлашиб олайлик.

4

Кенжа зурриёт бўлмиш қиз беш яшарлигида ота-онадан сағир қолди.
Акаси қўлида қолди.
Янга бўлмиш қобок-тушмуғига қараб кун кўрди.
Янга бўлмиш қобок ўйди...
Шунда... шунда, сағир нафас олмади! Сағир кўзлари пит-пир этди. Сағир кўзлари олма терди.
Сағир ҳадаҳалаб борди. Жияни бешигини қўш- қўллаб ушлади. Сағир жон-жаҳди билан бешик тебратди.
«Бешик тебратсам, янгам қобоғи очилади, кейин, мени уришмайди...»
Сағир ана шундай умидга борди!
Сағир қорни очди. Сағир бармоғини сўрди. Аммо миқ этмади.
Янга дастурхон ёйди. Сағирни дастурхонга имлади.
Сағир дастурхон олдига силжиб келди. Сағир бармоғини сўриб, янгага мўлтиради. Сағир бармоғини сўриб, дастурхонга мўлтиради.
Кейин, оғзидаги бармоғини дастурхонга узатди. Бармоғини аввал дастурхон бурчига тегизди.
Ундан дастурхон ўртаси сари оҳиста-оҳиста ўрмалатиб борди. Кейин, нон четига тегизиб турди.
Сағир бир тишламгина нон синдириб олди.
Сағир, янгага қараб-қараб нон тишлади, мўлтираб-мўлтираб нон чайнади.
Сағир, янгамга яхши кўринайин дея, ўзидай-ўзидай сатилларда сув ташиди.
Чин, акаси-да, янгаси-да сағирни ўз боласидан кам кўрмади. Шундай бўлса-да, сағир ушбу хонадонда жиянлари билан ўз орасида катта тафовут борлигини ич-ичидан ҳис этиб-етиб кун кўрди.
Сағир мунис-да бўлди, ғамгин-да бўлди.
Сағир сертамиз бўлди.
Ҳаётда бўлмиш илкис қилиқлар, иринг гапларни дарҳол илғаб олди. Энг ёмони кўнглига олди!
Сағир зийрак бўлди.
Зарра бошидан ҳаётга катталар кўзи билан қаради.
Сағир таъсирчан қиз бўлди.
Бари сағирлик иши бўлди!
Сағир бир қиз бўлди, бир қиз бўлди-е!
Сарвақад бўлди!
Сулув юзларини оппоқ десак, бизнинг ҳақимиз кетади. Қорачадан келган десак, қизнинг ҳақи

кетади.

Буғдойранг бўлди!

Барчин юзли бўлди, саратон юлдузли бўлди, паришон зулфли бўлди.

Ўрим-ўрим сочлари бировга, кимгадир бировга талпинди.

Бўлмаса, шунчалар тақим уриб-тақим уриб тўлғонармиди?

Қоп-қора холи ингичка лаблари бурчида бўлса бўлмасмиди? Иягидаги чуқурчаси ичида бўлса бўлмасмиди?

Келиб-келиб, ўнг ёноғи қоқ учида-да бўладими!

5

Акаси хўп бинойи гап айтди.

Бундай қиз тақдирини оғайни-жамоа жамлигида ҳал этмоқ маъқул бўлади.

6

Совчилар тагин келди.

Орадан икки кун ўтди.

Оғайни-жамоалар бирови у деди, бирови бу деди.

Бирови аразлаб кетди.

Бари ўз гапини маъқуллатиш пайида бўлди.

Ака бўлмиш барига бирдай бўлиб ўтира берди.

Бўлар гап қизда қолди.

Янга бўлмиш ошхонага йўл олди.

7

Кенжа жиянига қатиқ ялатиб ўтирмиш Оймомо янгасидан орланди. Ўзига қараган бўлди: елкасига сирғаниб тушмиш ироқи рўмолини ёпинди. Юқорига йиғилиб қолмиш кўйлаги барини тортди, тиззаларини ёпди.

Жияни қулочини очди, онасига талпинди.

Онаси кенжасини бағрига олди.

Қайнсинглисига тикилди-тикилди, мийиғида кулди-кулди.

Кейин, қайнсинглиси кўнглига қўл солди:

— Сен нима дейсан?

— Нимани нима дейман?

— Талмовсирама, бирор нима де. Совчи кепти.

— Кимга?

— Менга бўлармиди, сенга-да.

— Эб-ей, мен сизга нима қилдим? Боринг-е!

Оймомо терс бўлди. Билқ-билқ қайнамиш қозонга юз берди.

Косов билан ўчоқ ковлади.

Олов хур-хур ёнди.

Кенжа, онаси ёқасини таталади.

— Эна, мама! Мама бер! — деди.

Онаси ўғлига эмчак берди.

— Уялсанг-уялмасанг, бу баримизнинг бошимизда бор савдо, — деди янга бўлмиш.— Биз ҳам сендайин уялиб эдик. Мана оқибати, жиянинг шўрпиллатиб-шўрпиллатиб эмиб ўтирибди...

— Эрга тегаман деб ўлиб ўтирганим йўқ...

Янга бўлмиш кетига чалқайиб-чалқайиб кулди. Кўкраги кенжаси оғзидан чиқиб кетди.

— Мен сени ўлиб ўтирибди, деб ўйлабман, — деди. — Менга қара, бугун, бугун бўлмаса эртага барибир келин бўласан...

Кенжа, мимит қўлларини чўза берди-чўза берди. Онаси кўкрагини тагин оғзига солди.

— Жойи чиқиб турибди, хўп дея бер. Қоплон икки елкасига уй тикса бўладиган йигит.

— Мен ундайчикин одамни билмайман...

— Энди биласан-да. Айтганимдан қолма. Чиройинг борида чинорингни топ!

Оймомо чўққа тикилмиш кўйи ўтира берди.

Чўғ Оймомо юзларидан, Оймомо юзлари чўғдан қолишмади.

Янга бўлмиш кенжасини Оймомога берди.

— Бўлди, сукут аломати ризо, — деди.

8

Янга бўлмиш оғайни-жамоа қошига борди. Оймомо сукутини айтди.

Совчилар дастурхонга ўралмиш нонни ўртага қўйди.

Қалин айтиш бошланди.

— Хў-ўш...

— Элга қараб айтинг-да.

— Хў-ўп...

— Бўлди-е, ҳеч ким қиз узатиб бойиган эмас.

— Ўнта қўй... шуларга розимисизлар?

— Қани, илоҳи омин, икки ёш қўша қарисин, оллоҳ-акбар!

Янгаси қиз онаси ўрнида фотиҳа ўқиди.

Нон синдирилди.

Совчилар оҳорли белқарс ўраб кетди.

9

Куёв тарафдан фотиҳа тўй келди.

Фотиҳа тўйида қўй, зиғир мой, гуруч, майиз... бўлди.

Келин-куёвлик даври бошланди.

Куёв, келин қариндош-уруғлари олдидан ерга қараб ўтди. Кўзларига тик қарамади. Давраларда юзма-юз ўтирмади.

10

Ой ўтди.

Келинникига кўрпа-тўшак матолари билан пахта келди...

Бу, тўққиз деб аталади.

11

Бир оқшом куёвтўра келин акаси бир ёққа сафарлаб кетди, дея эшитди.

Ошналари билан қайлиқлаб борди.

Ошналар оҳиста-оҳиста дераза чертди.

Деразадан янга бўлмиш қаради.

— Куёв қайлиғи билан кўришсам дейди... — деди ошналари.

Янга бўлмиш йўл бермади.

— Кўришгиси келса тўй қилсин, — деди.

12

Тўй бозор оқшоми бўлди.

Тўйга айта-айт бўлди.

Қизлар келин тарафга айтди, бўзболалар куёв тарафга айтди.

Қизлар келинникига борди, бўзболалар куёвникига борди.

Куёвникида неча-неча қўйлар боши кетди.

Неча-кеча кўзалар бўшаб қолди.

Созлар, хониш ҳавода ҳаволаниб-ҳаволаниб турди.

Тўйхона тўла тўйловчи бўлди.

Кўчада болалар шовқин солди:

— Тобоқ келди, келинникидан тобоқ келди!

Дарвозадан елкалари, бошларида дастурхон кўтармиш аёллар пайдо бўлди. Аёллар келинникидан ўнта тобоқ олиб келди.

Тобоқлар бирида палов, бирида қовурма гўшт, бирида қайнатилган тухум, яна бирида ширгуруч... бўлди.

Тобоқлар давраларга қўйилди.

Тўйловчилар кўнгиллари тортмиш таомдан еди.

Бўш тобоқлар йиғиб олинди.

Жўрабоши даврага катта рўмол ёйиб айтди:

— Куёвтўра келиб қараб турсин, ким қандай совға ташлайди!

Тўйловчилар атаган совға-саломларини рўмолга ташлади. Биров бир кийимлик атлас ташлади, биров шойи ташлади.

Рўмол деярли тўлди.

Дуо эзгу бўлди:

— Тўйники тўйда қайтсин, оллоҳ-у акбар!

13

Куёв жўралар келинникига йўл олди.

Ўзларига ажратилмиш уйга қўнди.

14

Келин ҳовли ўнг юзидаги уйда бўлди.

Қизалоқлар деразама-дераза мўралади, келинни томоша қилди.

Ичкарида қизлар ғуж бўлди. Бири ҳавас билан, бири ачиниш билан келинга боқди.

Келин ихтиёри қизларда бўлди.

Бир қиз бармоқларини тупуклаб-тупуклаб ҳўллади. Қиз келин зулфларини бот-бот буради.

Зулфлар гажакдан-гажак бўлди.

Бир қиз тўнтариклик пиёла кетига ўсма эзди. Қиз келин қошларига ўсма қўйди.

Келин нигоҳлари кигиз гулида бўлди.

15

Шу вақт беш-олти одам келинли уй даҳлизига келди.

Ички эшик қия очиб қўйилди.

Хайрулла домла келиндан вакил сўради:

— Сизким Оймомо Абдибой қизи, ўзингизни Қоплонбой Қурбонбой ўғлига бағишламоқ ваколлатини акангиз Эсонқул ўғлига топширдингизми?

Сукунат.

Келин миқ этмади.

— Айтма, айтма, — шивирлади қизлар.

Ешик кетида турмуш куёв жўралар қизларга пул узатди.

Қизлар пулни бўлиб-бўлиб олди.

Келин ҳамон жим бўлди.

Куёв жўралар тагин пул узатди.

— Бўлдими? Энди айтсин! — дедилар.

— Ай, Холбуви, сен ҳадеб шивирлай берма!

— Шивирлайман! Нима, дарров ҳа, дея берадимми?

— Ҳа, дейиш осонми!

— Егани нон эмас!

Хайрулла домла қайта вакил сўради.

Тагин жавоб бўлмади.

Куёв жўралар бири қўйиб-бири айтди

— Оймомо, тонг отгунча ўтира берамизми?

— Оймомо, дугоналарингнинг гапига кирма, улар сенга ғайирлик қиляпти!

— Ай, Норгул, шу бузмакорлигинг бўлса сенга биров ҳам қарамайди!

— Уёқда куёвтўра интиқ бўлиб қолди!

Қизлар-да бўш келмади:

— Интиқ бўлса бўлар!

— Қирқига чидаган куёв, қирқ бирига-да чидар!

— Бир тонг отса отибди-да, ҳали янаги тонглар бор!

Хайрулла домла охирги бор — учинчи бор вакил сўради.

Шунда-да жавоб бўлмади.

Учдан кейин пуч бўлди.

Домла ташқари равона бўлди.

— Келин хоҳламаяпти, никоҳни қолдирамиз, — деди.

Шунда, оқ парда ичидан:

— Ҳа... — демиш заиф овоз келди.

Овозни барча эшитди.

Куёв жўралар кета-кета:

— Тагин хиёл ҳаяллаганингда куёвсиз қолиб эдинг! — деди.

Кулги бўлди.

16

Бўлак уйда ўтирмиш бўлак домла олдига келдилар.

Биров келиндан сўраб келди.

Келин вакилини акасига берди.

Келин акаси домла қошига чўк тушди.

Куёв келди. Қайноғаси ҳурмати учун юзига белбоғ тутди. Ерга қараб ўтирди.

Дастурхонда бир чинни коса сув билан иккита тандир нон бўлди.

Домла болиш узра китоб очди. Қироатли-қироатли хутба ўқиди. Хуш талқин-хуш талқин хутба ўқиди:

— Алҳамд-у лиллаҳил-лази жаъалан. Никоҳа фасилам байнал ҳалали валҳаром кама қолаллоҳу: фанкиху ма таба лакум минан-нисаи. Ва қола Расулуллоҳи, ан-никаҳ-у суннати ав фаман роғиба ан суннати фалайса минни. Ан-никоҳи роғибун вал манкуҳату марғубатун вал маҳр-у аъло ма тарозаё. ақулу қовли ҳаза ва астағфируллоҳал ғоффаро ли ва лакум. (Ҳалол билан ҳаром ўртасида никоҳни бино этган Оллоҳи таолога ҳамд-у санолар

бўлсин. Қуръонда Оллоҳ дейди: ўзингизга ёққан аёллардан никоҳлаб олинглар. Пайғамбаримиз ҳадисларида демишлар: оила қуриш менинг суннатим. Ким ундан юз ўгирса, у мендан эмас. Куёв яхши кўрувчи, келин яхши кўрилган, ўрталаридаги маҳр розиликларига биноандир. Шу сўзимни айтиб, ўзим ва сизлар учун Оллоҳдан кечирим сўрайман.)

Домла келин акасидан вакил сўради:

— Сизким, Эсонбой Абдибой ўғли, синглингиз Оймомо Абдибой қизини Қоплонбой Қурбонбой ўғлига шаръий хотинликка бердингизми?

— Ҳа, бердим, — деди ака.

Домла, энди куёвдан сўради:

— Сизким, Қоплонбой Қурбонбой ўғли, Оймомо Абдибой қизини ўзингизга шаръий хотинликка қабул қилдингизми?

— Қабул қилдим.

Домла сувдан бир хўплади.

Куёв-да бир хўплади.

Никоҳ сувидан куёв жўралар-да хўплади.

Домла куёвлик бурчларини айтди:

— Олти ой ташлаб кетмаслик, аччиқ шапалоқ урмаслик, яланг оёқ қўймаслик, ҳалол юриш-туриш... Шу шартларни қабул қилдингизми?

— Ҳа, — дея бош ирғади куёв.

— Ҳа, кифоя эмас. Қабул қилдим, деб айтинг.

— Қабул қилдим.

— Баракалло.

17

Никоҳ ўқилиш мобайнида онаси куёв елкасига беқасам чопон ёпди. Беқасам елкасидан игна билан ип ўтказиб-ип ўтказиб олди.

Бу, куёв-қайлиқ ҳамиша бирикиб юрсин, ажралиб кетмасин, дегани бўлди.

Ип учларини тугмади.

Келин-куёв тақдир-пешонаси тугилмасин, дея шундай қилди.

Ҳамиша буғдойдай сероб бўлсин, бола-чақали бўлсин дея, куёв боши узра бир ҳовуч буғдой сепди.

18

Куёв ошналари билан чимилдиққа йўл олди.

Оёғида баланд пошналар фарчиллама этик бўлди. Елкасида беқасам, белида шойи белбоғ бўлди.

Бошида қўқонча дўппи бўлди.

Чимилдиқли уй тўла аёл бўлди.

Куёв аёллар орасидан юрди. Чимилдиқда тик турди.

Куёв ёлғиз турмасин дея, ошналаридан бирови ёнида йўлдош бўлди.

19

Келин пояндозни бир-бир босиб келди.

Юзларида оппоқ ҳарир бўлди. Бошида ипак рўмол бўлди.

Егнида беқасам камзул, атлас қўйлак бўлди. Оёқларида кавуш бўлди.

Келин пешонасида тиллақош бўлди.

Тиллақош жимжимадор кўзлари ёруғда ялт-ялт этди.

Қулоқларида зирак бўлди. Кўкракларида саккиз кумуш нишонли зебигардон бўлди.

Зебигардон ферузалари товланди, бодомлари товланди.
Тўйхонани кийик ўт билан олқор иси олди.
Олқор билан кийик ўт қизлар қулоғида бўлди, кўкраклариди бўлди.
Қизлар келинга бўлишди, бўзболалар куёвга бўлишди:
— Кўзингга қара, кўзингга қара! — дейишди.
Емишки, ё куёв, ё келин биринчи бўлиб бирови оёғини босса, ана шу рўзғорда умр бўйи ўктам бўлади!
Келин, куёв оёғидан кўз узмади. Чапига қараб юрди. Чап оёғи билан куёв оёғини босмоқчи бўлди.
Куёв эпчиллик билан ўнг оёғини тортиб олди.
Келин оёғи кўрпачани босиб олди.
Куёв чаққонлик қилиб, келин оёғини босди.
Бўзболалар ғолибона қаҳ-қаҳ урди:
— Куёв босди, куёв ўктам! — деди.

20

Келин-куёв ёнма-ён турди.
Бўзболалар келин-куёв пойида давра қурди. Қизларга ҳазил-мутойиба гаплар отди.
Кўнгиллар кўнгилларни излади, кўзлар кўзларни излади.
Кўзлар хуштор-хуштор боқди, ғамзали-ғамзали боқди.
Кўзлар ўйнади, кўзлар чорлади.
Кўнгиллар энтиқди, кўнгиллар орзиқди.
Қайсидир кўнгил ошиқ бўлди, қайсидир кўнгил маъшуқ бўлди.
Қайсидир кўнгилда кўхна дард қайталанди.
Қайсидир кўнгилда дард шу лаҳзадан бошланди!

21

Пешоналарда манглайдўзилар ял-ял бўлди.
Солинчакларда бодомнусха кумуш гажаклар, ойнадор балдоқлар ҳалқа-ҳалқа бўлди.
Кўкракларда туморлар, нозигардонлар, уч қаторли шокилалар, тўрт қатор шокилалар, тўрт қатор-у беш нишонли маржонлар шода-шоода бўлди.
Бошларда оттуёқ рўмол, шолрўмол, балхирўмол, қулмирўмол, шотутрўмол, симрўмол, ҳарир рўмоллар ҳаволанди.
Бодомча, ироқи дўппилар, чоргул, бахмалтепа дўппилар ғуж-ғуж бўлди.
Елимиз камалакни матога кўчирди. Оти атлас бўлди.
Ана, атлас оналаримиз, опа-сингилларимиз, қизларимиз эғнида товланди.
Атласда ўзига лойиқ ранги бўлди, рангига лойиқ номи бўлди: Саккизтепкилик, Марғилон хонатласи, Самарқанд оқшоми, Марғилон машъали, Фарғона йўллари, Лайли, Гули, Ширин, Маҳлиқо, Шотикапак, Шодикара, Қўчқоршоҳи, Тири камон, Олтин калит...
Бир йил тўрт фасл бўлди. Фасллар рангларга мўл бўлди: баҳор — гулзор, ёз — офтоб, куз — мунис, қиш — мрамар...
Елимиз фаслларни матога кўчирди: Ҳамиша баҳор, Боғ-у бўстон, Райҳон, Гул ва Наврўз, Гулнамошом, Баргикарам...
Атлас — элимиз тарихи. Атласда элимиз кечирмиш ҳайитлари бор, фожиалари бор.
Атлас — қўшиқ, элимизнинг азалий ҳам сўнгсиз қўшиғи!

22

Ит ғириллатар,
Кампир ўлди,
Соч сийпатар,
Қўл ушлатар бўлди.

23

Ойна кўрсатар баридан-да завқли бўлди, баридан-да гаштли бўлди!
Кайвони аёл келин-куёвга ойна тутди.
Келин-куёв юзларини ойнадан олиб қочди. Келин қараса куёв қарамади, куёв қараса, келин қарамади!
Кайвони аёл келин-куёв бошини ёнма-ён ушлади. Юзларини ойнага қаратиб турди.
Бир-бирлари билан айтишмаганларига-да қўймади!
Куёв келин акси билан, келин куёв акси билан пичирлашиб айтишди:
— Бизни вояга етказмиш ота-онамизга минг бор қуллуқлар бўлсин.
— Акамиз билан янгамизга ундан-да кўп.
— Бир-биримизга ўла-ўлгунимизча содиқ бўлайлик.
— Ундан кейин-да шундай бўлайлик.
— Ўғил-қизларимиз...
— Бир этак бўлсин!

24

Чимилдиқ тушди.
Куёв-қайлиқ чимилдиқ ичида қолди.
Иккита момо чимилдиқ сиртида қолди.
Момолар урчуқ йигира-йигира, ўз кечмиш-ларидан гапирди, қайлиқ бўлмиш даврлардан гапирди.
Момолар мижжа қоқмади. Куёв-қайлиқни қўриқлаб ўтирди.
Чимилдиқда ўтирмиш куёв қайлиғи қошига борди.
Қайлиқ бир чимилдиққа қаради, бир куёвга қаради. Бу қарашда мана бундай деди:
«Холисроқ ўтирсин, момолардан уятдир».
Куёв қайлиғига ўпка-гина билан тикилди. Бу тикилиш мана бундай деди:
«Ҳа, дейиш шунчалар мушкулми? Ошноларим сарғайиб сомон бўлди».
Қайлиқ мийиғида табассум балқиди.
«Дарров ҳа, десак келин ўлиб турган экан, дейдилар».
«Чин, мен дарров ҳа, дебман. Миқ этмай ўтира берсам бўларди».
«Индамай тура бериш куёвлар эмас, келинлар расми. Аслида, биринчи сўров-да ҳа, дегимиз бор...»
Момолар чимилдиқда кечмиш жимжитликдан алағда бўлди. Бирови оҳиста чимилдиқ бурчини турди. Бирови тирсақлаб ётди. Чимилдиқ остидан бир кўзлаб мўралади.
— Эб-ей, ораларинг мунча олис? — деди. — Ё, биздан нам тортаяписизларми? Нам тортманглар, бизда қайлиқ бўлиб эдик...
Момолар чимилдиқни ёпди.
Ана шунда, чимилдиқдан қиқир-қиқир кулги келди...
Момолар оғизларини ушлаб кулди, бир-бирларини туртиб кулди, бир-бирларини ўймичлаб кулди...
— Ҳайрият-а... — деди.

Тонг таги оқарди.
Куёв чимилдиқни тарк этди.

25

Қоронғи тушди.
Одам одамни танисмай қолди.
Куёв ошналари билан қайлиқлаб келди.
Чимилдиқли уйда давра қурди.
Ошнарлар зиғир мойли палов еб кетди.
Куёв ёлғиз қолди.
Шунда, қайлиқ кириб келди.
Қайлиқ дераза пардаларини текислади. Токчадаги шамни ёқди. Чироқни ўчирди. Шам билан чимилдиққа кирди.
Куёв-да шам изидан кирди. Лўла болишга ёнбошлади. Шамга тикилди.
Қайлиқ рўмоли кўксига туша берди-туша берди. Шунда қайлиқ рўмолини елкасига қайириб ташлади.
Қайлиқ-да тўлғона-тўлғона ёнмиш шамга термулди...

26

«...Тоғлар кулранг, қирлар кулранг бўлди. Арчалар кўм-кўк бўлди. Адирлар ўркач-ўркач бўлди. Таватошлар улкан-улкан бўлди. Ёнғоқлар азим-азим бўлди.
Бир қиз елкасида кўза, булоққа келди. Кўзасини ерга қўйди. Булоқ сувларида юзини ювди.
Шунда, сув остида турмиш бир отлиққа кўзи тушди.
Қиз рўмоли билан юзини яширди, қиз ҳаёланди.
— Кўзларингни яширма, Оймомо, — деди отлиқ.
— Кетинг, одамлар кўради, кетинг, — деди қиз.
— Булоқ сувларидан ичайин деб келдим.
Бўзбола отдан тушди. Бир қўлида жилов бўлди.
Ҳовучлаб-ҳовучлаб булоқ суви ичди. Бир ҳовучини қизга сепди.
От ҳурқди, кетига тис бўлди.
Қиз бетларини артди.
— Ичган бўлсангиз, энди кетинг.
— Кўзларингни бир кўрайин деб келдим.
— Қўришга менинг кўзларимдан ўзга-да кўзлар кўпдир.
— Йўқ, ҳар банданинг ўз кўрадиган кўзлари бўлади. Сенинг кўзларинг — меники. Келма, десанг, майли, келмайман.
— Кўзларни деб келмасангиз-да, булоқ суви ичгани келинг...».

27

Куёв-қайлиқ ўз хаёлларини бир-бирларидан яширди. Айни вақтда бир-бирлари нималарни хаёл сураяпти, шуни билмоқчи бўлди.
— Гапир, — деди куёв.
— Ўзи гапирсин, — деди қайлиқ.
— Сен гапир.
— Ўзи гапирсин-да.
— Нимани гапирайин?
— Ўзимизнинг оқшомлардан гапирсин, қирдаги буғдой ўримидан гапирсин...

— Сен гапир, қирдан қайтиб, зардолилар остида оёқ илганимизни, мен сенга зардоли териб берганимни.
— Ўзи гапирсин, қўллари зардоли шохларида бўлса-да, кўзлари менда эканини.
— Сен гапир, шамолда рўмолинг учиб кетгани, мен ушлаб келганимни.
— Ўзи гапирсин, рўмолга узатган билагимдан маҳкам ушлаганини, йиғлайман десам-да, қўйиб юбормаганини.
Сукунат, тошдай сукунат.
Куёв-қайлиқ хаёлан кўрди: зардолилар остига тап-тап тушди. Кўршапалаклар пир-пир учди.
Куёв-қайлиқ хаёлан эшитди: ёз чигирткалари чир-чир этди. Бойўғли узиб-узиб овоз берди.
— Йўқ, сен гапир, қўлларингни ушлаганимни уялмай-нетмай янгангга айтганингни.
— Ўзи гапирсин, айтдим, дея алдасам-да, янгамдан қочиб юганини.
— Айтмаганинг чинми?
— Чин.
— Мен янгангга рўпара бўлолмабман, юзларига қандай қарайман, деб.
— Билса, ҳалиям айтганим йўқ.
Куёв завқланди. Шифтга тикилиб, сукутга кетди.
Жимжитлик қайлиқ кўнглига таҳлика солди. Қайлиқ хаёли бир ёқларга кетди.
— Нималарни ўйлаяпти? — деди.
— Ўзимизнинг оқшомларни.
— Зубайдани-чи?
Қайлиқ куёвни жон жойидан ушлади.
Куёв хаёли учди-кетди.
— Сен ундай ўйларга борма, — деди куёв. — Чин, қараганим чин. Мен сенга айтсам, қарайдиган вақтлар эди-да. Кимга қараган бўлсам, сени деб қараб эдим. Чин, Зубайдага қарадим. Йўқ, у сен эмас бўлди. Болхинга қарадим. У-да сен эмас бўлди. Тағин бировга қарадим. У-да сен эмас бўлди. Тағин бировга қарадим. У, сен ўзинг бўлдинг...
— Шу чиними?
— Чиним.
Қайлиқ ийиб кетди. Қайлиқ дилдорлик берди, қайлиқ дилбарлик берди...
— Унда... мен сизга... тан бердим!

28

Куёв-қайлиқлар тонги тез отади!
Қайлиқ куёв қучоғидан қўзғолди. Куёв узатмиш бебош қўлларни рад этиб ташлади.
— Бўлди! — деди. — Бебошлик қила берди-қила берди, тонглар бошига-да етди...
Куёв-қайлиқ даҳлизда бир-бирлари бошидан сув қуйди. Гуноҳлардан фориф бўлди.
Куёв белқарс ўрай-ўрай эшик сари юрди. Эшик балдоғини ушлади. Серрайиб қолди. Елкаси оша чимилдиққа қаради.
Қайлиқ рўмоли учини ғижимлаб ўйнади. Бармоқларига тикилди.
— Энди келмасин, ёмон экан, — деди қайлиқ.
Куёв кўнгли тонгдай ёришди. Борди-ю, қайлиқ бўлмиш қачон келасиз, деганида куёв оғринар эди.
Куёв катта кўча бўйлаб юрди.
Куёв кўзларига жамики олам оппоқ бўлиб кўринди.
Пойидаги йўл оппоқ чойшабдай оппоқ. Уйлар, деворлар, дарахтлар-да оппоқ. Қушлар-да оппоқ, чойшабдайин оппоқ. Кўча ёқалаб оқмиш сув-да оппоқ. Сув жилдираши-да оппоқ, чойшабдайин оппоқ.
Тонг етилди.
Юлдузлар сўнди-сўнди, Зухро ёлғиз қолди.

Куёв қучоқ очди — тонгни бағрига босди.

Тонг бепоён осмони, қорга беланмиш тоғлари билан, паришон адирлари, сарвқомат тераклари билан куёв қўйнига кирди.

Куёв кафт очди. Ҳавода тўзғимиш тонг сочларини — тонг елларини силади.

Куёв тонгни ўпиб-ўпиб олди!

Ариқ ёқалаб чопди.

Балх тут танасини қучоқлади. Балх тут шохчаларини — сочларини силади, сочларини таради.

Тағин чопиб кетди.

Рўпарасидан одам келди.

Куёв одамзотни илк бор кўрмиш мисол тикилди.

Бу одам итидан-да ёмон кўрмиш Исмат овчи бўлди.

Ушбу дамда Исмат овчи-да бинойидай одам бўлди.

Оламда ёмон йўқ, барча-барча яхши бўлди.

Куёв умрида биринчи бор Исмат овчига салом берди.

Ҳамишагидай салом умидланмай ўтмиш Исмат овчи хиёл ўтиб оёқ илди. Ҳайрон бўлиб алик олди. Кетга қаради-қаради.

— Тарвузинг ёрилибди-да... — дея манқаланди.

Бир аёл кела берди.

Куёв жойида қолди. Қадам босарини-да билмади, босмасини-да билмади. Юзлари лов-лов ёнди.

Аёл келаяпти...

Ёнди, аёл зоти кўзига қайси юз билан кўринади? Кўринса, аёл зоти юзига қайси кўз билан қарайди?

Куёв аёлдан йўлини чап солди.

29

Қурбон ҳайит бўлди.

Аҳли мўминлар қурбонлик қилди. Жонлиқ сўйиб қон чиқарди.

Қўли калта мўминлар қассобдан гўшт олди.

Аҳли мўминлар ҳайитлик кийди. Бисотида борлар оҳорли кийим кийди. Бисотида йўқлар кўҳна бўлсада, озода кийим кийди.

Аҳли мўминлар ороланди. Юзларига хушбўй-хушбўй мойлар суртди. Қошларига ўсма тортди.

Кўзларига сурма сурди. Қўлларига хино қўйди. Кўкракларига олқор тақди.

Мўминлар бир-бирлари уйига ҳайитлаб борди.

— Ҳайитингиз қуллуқ бўлсин! — дея муборакбод этди.

Куёв қайлиғига ҳайитлик юборди, қайлиқ куёвига ҳайитлик юборди.

Қоплон куёв тарафдан бир фаранги рўмол, бир жуфт кавуш, узук ҳамда турли-туман қанд-қурс келди.

Оймомо қайлиқ тарафдан кўйлак, желак, белқарс ҳамда қўлрўмол ҳайитлик келди.

Бари қайлиқ қўлидан бўлди.

Бунга рўмолча қоқ белида қип-қизил чўғдайин товланмиш атиргулдан билдик.

Атиргул қайлиқ куёвга рўмолча эмас, кўнгил юбормиш рамзи бўлди.

Куёв рўмолчани юзларига босиб-босиб ҳидлади.

Рўмолчадан... рўмолчадан қайлиғи ҳавосини олди.

Рўмолчани кўзларига суртиб ўпди, пешонасига суртиб ўпди, лабларига суртиб ўпди.

Ўпди-ўпди, тўрт буклаб қўйнига тикди.

30

Ҳайитда улкан ҳовуз бўйида жийноқ бўлди.
Жийноқда нишолда, нўхат сотди, ҳолва, писта сотди.
Болалар лойшувиллак чалди, сибзиқ чалди.
Қизлар катта тут остида ғуж бўлди.
Сардор қиз жиккак болага бир ўрам арқон берди.
Бола яланг оёқ бўлди. Белига арқон ўради. Йўғон тутга тирмашиб чиқди.
— Қайси шохга ташлайин? — сўради бола.
— Ҳув анави букри шохга! — деди сардор қиз.
Бола ана шу шохга чиқиб борди. Белидаги арқонни шохга ташлади. Арқон учлари ерга бориб тегди.
Шох билан ер оралиғи йигирма қулочча бўлди.
Бола шу арқондан ерга осилиб тушди.
Ерда кафтини қошига қўйиб қарамиш қизлар ичини тортди.
Сардор қиз болани бир муштлади.
— Ўл-а, юрагимни ёрдинг-ку! — деди.
Бола ер сапчиди, ҳиринглаб кулди.
— Урманг, бўлмаса Нурали акамга айтаман!— деди.
— Нуралинг ким?
— Сизни аччиқ зардоли остида қучоқлаб ўпадиган Нурали!
— Ўчир-е, кўргилигинг кўп бўлгур!
Қизлар гурр кулди!
Сардор қиз арқон учларини тугди.
Ҳалинчакка бир қиз ўтирди.
Сардор қизни уёқдан-бўёққа олиб бориб-олиб келди. Кейин зарб билан қўйиб юборди.
Қиз ҳалинчак учишига қараб гоҳ ўтирди, гоҳ турди.
Қиз елланди, қиз солланди! Қиз суръатини оширган сайин оширди!
Теварак томларда ҳолва еб ўтирмиш ҳайитловчилар ҳалинчак томоша этди.
Шунда, Оймомо ҳалинчаклади.
Ўзига қаради. Оттўёқ рўмолини бўйнига ўради.
Солланиб-солланиб бир учди-бир учди-е! Гир айланиб кетайин деди!
Ҳалинчак қуйидан юқорилади.
Оймомо ўтириб олди.
Ҳалинчак ўнг тарафга кўтарилиб борди. Жойида муаллақ қолди. Кейин, бирдан қуйилади.
Оймомом оёғида тик турди.
Ҳалинчак Оймомо вазни зарбида шиддат билан қуйилади. Қуйидан чап тарафга юқорилади.
Ҳалинчак бир чап сайин-бир ўнг сайин юқорилаб-юқорилаб турди.
Ҳайитловчилар бош кийимларини ушлаб ҳалинчак қаради.
Шундай бўлса-да, дўпписи тушиб кетувчилар-да бўлди, рўмоли учиб кетувчилар-да бўлди.
Қоплон юрагини ҳовучлади.
— Ё, пирим-е, ё, пирим-е, — дея пичирлади.
Оғзидаги ҳолва оғзида қолди, бўғзидаги ҳолва бўғзида қолди.
Ҳалинчак оҳисталади.
Оймомом ўзини ерга ташлади. Зарб билан чопқиллаб борди. Бир қизни қучоқлаб олди.
Ана шунда Қоплон елкасидан нафас олди. Бўғзидаги ҳолвани ютди, оғзидаги ҳолвани чайнади.

31

Кечаси қайлиқ ўйинида бўлди.
Қайлиқдан қойиллигини яширмади.

— Юрагингга балли-е! — деди. — Аеропландайин учдинг-а! Сенга қараб, менинг бошим айланиб кетди!
— Учиб қолайин, бир-икки ойдан кейин учиш қаёқда...
— Нимага ундай дейсан?
Қайлиқ жавоб ўрнида куёв қўлини ушлади, бармоқларини тортқилади.
Куёв дарҳол англаб олди.
— Ҳа-а-а... — дея кулимсиди.
Қайлиғи юзини бағрига босди. Сочларини силади. Дилнавозлик қилди...
— Отини нима қўямиз? — деди.
— Барчиной.
— Сен ҳали...
— Қиз яхши-да. Менга ёрдамчи бўлади.
— Йўқ, ўғил бўлсин. Отини-да ўйлаб қўйибман: Хушвақт!
— Кейин?
— Кейин, Хушвақтни катта қиламиз. Уйлантирамиз-жойлантирамиз, неvara-чевара кўрамиз. Мен бова бўламан, сен момо бўласан.
Қайлиқ завқланиб-завқланиб кулди.
— Мен бу кишини боваси деб чақираман.
— Мен сени момоси деб чақираман.
— Боваси!
— Момоси!
Куёв-қайлиқ Хушвақт йўлида энтика-ентика тонгни оқлади.

32

Тандир тўла нонлар ёпилди.
Келин бисотлари, юк-ёплари отларга ортилди.
Ой тўйхона узра ҳаволанди.
Супа олдида саман от бел бўлди.
Ўнг ёқ ҳамсоя саман жировини ушлаб турди.
Янга бўлмиш келин оёғидан олиб юборди.
Келин отланди.
Келин билан бир бегуноҳ бола мингашиб боради.
Бу шараф хийла талаш бўлди.
Оғайни-жамоадан беш-олти бола:
— Холам билан мен мингашаман, опам билан мен мингашаман! — дея туриб олди.
Келинга тўнғич жиянни мингашди. Ўзга болалар йиғлаб қолди.
Оғайни-жамоа ҳовли юзига чиқди. Ёппасига оқ фотиҳа берди.
Келин ўнг тараф ҳамсояси от етаклади.
Ён қўшним — жон қўшним бўлди.
От остонадан ҳатлади.
Келин узатилди.
Келин йиғи бошлади:
— Увв-уввв-уввв...
Йиғини ўз уйи — ўлан тўшагини тарк этажагидан, хеш-ақраболаридан олислаб кетажагидан десак-да бўлади.
Мўлт-мўлт қараб турмиш, сел-себора йиғлаб турмуш жиянлари кўнгли учун десак-да бўлади.
Ё, акаси билан янгаси биздан қутулиш учун зорманда экан, демасин деган андишада йиғлайдимиз?

Шундай десак-да бўлади.

Ё, куёви уйига боражаги қувончидан, хушвақтлигидан йиғлайдими? Айниқса, шундай десак бўлади!

Жияни белидан қўшқўллаб қучоқлаб олмиш келин эшитилар-ешитилмас йиғлаб борди:

— Уввв-уввв-уввв...

Саман териб-териб қадамлади: тик-тик тик...

Ҳовлиларда итлар ҳурди.

Чап тараф чорбоғдан ловияқовун иси келди.

Тўйловчилар чорбоғ тарафга қаради. Тўйиб-тўйиб искади.

33

Кўприкда соялар қора берди. Иккита бўзбола кўприкда таёғ тутиб турди.

Таёқни олмасдан кўприкдан ўтиб бўлмади.

Бўзболалар келин тарафдан талаб қилди:

— Куёв... беринглар!

Келин тараф сукут сақлади.

Бўзболалар ўз сўзида турди:

— Унда, йўл йўқ.

От етакловчи қўйнидан келин тикмиш рўмоллардан олди. Бўзболаларга бировдан берди.

Таёқ олинди, келин йўли очилди.

34

Куёв уйига етиб келдилар.

Болалар келинга пешвоз чопди.

— Яшасин, келин келди! — дея қийқирди.

Дарвоза олдида гулхан ёқилди.

Келин гулхандан уч марта айланди.

Оқлик учун, ҳамиша оқкўнгил бўлиб юришлари учун келин-қудалар юзига ун сепилди.

Юзларини рўмоли билан яширган яшириб қолди, яширолмаган оппоқ ун бўлди.

Саман қора ўтов олдида оёқ илди.

Куёв қайлиқни отдан тушираман деди. Қучоғини ланг очди.

Қайлиқ куёв қўлларини суриб ташлади. ўзича рад этган бўлди.

Қайлиқ барибир шу қучоқдан тушди!

Қариндошлари билан дугоналари келин гирдини олиб турди.

Кайвони момо келинни рўмоли бурчидан ичкари етаклади. Келин бошини остонага эгди.

— Мана шу остонага би-и-ир таъзим! — деди момо.

Келин остонага ўхшатиб бир таъзим қилди.

Тағин бир таъзимлаб, остонани тавоф қилди.

Кайвони момо келинни таъзимлатиб-таъзимлатиб ичкарилай берди.

— Бизни яратмиш Одам Отамизга бир таъзим!

— Бизни бино этмиш Момо Ҳавомизга бир таъзим!

— Пастроқ эгил, у киши кўп улуг эди!

— Ҳа, бўйгинангдан момогинанг айлансин-да! Қани, юра бер!

Келин чимилдиқда тик турди.

Чимилдиқ боғичида ўн саккиз хил келинлик кийими терилди. Деворларда ойнахалталар, чойхалталар бўлди, зардеворлар, сўзаналар бўлди.

Сўзаналарда «Хуш келибсиз» демиш каштали сўзлар бўлди.

Бир сўзанада атиргул рамзи бўлди, бир сўзанада қизил олма рамзи бўлди.

Тагин бир сўзанада оғзида қизил гул тишлаб парвозланмиш каптар бўлди. Каптар остида «О» ҳарфи кашталанди. Каптар интилмиш манзил тарафда «Қ» ҳарфи кашталанди. «О» — Оймомом бўлди, «Қ» — Қоплон бўлди. Бари келин иши бўлди!

35

Кайвони момо келинни тўйловчиларга салом бердира берди:

*Сойдан ҳўкиз сувлатган
Дўмбирасини куйлатган,
Уғилларини уйлатган —
Қайнотамга салом!*

*Осмондаги юлдуздай,
Қоши қора қундуздай,
Дили ойдин кундуздай —
Қайнонамга салом!*

Байтлар кайвонидан бўла берди, таъзимлар келиндан бўла берди:

*Қозонларнинг қопқоғи,
Аёлларнинг оппоғи,
Мисли олма ёноғи —
Гулсун опамга салом!*

*Ғижим рўмол ўраган,
Бурилиб ойга қараган
Сочин силлиқ тараган —
Санам холамга салом!*

*Боғда узум ғўраси,
Куёвбекнинг жўраси,
Норгулойнинг тўраси —
Баҳром акамга салом!*

— Кайвони момо, ҳамсояси Сувон дароз, мен қолиб кетдим, деб ўпкалаяпти.

— Унда, эшитсин:

*Тегирмоннинг новидай,
Адрас тўннинг боғидай —
Дароз акамга салом!*

Норбой чўпон ўрнидан туриб кетди.

— Ай, момо, келин нимага менга салом бермайди? — деди.

— Салом берганим бўлсин. Эшитинг:

*Қопга тикқан похолдай,
Индан чиққан шоқолдай,*

Чўпон акамга салом!

Бўлди кулги!

— Ҳай уккағарнинг момоси-ё, бекор ўпкалабман-а!

Келин келдиси яхши, тўй бўлдиси яхши!

36

Келинлар тонг саҳарлаб туради!

Келин аёллар ҳамроҳлигида эшикни очди, туйнукни очди.

Шу хонадонга содиқ бўлиш рамзида ит ялоғига овқат қўйди.

Идиш-тобоқларга бир-бир кўз солди.

Пориллаб ёнмиш оловга мой томизди.

Бу бахтли бўлиш рамзи бўлди.

Невара-чеварали бўлиб юрайин дея қўлига гўдак олди.

Барча палов еди.

Келин бўлса, қўлини-да узатмади.

Шунда, келин ош емади, бўлди.

Куёв тоғаси келин ош ейиши учун бир жўра саккизтепкилик атлас айтди. Аммаси қўқонча шойи айтди.

— Айтадиганлар оғзига қараб айтсин! — деди бир момо.

Чин, айтувчилар айтмишини келинчақириқда кийгизади.

Охирги келин ош емадини қайнонаси айтди:

— Мана шу уй-жой туриш-турмиши билан сеники!

— Ана бўлмаса! — деди барча.

Ана шундагина келин паловга қўл узатди.

Юз очар бўлди.

Келинлар юзини очиш бегуноҳ норасидалар ишидир.

Шу боис, момолар тўрт-беш яшар куёв укани гиж-гижлади.

Куёв ука чопқиллаб борди. Янгаси юзидаги рўмолни тортиб юборди.

Келин юз очди.

37

Тўйловчи кетди, тўйхона қолди.

Куёв билан қайлиқ қолди.

Ота-она куёв-қайлиқ учун бўлак ҳовли солиб берди.

II

Момомиз шундайгина бобомиз қабатларида ўтирибдилар.

Дока рўмоллари учлари елларда ҳилпиради-ҳилпиради, бобомиз юзларини силади.

Бобомиз ҳузурландилар, бобомиз ғашландилар. Киприкларини пирпиратдилар, ёноқлари, лабларини учирдилар.

Дока рўмол момомиз сочларидай оппоқ бўлди, майин бўлди.

Оҳиста-оҳиста эсмиш ёз еллари танга ҳузур берди.

Еллар салқин бўлди, еллар сокин бўлди.

Ёз елларидан ер иси келди.

— Бу йил пишиқчилик яхши келди, момоси. Мевалар мўл...

1

Қоплон оёғида оғриқ турди.

Иликларида бир нималар ғимирлаб юрди. Иликлари қизиди, иликлари зирқиради.

Қоплон чалқанчадан ёнбош бўлди. Аёли тарафга ўгирилди.

— Ҳаво севалаб ўтади, момоси, — деди.

— Бу киши қаердан билади? — деди аёли.

Қоплон оёғини айтмади.

— Биладан-да, — деди. — Кўршапалаклар инларидан учиб чиқмаса, ҳаво айнийди. Бугун оқшом кўршапалаклар учмаб эди.

Оғриқ зўрайди. Тўпиклари, бебилчаклари ичи зирқиради.

Қоплон ташқарилаб келди.

— Айтдим-ку, момоси, — деди. — Ой ўз гирдида ўров тортибди. Ёғади, босиб ёғади.

Чин, ярим тунда ёмғир овоз берди. Ёмғир тўнтариқли тоғораларни чалди, деразаларни чертди.

Қоплон ётиб ётолмади. Айвонлаб, ҳовли чироғини ёқди.

Тарновдан тушмиш ёмғир кўлмакланди. Кўлмакка томчилами ёмғир чулдиради.

Ҳовли бурчида мушук кўзлари йилтиради. Ўтлар орасидан қурбақа сапчиб келди.

Қоплон димоғи ёмғир исини туйди.

Ҳаво эртаси тушда тинди.

Кун ярақлаб кетди.

Оймомо кўрпа-тўшакларни шамоллатиш учун ҳовлидаги симга осди. Деразаларни ланг очди.

Офтобрўяга тўшак ташлади. Дастурхон ёйди.

Қоплон таътилланди. Кейин, ёнбошлади. Телпагини қошига сурди. Кўзларини юмди. Ўзини офтобга тоблаб ётди.

Оймомо офтобиёрда тикиш тикди.

Ҳовли юзида макиён товуқ донлади. Макиён виқор билан қадамлади, вазмин-вазмин қадамлади.

— Қурқ-қурқ-қурқ! — дея, овозига ҳамоҳанг қадамлади...

Макиён кетида олам-жаҳон жўжа одимлади. Жўжалар юм-юмалоқ бўлди. Лимондай-лимондай бўлди. Сарик-сарик бўлди.

— Чиёв-чиёв-чиёв! — дея пилдиради.

Чин, жўжалар пилдир-пилдир этди. Мисоли думалади!

— Чиёв-чиёв-чиёв! — дея думалади.

Шу вақт ҳовли узра бир соя айланди.

Қоплон кўзи юмқлигидан кўрмади.

Оймомо кўзларини қисиб қаради. Нималигини билмади.

Ғожир ҳовли узра давра олди. Фавқулудда ерга юлдуздай учди. Қанотларини ёйиб келди. Бир жўжани панжалари орасига олди. Тағин ўқдай юқорилади.

Оймомо ана шунда нима гаплигини тушунди. Жойидан сапчиб турди. Қўл силтаб зуғум қилди:

— Киш дейман-а, киш, қиёмат қотгур! — деди.

Ғожир терак бўйи кўтарилди.

Панжаларида бормиш жўжа чийиллаб-чийиллаб қўя берди.

Макиён фалакка сапчиб қоқоқлади, жўжасига талпиниб қоқоқлади.

Қоқоқлади-қоқоқлади, шахд билан томлаб учди. Чий-чий-чий этмиш жўжасига талпинди.

Томдан ғўзапоя ғарамига учди. Чий-чий-чий, дея оламламиш жўжасига талпинди.

Ғарамидан симёғочга учди. Аммо симёғоч учига етолмади. Пирр этиб ерга учиб тушди.

Бўйинини чўзиб-чўзиб, фалакка қаради. Жўжаси чий-чий-чий дея, тобора олислаб борди.

Ана шунда макиён жўжасидан умрбод жудо бўлажагини билди.

Жонҳолатда Оймомо бекасини айланиб қоқоқлади. Боламни олиб кетди, деди. Оҳ уриб

қоқоқлади.

Оймомо бекасидан мадад сўради. Болагинамни олиб кетди, деди. Фарёд уриб қоқолади.

Боласи олислади. Овози элас-елас эшитилди.

Макиён қоқоқлади-қоқлади, тақдирга тан берди.

Омон қолмиш болаларини эргаштирди. Катагига йўл олди. Бўйнини ичига тортди. Кўзларини юмди.

Макиён, нопадид бўлмиш боласи азасини тутди.

Оймомо макиён изидан борди. Катакка қараб-қараб келди.

— Бола бола-да, — деди. — Бўлмаса, қолган ўн бешта боласи камлик қиладими...

Қоплон маъюс бош ирғади.

— Худо шуни-да кўп кўрди, — деди.

Ғожир олисламиш ёққа қаради. Ўзича фотиҳа ўқиди. Дастурхон учун ўқидими, ё, нопадид бўлмиш жўжа учун ўқидими, билиб бўлмади.

— Худо шуни-да қиймади, — деди.

Маъюсдан-маъюсланди. Маъюс бош эгди, маъюс хаёлланди...

— Нима, бирон жойи оғрияптими? — деди Оймомо.

Қоплон аёлига термилди. Термилди-термилди, синиқ овозда деди:

— Билмайман, момоси, билмайман. Кўнглимда бир нима юрибди. Панжаларини ботириб-ботириб юради. Авваллари аҳён-аҳёнда юрар эди. Энди бўлса на кечани канда қилади, на кундузни канда қилади. Кўнглимни тирнаб-тирнаб юради. Қўлимни суқуб, олиб ташлайин дейман, бўлмайди, бўлмайди..

Оймомо сўраганларига пушаймон бўлди. Нафаси ичига тушиб кетди. Қилт этиб ютинди.

Қоплон тагин аёлига термилди. Эндиги термилишда мана бундай деди:

«Хўш, энди нима қиламиз, момоси?»

Оймомо дастурхондан кўз олмади. Хиёл титрамиш бармоқлари дастурхон гулларини силади.

Тошдан-да оғир сукунат бўлди, азадан-да қайғули сукунат бўлди!

Болали уй хандон бўлди, боласиз уй зиндон бўлди!

Оймомо кўз қирида Қоплонга қаради. Киприклари пирпиради. Кўз қирини олиб қочди.

Кўз қири мана бундай деди:

«Билмасам, боваси, мен билмасам...».

Қоплон этигини кийди. Қозикдан қамчини олди.

Шунда, елкалари бир кўтарилиб тушди.

— У-у-ух! — деди.

Қамчи ўрими билан этиги қўнжини қамчилади, Оғир-оғир одимлади. Зинадан пастлади.

Шунда, ичкаридан:

— У-у-уф! — демиш оҳ келди.

Аёли!

2

Қоплон ишига отланди.

Уйига оқшомда қайтиб келди.

— Отаси айтиб кетди, — деди аёли.

Отдан тушмасдан отасиникига йўл олди.

Борса, ота-онаси билан ўзларининг совчиси бўлмиш ўтирибди.

Қоплон ота-онасидан эшитмаганларини эшитди.

— Токайгача шундай юра берасан? Жавобини бер-да, қўй! — дея қўл силкиди отаси.

Онаси рўмоли бурчи билан оғзини ушлади. Йиғламсираган бўлди.

— Уф-ф, кунма-кун оёқдан қолаяпман. Невара кўролмай ўтиб кетаманми энди... — деди.
— Неварангиз кўп-ку, эна... — дея минғиллади Қоплон.
— Ҳар бир гулнинг ўз ҳиди бўлади. Бошқа невараларимнинг йўриғи бошқа, сендан кўрадиган невараларимнинг йўриғи бошқа.
— Сен қаторилар болали бўлди, — деди отаси.
— Ўғли борнинг ўзи бор, қизи борнинг изи бор.
— Умр ўтаяпти. Бўларингда бўлиб ўт, бўз йўрғадай елиб ўт.
Қоплон нажот истади, совчига қаради.
Совчи бу қарашни уқди.
— Хоҳласанг, ажрал, — деди совчи. — Ўзим қўшиб эдим, ўзим ажратаман. Кейин, уккағарнинг совчиси умримга завол бўлди, дея ўпқаланиб юрма.
— Майли, бир ўйлаб кўрайин, — дея қўзғалди Қоплон.

3

Тоқайгача одамлар қобок-тумшуғига қараб кун кўради?
Ё шундай ўтиб кета берадимиз? Умри охиригача-я?
Оғзига етган бор, етмаган бор. Бир кун эмас-бир кун, биров билан гапи чап тушади. Юзига айтади...
Шунда нима деган одам бўлади?
Кўза кунда синмайди, кунида синади!
Мана, неча йилким, мунғайиб кун кўради.
Ел-юрт билан мулоқот қилса, гап кетишига қараб туради. Биров бир бемаъни гап гапирса:
— Сизники маъқул, — дея бош ирғайди.
Борди-ю, шу гапни бошқа биров инкор этса:
— Сизники-да маъқул, — дейди.
Инкор этмайди, эътироз-да билдирмайди.
Ҳаёт кетиши, кун ўтишини пойлайди.
Тоқайгача?
Тоғ йўлида юрмиш отлик кўнглидан ана шулар ўтди.
Йўл ёқаларида адирлар бўлди. Адирлар от туюқ товушлари акс садосини берди.
Сойда тоғ суви тошдан-тошга урила-урила оқди, кўпиклана-кўпиклана оқди.
Осмонўпар тоғ бағоят кўркам бўлди, тароватли бўлди.
Отлик шу тоққа тикилиб борди, хаёлланиб борди.
Шўро котиби қоровулликка оламан, деди, Албатта, гап-сўзсиз олмайди. Ўзи, қолаберса, бошқалари сўраб-суриштиради. Нимага қўлтиғингиз остидаги ишни ташладингиз, кўп йиллар ёнма-ён ишлаган одамларга қўл силтадингиз, демайдими? Йўл олис бўлса, яна тагин тўқсон сўмлик қоровуллик бўлса, нимасига орзуманд бўласиз, демайдими? Олисдаги паловдан яқиндаги шўрва яхши демайдими?
Шунда, нима дейди? Бефарзанд бўлдим, элдан тилим қисик бўлди, шу боис, элдан холисроқда юрайин, дейдими? Минбаъд! Индамай тура беради. Барибир ишга олади. Ўзи айтди, садқаи суханингиз, деди...

4

Отлик отини дарвоза устунига қантарди.
Ҳовлига кирди, зинадан кўтарилди, тор йўлакдан ичкарилади.
Шунда, нордон-нордон гапирмиш котиб овозини эшитди. Эшик кетида оёқ илди. Деворга яғрин берди.

Котиб куюнди:

— Қачон жиловлаб қўйилади бу иғвогар, ғаламислар-а?! Қачон бартараф бўлади, бу анонимчилар-а?! Аввал солиқ масаласи эди, энди бу! Раҳмат, мухбир ака, ҳақиқатни тиклагани келибсиз. Умид қиламанки, ҳужжатларимизни кўриб чиқиб, ўша фисқ-у фасодчиларнинг ёзганига яна қайтиб ишонмайсиз!

Бегона овоз сўради:

— Холлиев Жўра!

Котиб жавоб берди:

— Бор, Вахшиворда яшайди!

— Саидов Олим!

— Бор, Зардақулда истиқомат қилади!

— Каримов Холбек!

— Ҳаёт! Лўккада қарилик гаштини суриб юрибди!

— Илтимос, шу одамни бир чақиринг. Бир гурунглашайлик.

— Энди, мухбир ака, Лўкка олис, ҳа, олис! Бўёғи, Лўккасойдан сел чиққан! От ўтолмайди!

— Хўп, Тўраева Менгсултон!

— Бор!

— Қаерда?

— Хўжасоатда! Қарилик нафақасини ўз вақтида олиб туради!

— Хў-ўп. Исломов Бўрибой!

— Ҳ-е, бу анави чинорлик дала қоровули! Куни далада ўтади! Бўри акани эрталаб бекатда кўриб эдим! Йўл бўлсин, десам, Денов бораяпман, нос тамом бўлди, деб эди!

Қоплон кўзларини бир юмиб очди. Оёқ учида ташқарилади, тагин отланди. Жиловни қўйиб юборди. От ўз ихтиёрида қадамлади.

Қоплон эгар қошига тикилиб борди-борди-да, бирдан бошини кўтарди. Шунда, қўлида жилов йўқлигини билди. Узалиб, от бошигача сурилиб бормиш жиловни тортиб олди.

От сесканди, олд оёқларини хиёл кўтарди, йўлга бел бўлди.

Қоплон отни чапдаги эчки сўқмоқдан солди.

Сойда сатил кўтариб юрмиш аёллар олдидан ўтди. Адирлаб, отига қамчи босди.

От фарқ терга ботди, оғир-оғир нафас олди.

Қоплон адир нариги бетида отдан тушди. От арқонини тошга ўради.

Майдароқ бир тошга чўнқайиб ўтирди. Тиззаларини қучоқлади. Пешонасини билакларига қўйдида... хўнграб йиғлаб юборди!

У йиғлади... инсон, ўғри бўл, фар бўл, эви билан бўл-да. Шундан кўра ўлганинг яхши эмасми. Имон қани, одам деган номинг қани, инсон... дея йиғлади.

У йиғлади... инсон, сенга пул керак, инсон. Пул деганлари бир қоғоз-ку, инсон. Қоғозни деб шунчаликка бордингми, инсон... дея йиғлади.

От қулоқларини диккайтириб-диккайтириб хўжасига қаради.

Қоплон йиғлай берди-йиғлай берди. Қизимиш бадани совиди, тўлмиш ўпкаси бўшади.

Отни хиёл йўлгача етаклаб борди. Кўзларини желаги ўнгири билан артди. Хўрсина-хўрсина, отланди. Чайқала-чайқала, ёқасига туфлади.

Мухбир сўрамиш, котиб айтмиш ўша бандаи мўминлар кўз ўнгидан бир-бир ўтди: Холлиев, Саидов, Тўраева...

Бу бандаи мўминлар... бу бандаи мўминлар бундан беш-олти йил муқаддам... раҳматлик бўлиб эди...

Шу-шу, Қоплон котиб юзини кўрмади. Кўришни-да хохламади.
Котибни эслади — сесканди, эти жимирлади. Котибни эслади — бош чайқади, ёқасига туфлади.
Кўрмиш-кечирмишларини элга жорий этмоқчи-да бўлди. Яна тағин шаштидан қайтди.
«Исмат мироб Мамат билан тегирмонда навбат талашиб қолиб, бечорани қандайин хўрлади? — деди. — Йигирма йилдан бери аёлингни туғдиролмайсан-да, яна тағин ўзингни эркак санайсан, деди. Бундайин гапни эшитгандан кўра... ўлган яхши! Мабодо кўрган-билганларимни айтиб қўйсам, котиб эшитиб қолади. Кейин, эл олдида ҳалигидайин гапларни юзимга солади. Ундайлардан келади, ҳа. Яхшиси, ҳали-ҳозир тилимни тийганим маъқул бўлади. Хушвақт ўғлимиз дунёга келсин, ундайчикинлар билан қандай гаплашишни ўзим биламан!..»

6

Ота-онаси тағин чақиртирди.
— Уйимиздан илон чиққанми? — пичинг қилди отаси.
— Йўқ, нима эди? — талмовсиради боласи.
— Бўлмаса нимага қорангни кўрсатмайсан?
— Бизнинг гапимиз нима бўлди?
— Елиб-югуряпмиз, бериб қолар... — дея минғиллади Қоплон.
— Берса, шу вақтгача берарди-да.
— Аёлингнинг гапига кирма! Аёлинг алдаб юра беради.
— Аёлинг бугун у дейди, эртага бу дейди...
— Ўзи-ку, пушти куйиб кетибди экан...
— Энди, сени-да сўққабош ўтказадими?..
— Нафасларингизни иссиқ қилингизлар...
— Нафасимизни иссиқ қилмай, нима қиляпмиз?
— Қозон тўла ош бўлсин, ёстиқ тўла бош бўлсин, деяпмиз!
Қоплон миқ этмай қўзғолди.
Ота-онаси кетидан қараб-қараб қолди.

7

Қиш қариди.
Ердан кўклам ҳиди келди.
Бригадир Қоплонни ток кесиш учун айтди.
Қоплон рўмолга нон билан майиз тугди. Тугунни хуржуннинг ўнг кўзига солди. Чап кўзига тоққайчиларни солди.
Далага йўл олди.
Отини ариқ бўйига арқонлади.
Хуржунни елкасига ташлади. Ёйилиб ток кесмиш одамларга қараб юрди.
Ҳорманг, бор бўлинг, қилди.
Тушлик тугунни олма шохига илди.
Ўнгирларини чаппа қайириб, белбоғига қистирди.
Жўяк бошида ток кесиб бошлади. Новда тўртинчи бўғинидан қайчи солди. Омон қолмиш новда учини ерга қадаб қўйди.
Галдаги ток қўштана бўлди. Ҳар танада тўртбештадан новда бўлди. Бу новдалар учини кесиб, шундай қолдириб бўлмайди. Боиси, бир токка кўплик қилади. Оқибат, узуми майда-майда бўлади.
Шу боис, Қоплон ток бировини айрисидан чўрт кесиб ташлади.
Танада битта ток қолди.
Энди, чўрт кесиб ташланмиш ток куч-қуввати-да ана шу омон қолмиш токка ўтади. Бир токда

иккита ток қуввати бўлади.

Ана энди новдаларни узун-узун қолдирса-да бўлади. Шиғил-шиғил узум тугади.

Шу боис, Қоплон, омон қолмиш ток новдаларини тўртинчи бўғиндан эмас, олтинчи бўғиндан кесиб ташлади.

Қоплон оқшомгача тўрт жўяк ток кесди.

Бўзболалар кесилмиш новдаларни йиғиштириб олди. Кузда майиз қилинажак ўчоқ олдига олиб бориб босди.

Оқшом Қоплон бели қадала-қадала, отига аранг минди.

Уйида ёнбошлаб таътилланди-да, ўзини тўшакка таппа ташлади.

8

Оймомо дастурхон ёпа-ёпа:

— Синода бир табиб бор эмиш, остонасидан одам узилмас эмиш, — деди.

— Нима қил дейсан? — деди Қоплон.

— Бригадирдан сўрасин, бориб келамиз.

Қоплон аёлига оғириниб қаради.

— Қайси юз билан? — деди.

Оймомо чаппа бурилиб олди.

— Бу кишига иш керак, мол-дунё керак. Қайғуси болами... — деди.

Қоплон ёниб кетди. Ташқарилади. Ҳовлини айланиб келди. Чопон ўнгирини тутамлаб айтди, ўз овозига ёт овозда айтди:

— Менга манави чопоним қолса бўлди, момоси!..

9

Қоплон дилтанг бўлиб ўтириб эди, отаси кириб келди. У, отаси мақсадини билди.

— Бор, мол-ҳолларга қара, — деди аёлига.

Отаси жойлашиб ўтирди. Фотиҳа қилди. Ерга қараб гап очди:

— Энанг айтган гапни нима қилдинг? — деди.

— Қандай гап? — талмовсиради Қоплон.

— Невара-чевара орзуси.

Қоплон ҳаминқадар куйиб-ёнди.

— Э-е-е, ота! — деди. — Аёл меники! Буёғини ўзимга қўйинг-да, энди!

— Айтмасанг-да, аёл сеники, бари гап сенда.

— Бўпти-да!

— Бир оғиз гапни айтиб, жавобини бериб юбориш шунча қийинми?

— Тинч қўйинг, ота, тинч қўйинг!

— Қўймайман! Нима дейсан, қўймайман!

Қоплон ўрнидан туриб кетди.

— Боринг, ота, боринг, барака топинг!

Отаси анграйиб қолди.

— Нима-нима?! — деди.

— Тинч қўясизми-йўқми, деяпман!

— ...

— Қўймасангиз, ана, катта кўча!

Отаси оғзидаги оғзида, бўғзидаги бўғзида қолди.

— Ҳа-а-а!! Сен ҳали мени уйингдан ҳайдаяпсанми?! Мени-я?!

— Ҳайдаётганим йўқ, тинч қўйинг, деяпман!

— Ҳа-а-а!!! Мени-я?! Ўз отангни-я?! Ҳе, энангни...

Отаси сапчиб турди. Қоплоннинг қулоқ-чаккасига тортиб юборди. Ҳовлига отилиб чиқди. Кафтларини катта-катта очди. Салмоқлаб-салмоқлаб дуо қилди:
— Омин, ўз отангни уйингдан ҳайдаган бўлсанг, илойим, косангнинг таги оқармасин! Ўлсанг, отамлаб йиғловчинг бўлмасин, оллоҳу акбар!
Отаси этак қоқиб кетди. Яна қайтиб келмади.
Бир қиш узун-да келди, аёз-да келди.
Чол ана шу қишдан чиқолмади.

10

Бир армон фолчига бориш бўлди. Фол очириш бўлди.
Қоплон билан Оймомо отланди. Даҳана Обшир қишлоғига борди. Ҳожар кўр фолчи уйини топди.
Дарвозада бир аёл:
— Кечқурун фолим келмайди, эрта саҳарлаб келсин, деяптилар, — деди.
Қоплон билан Оймомо отдан тушмайин изига равона бўлди. Хийла юрди. Боя ўтмиш тошлоқ оралаб юрди.
От оҳисталади. Қалқиб-қалқиб олди. Оёқ илиб-илиб олди.
Қоплон билди, от туёқларига тош ботди. Отига раҳми келди. Энкайиб, от туёқларига қаради.
— Шу, Ҳожар кўрга нимага-да келдик, ўзи, — дея хуноб бўлди.
— Ундай демасин, — деди Оймомо, — Ҳожар кўрни фолчимисан-фолчи, дейдилар. Балони билади, дейдилар.
— Гўрни билади, очик лаҳадни билади! Ўз оти ўзи билан Ҳожар кўр бўлса!..

11

Қоплон билан Оймомо тонг саҳарлаб келди.
Оймомо ёлғиз ўзи ичкарилади. Теваракка аланглади. Ҳайрон бўлиб қолди. Ҳовли тўла оқ товук бўлди! Товуклар бири қўйиб бири қоқоқлади. Оймомо кетидан эргашди.
Оймомо товукларни кишишлаб ҳайдади. Кўнглидан: «ўзи, бу ер уйми, ё, бир товук фермами?» деган гап ўтди.
Нимқоронғи уйга кириб борди.
Уй тўрида оппоқ бир момо ўтирди. Момо оппоқ кийимда бўлди. Елкаларига ташлаб олмиш рўмолида оппоқ бўлди. Рўмоли четларидан кўринмиш сочлари-да оппоқ-оппоқ бўлди.
Оппоқликда юзлари-да сочларидан қолишмади.
Ҳожар кўр юзларини юксак тутди. Юзларини мағрур тутди, улуғ тутди. Гўё, шипга юзланар бўлди. Гўё, бир нуқтага тикилар бўлди.
Уй нимқоронғилигида ажаб бир сеҳр бўлди. Ҳожар кўр ўтиришида ажаб бир салобат бўлди. Оймомони нимқоронғи сеҳри босди, Ҳожар кўр салобати босди. Ўтиришини-да, туришини-да билмади. Бўсағада серрайиб қолди.
— Кел, айнам, кел, манави ерга ўтир! — деди Ҳожар кўр.
Оймомо Ҳожар кўр айтмиш жойга чўк тушди. Ҳожар кўрга бел бўлди. Ерга қараб ўтирди.
Ҳожар кўр юзларини шипдан олмади, кўзларини шипдан узмади.
— Эмин-еркин ўтира бер, айнам, бу ер товук ферма эмас, Ҳожар кўрнинг уйи! — деди.
Оймомо бир қўзғолиб олди. Довдираб қолди.
— А? — деди.
— Бу ер Ҳожар кўрнинг уйи, товук ферма эмас.
Оймомо ҳанг-манг бўлди.
— Товук қоқоқлашини яхши кўраман, — деди Ҳожар кўр. — Хўроз қичқиришини ундан ҳам яхши кўраман. Хўрозлар мени азонда уйқудан уйғотади. Шу боис, кўп-кўп товук боқаман.

Соатга ишонмайман. Соатда жон йўқ-да. Жони йўқ нимага ишониб бўладими!..

Ҳожар кўр кўйлак ёқаларини кўтариб-кўтариб, ичини шамоллатди.

— Ҳа-а, отда келдиларингми, айнам?

— Ҳа.

— От туёғини тош урса, Ҳожар кўр айбдор эмас, айнам!..

Оймомо юзларини ердан олди.

— Биров сизни айбдор дедими? — деди.

— Деди-да, айнам, хўжанг деди-да! Ҳожар кўр гўрни биладими, деди-да! Ҳожар кўр билади, айнам, ҳа, билади! Ҳожар кўр гўрниям билади, ерниям билади!..

Оймомо лол бўлиб қолди. Нима дейишини билмади.

— Нимага туморинг йўқ, айнам? — фавқулодда сўради Ҳожар кўр.

— Бор, — деди Оймомо.

— Қани, қани?

— Мана.

Оймомо чап қўлтиғига қўлини олиб борди. Бирдан, кўнгли шувв, этди. Тумори жойида бўлмади. Кўйлаги ёқасидан қаради. Чин, тумори жойида бўлмади.

Кечаси ювиниб-тараниб эди. Ана шунда туморини жойига тақиш хаёлидан фаромуш бўлибди...

Оймомо ёмон вазиятда қолди. Қўлини қўлтиғига қўйиб ўтира берди.

— Ана, кўрдингми, айнам? — деди Ҳожар кўр.— Ҳожар кўр билади, ҳа, кўзи кўр бўлсаям, Ҳожар кўр билади! Ҳожар кўр одамзот ичидагиниям кўради, Ҳожар кўр одамзот ичидагиниям билади!

Оймомо ҳаминқадар лол бўлди. Ерга қараб ўтира берди.

— Ҳай, анави михдаги доирани олиб бериб юбор, айнам!

Оймомо деворда осиглиқ доирани олиб келиб берди.

Шунда, Ҳожар кўр доирани эмас, Оймомо билагини олди. Кўктомирини ушлаб кўрди. Уч-тўрт нафас ушлаб турди.

Шундан кейин, доирани олди. Жойлашиброқ ўтирди. Доира ипидан бошмалдоғини ўтказди.

Бармоқларини туфлаб ҳўллади. Доирани силкиб-силкиб чала кетди, айтиб-айтиб чала кетди:

— Ҳай, азизлар, авлиёлар, анбиёлар!.. Қўлингдан бермасанг, йўлингдан бер, йўлингдан бермасанг, сўзингдан бер!.. Мағрибдан десаммикин?.. Машрикдан десаммикин?.. Фолинг келмаяпти, айнам, нима бало, қариб қолдимми дейман!..

Ҳожар кўр доира ҳалқачаларини шилдиратиб-шилдиратиб чала кетди, айтиб-айтиб чала кетди:

— А-у-уф!.. Фолинг ана энди келаяпти, айнам! Астағфурилло, ўзингга шукур-е! Айнам-ов, мендан ўпкалаб юрмагин тағин, бари айб ўзингда, ҳа, ўз ичингда!.. Тақдир-пешона экан-да, айнам!..

Оймомо бош ирғади. Фолчига аталмиш пулини берди.

Миқ этмайин ташқарилади. Миқ этмайин эрига мингашди.

Йўда эри белидан қучиб йиғлади. Эри елкасига юзларини босиб йиғлади. Пиқ-пиқ йиғлади!

Қоплон нима гаплигини фаҳмлади. Отини оҳисталатди.

— Э-е-е, момоси, — деди. — Шунга-да пиқ-пиқми? Нима, Ҳожар кўринг ичингга кириб чиқиб эдими? Ҳожар кўринг нимани билади? Ўз оти ўзи билан кўр-да! Фолчига ишонма, сувга суюнма!..

12

Оламда Оймомо учун бор-йўғи битта савол бўлди... Савол бергувчи одам-да биров бўлди.

Савол тил билан эмас, боқиш билан айтилди:

«Энди нима қиламиз, момоси?»

Саволга жавоб бергувчи-да биров — ўзи бўлди.

— Сўфи Оллоёр бовани зиёрат қилиб келайлик. Ким билади, ўша киши оғриндиларми... —

деди.

Қоплон отланди. Кетига аёлини миндирди. Олдига чори қўй ўнгарди. Вахшимор йўл олди. Сўфи Оллоёр зиёратгоҳи бодомзор боғот қўйнида бўлди. Қоплон Оллоёр мозори пойида қўй сўйиб қон чиқарди.

13

Мозордаги Оллоёр отли бу зот ким бўлди?

Оллоёр асли Самарқанддан бўлди. Каттақўрғоннинг Минглар қишлоғидан бўлди.

ХВИИ—ХВИИИ асрларда яшаб ўтди. Шайхлар мактабида ҳамда Бухородаги Жўйбор шайхлари даргоҳида таълим олди. Ҳазаллар битди. «Мурод ул-орифин», «Тўхфат ул-толибин», «Маслак ул-муттақин», «Сабот ул-ожизин», «Мусанниб алайҳи раҳмонни васиятлари» дея аталмиш назмий девонлар тузди.

Олтмиш ёшида уч нафар содиқ халфалари билан Самарқандни тарк этди. Боражак манзилини айтмади. Кечаси билан зим-зиё йўқ бўлди.

Оллоёр нима учун киндик қони томмиш юрти, бола-бақрасини ташлаб кетди? Нима учун боражак манзилини айтмади?

14

Сўфи Оллоёр «Сабот ул-ожизин» назмий девонида шундай битди:

*Ей биродар, мени яхши деманглар зинҳор,
Зоҳирим сўфинамодир, ботиним кин-у ниқор,
Анинг учун тоғ-у тош-у, чўлни қилдим ихтиёр,
Шумлиғим, расволиғим, тегди вилоят халқиға,
Шу сабабдин муҳтаמיד бўлдим ғариблар бўмиға,
Қайси ҳолда ўлганимни билмасун хеш-у табор...*

Ўзи, Оллоёр ким эди? Авлиё эдими? Табиб эдими? шоҳ эдими?

Оллоёр бек эди!

Оллоёр қирқта хотин олди!

Оллоёр бож йиғувчилар маҳкамасида хизмат қилди. Фуқарога зулм қилди.

Оллоёр қамчисидан қон томди!

15

Емишки, Оллоёр отда шаҳар айланди. Юрди-юрди, бир кўприқдан ўтди.

Бундай қараса, кўприк ости сув қип-қизил қон бўлди.

Оллоёр ҳайрондан-ҳайрон бўлди. Халфаларидан қон боисини сўради. Билинлар, ўзи нима гап, деди.

Халфалари кўприк остига тушиб қаради.

Аён бўлди: кўприк остида бир аёл ўтирди... Аёл Оллоёрни олисдан кўрди. кўрқди! Кўприк остига қараб қочди. Кўприк остида яшириниб ўтирди.

Аёл бўйида бўлин! Боши узра ўтмиш Оллоёр оти дупур-дупуридан... дупур-дупуридан қалт-қалт қалтиради... бола ташлаб қўйди!

Сув ана шундан қип-қизил қон бўлди!

Халфалари бор воқеани Оллоёрга айтиб берди.

Оллоёрда пича шоирлик бор-да, бу воқеадан ҳаминқадар таъсирланди, ҳаминқадар азобланди.

Бо дариғо, мен шундай одамми-а, дея эзилди.
Оллоёр... тарки дунё қилди!
Юрди-юрди, Қоратикон қишлоғига келди. Ундан Қубодиён қишлоғига ўтди.
Тагин юрди-юрди, Вахшимор дея аталмиш макон сари дохил бўлди.
Гуноҳларидан фориғ бўлиш учун тоат-ибодатга берилди.
Ел-юрт хизматини қилди.

16

Емишки, Оллоёр бундай қаради. Вахшиморда сув бўлмади.
Шунда Оллоёр сой ёқалаб борди. Сой остига тушди.
Бир ер намланиб турди, сув йилтираб турди.
Оллоёр шу намни таёғи билан туртди.
Ердан сув сизиб-сизиб чиқди.
Оллоёр халфасига:
— Шу таёқ билан ер чизиб, Вахшиморга из қилиб бора бер, — деди.
Шунда халфаси:
— Сув пастда бўлса, Вахшимор юқорида бўлса, сув қандай қилиб чиқади? — деди.
— Сен илон изи қилиб юқорилаб бора бер, сув чиқмасдан қолмайди, — деди Оллоёр.
Чиндан-да, сув таёқ изидан юқорилаб борди, Вахшиморлаб борди.
Сув қуйидан юқорилаб оқди!
Оллоёр сувни элга кўз-кўз қилди.
— Қара — булоқ! — деди.
Шу-шу, булоқ Қорабулоқ, дея аталди.
Қорабулоқ йиллар мобайнида ўзанини катта олди.
Мана, икки асдиким, Қорабулоқ қуйидан юқорилаб оқди. Қишин-ёзин қурилади. Қишда илиқ бўлди, ёзда совуқ бўлди.

17

Вахшимор — илонлар макони демақдир.
Чиндан-да, ўтмишда Вахшимор илонлар макони бўлди.
Илонлар Вахшимор оралаб юрди.
Ел жонини ҳовучлаб-ҳовучлаб кун кўрди.
Ана шунда, Оллоёр эл жонига ора кирди.

18

Емишки, Оллоёр илонлар подшоси Оқ илон номига нома битди.
Номани юраклироқ бир халфасига берди.
— Бор, Оқ илон салтанатига бориб кел, — деди.
— Қўрқаман, тақсир, — деди халфа.
— Унда, салтанат қабрига ташлаб қайт, уёғига навкарлари етказди.
Халфа номани қўйнига солди. Оқ илон қароргоҳига равона бўлди.
Қароргоҳ Вахшимор қибласидаги Илонқара дегич сайхонликда бўлди.
Халфа манзилга етиб келди. Халфа сесканиб кетди.
Илонқара ғиж-ғиж илон бўлди! Бармоқдай илонлар, билақдай илонлар, йўғон одам сонидай илонлар!
Сариқ илон, кулранг илон, қора илон, айниқса, тошрангли чипорлари кўп бўлди!
Халфа аросатда қолди. Боришини-да билмади, қайтишини-да билмади.

Ҳуши бошидан учди, бадани жимирлади, пешонасидан терлар оқди.
Халфа эсон-омон қайтишига кўзи етмади!
Изига-да қайтмади!
Қандай-да қайтади? Пирнинг гапини иккита қилиб бўладими?!
Ё ўлим, ё пирим!
Халфа ана шундай қатъият билан Оқ илон қароргоҳига йўл олди.
Илонлар тўлғонди, илонлар чийиллади, илонлар вишиллади!
Ердан гўдак бўйи кўтарилди, буқоғини шиширди, қоп-қора бошларини чўзди!
Инсон пешонасидан терлар қуйилиб бора берди.
Рангида ранг қолмади. Оёқлари ўзиникими, ё бировникими, билмади.
Жиққа тер желаги елкаларига ёпишди.
Инсон қоматини тик тутиб бора берди!
Илонлар инсон кўриб, бундайини кўрмади!
Оқ илондай қудратли подшоҳи азим устига бостириб келяпти-я! Азалий салтанатни оёқ ости қияпти-я! Дўқ-пўписаларга пинагини-да бузмайди-я!
Ўзи, бор-йўғи биров бўлса!
Илонлар чекинди! Илонлар қароргоҳларига қараб қочди!
Инсон бостириб бора берди!
Шунда, катта тош олдида ётмиш бир нимага кўзи тушди. Қолмиш ҳуши-да бошидан учди!
Ётмиш нима бор-йўғи қамчи ўримидай келди! Оппоқ, жундор бўлди!
Бу, подшоҳи азимнинг ўзлари бўлди!
Инсон тўхтади. Подшоҳдан кўз узмади. Қўйнига қўл солди. Номани ўзидан бир қадам олдин ташламоқчи бўлди. Аммо қўлини чўзишдан қўрқди. Панжаларини очди.
Шунда, нома ерга тушди.
Инсон изига қайрилди. Елкаларини қисди. Оҳиста-оҳиста одимлади. Назарида, подшо изидан келаётгандай бўлди. Оғиз-кўзларини катта-катта очди. Кетига қаради. Йўқ, подшо қимирламай ётди.
Шунда, инсон кетига қарамади, ўқдай чопиб қоча берди!
Оқ илон ҳукмона чийиллади! Ўз салтанатидагиларни қароргоҳига йиғди!
Инсон бир келиб ўрганди бўлди, энди кела беради, тинчлик бермайди, деди. Кетамиз, инсон қадам босмайдиган ерларга кетамиз, деди.
Жамики қавмларини эршаштирди, ўзини Хўжайипок дарё сувига ташлади.
Ундан Сурхондарё сувига ўтди. Сурхондарёдан сузиб чиқиб, Заҳартепага ўрлади.
Заҳартепа Оқ илон кўнглига ўтирмади!
Оқ илонлар тағин юриш қилди. Боботоғга йўл олди.
Боботоғнинг Говургон деган ерини макон этди...
Мана, икки асрким, Боботоғ илонлар макони бўлди!
Ана шундай эмиш-емишлар Оллоёр отини илоҳийлаштирди. Оллоёр отини авлиёлаштирди.
Ел, Оллоёр мазорини теварагини деворлаб олди.
Ел, мазорни зиёратгоҳ этди.
Ел, яхши-ёмон кунларда ана шу мазорга сиғинажак бўлди.

19

Оллоёр ўлаётиб, нима деб васият қилиб эди? Эй, фарзандсизлар, мазоримга сиғининглар, мен сизларга фарзанд бераман, деб эдимми?
Оллоёр ўлими олдидан қавмларига мана бундай васият қилди:

*Ман ўлсам, эй жамъе маҳрами роз,
Мани ўзга ўликдек қилманг эъзоз.*

*Хас-у хор устиға ташлаб, тутунг хор,
Қилиб мандек баҳодир жисмидин ор.
Бўсаға устиға ташланг танимни,
Кафан айланг чурук широҳанимни.
Манга ҳайф этмангизлар тутилмоғон бўз,
Агар чандики мардум қилсалар сўз.
Юборинг тез боратурғон йўлимға,
Мабодо қолмағайсиз шумлиғимға,
Кўзингиздан чиқорманг қатрайи ёш,
Жанозам орқасидан отингиз тош,
Оёғимдин тутиб, судранг лаҳадга...*

20

Оймомо мозор сиғинди. Тўлиб-тошиб сиғинди. Жон-тани билан сиғинди. Ёд бўлиб қолмиш ноласини нақорат қилди:

Айланайин Сўфи Оллоёр ҳазратим, садағангиз кетайин ҳазратим, бир умр қулингиз бўлайин, ҳазратим, менга шафқат қилинг... Кўпга берган тирноқни мендан-да аяманг. Мен сизга нима гуноҳ қилиб эдимки, мени мунчалик хор-у зор қиласиз? Билиб-билмай айб қилган бўлсам айбимдан ўтинг, ҳазратим. Мен бечорага раҳмингиз келсин, Сўфи Оллоёр ҳазратим... Зиёратдан мурод ҳосил бўлмади!

21

Табиатни тўлғоқ тутди. Тўлғоқдан фарзанд туғилди. Фарзанд оти Наврўз бўлди. Юртимизга Наврўз келди!

Субҳи содиқ маҳалдан саррин-саррин саболар эсди. Майин-майин саболар кезди. Саболар танларни силаб-сийпади, саболар вужудларни эркалаб-ўйнади. Наврўз оламга майсалардан гиламлар тўшади, бойчечакдан сирғалар тақди.

22

Наврўз бундан етти минг йил муқаддам жорий этилмиш Қуёш йил-ой куни билан баробар бино бўлди.

Емишки, Қуёш оламни бир йилда бир бор айланади. Шу айланмиш йўлида ўн иккита буржга рўпарў келади. Қуёш ҳар буржни бир ой мобайнида айланиб ўтади. Зулмат билан зиё тенг бўлмиш кунда Ҳамал дея аталмиш буржга етиб келади.

Қуёш ана шу Ҳамал буржи бошидан чиқмиш кунда олам ўзгача ранг олади. Олам бир бошқа бўлади.

Тахмурастар сулоласидан бўлмиш Жамшид подшо ана шу кунни Наврўз дея атади.

Кейин, Каюмарс подшо бўлди.

Каюмарс Наврўзни шарафлади, Наврўзни улуғлади.

Наврўзни, ҳайит қилди!

Шу-шу, Наврўз ўлик-тирик озод кун бўлди.

Наврўз асир-тутқун озод кун бўлди.

Наврўз қирғинбарот тўхтар кун бўлди.

Наврўз кина-кудурат тарқар кун бўлди.

Каюмарс йил кунлари билан ойларига ном бериш учун азм этди. Йил жорий этиш учун жазм этди.

Каюмарс тонг саҳар-тонг саҳарда Қуёш ҳамал буржининг олдинги дақиқасига кирмиш кунни аниқлади.

Олим-уламоларни йиғди, йил ҳисоб-китобини ана шу кундан бошлашни айтди, олим-уламолар рози бўлди. Йил ҳисоб-китобини айнан шу кундан бошлаб жорий этди.

Емишки, оламда Изид худо илк худо бўлди. Ана шу илк худо нурдан Қуёш яратди. Қуёш билан ер-заминни парвариш этди.

Изид худо оламда ўн иккита ҳалоскор фаришта яратди. Тўртта фариштани осмон-у фалакни балойи қазолардан асраш учун юборди. Балойи қазоларни тоғлардан бери келтирмаслик учун тўртта ҳалоскор фаришта жўнатди. Қолмиш тўртта фариштани эса ер-у заминни балойи қазолардан асраш учун юборди.

Ана шу Изид худо Қуёш нурлари барча-барчага баробар бўлсин, деди. Шу боис, Қуёш ўз жойидан қўзғолсин, деди.

Шунда, Қуёш ҳамал буржи бошидан чиқиб келди.

Зулмат бир бўлак бўлди, зиё бир бўлак бўлди.

Кеча билан кундуз ана шундай бино бўлди.

Каюмарс подшо уч юз олтмиш беш кун бўлмиш бир йилни ўттиз кун-ўттиз кундан ўн иккита ойга бўлди. Кейин, ана шу ўн иккита ойни Изид подшо юбормиш ўн иккита ҳалоскор фаришта оти билан атади.

23

Ел-халқ баландпарвоз чақириқлар деб ўтирмади, қарорлар деб ўтирмади, шиор-даъватлар деб ўтирмади, эълон-афишалар деб ўтирмади.

Ел-халқ ўз хоҳиш-иродаси билан адир-қирларга сайиллаб чиқди.

Майсазор адирларда дошқозонлар осилди.

Аёллар ариқ бўйларидан ялпиз ўт терди, кийик ўт терди. Билқ-билқ қайнаб турмиш қозонларга солди.

Қизлар қорақошлар терди. Димоғларига босиб-босиб искади. Қулоқларига тақди.

Қариялар кўзларига бойчечаклар тўтиё этди.

— Омонлик, омонлик... — дея, шукрона айтди.

Қариялар дилида Наврўз бўлди, қариялар тилида Наврўз бўлди.

— Иншоолло, Наврўз бу йил сешанба куни келар бўлибди-да, ақллар? — деди Умархон эшон.

— Шундай, шундай, — маъқуллади мулла Намоз.

— Наврўз сешанбада келар йил очлик бўлмайди, ошлик бўлади. Эртаги экинлар яхши бўлади, ноз-неъматлар-да яхши бўлади. Айби, тахчилроқ бўлади.

— Ёмони, қон кўп тўкилади. Эл-юрт орасидан раҳм-шафқат кўтарилади.

— Ўғил отадан қайтади, қиз онадан қайтади, аёл эридан қайтади.

— Подшолар тахтдан қула-қула бўлади.

— Ёмонлик кўпаяди.

— Ёғин-чочиндан айтинг.

— Ёғин-чочин... қор кам ёғади, ақллар. Йил охирида сел кўп келади.

— Ўзи, Наврўз қайси куни келса йил яхши бўлади, азизлар?

— Якшанба куни келса, кўп бинойи бўлади. Ўлим-етимлар оз бўлади. Фисқ-фасод, ёмонлик кам бўлади. Наврўз душанба куни келса-да яхши бўлади. Айби, буғдой танқис бўлади.

— Наврўз чоршанбада келса, йил қимматчилик бўлади. Қорин-томоқ учун қон тўкилади.

— Фисқ-фасод, ғаламислик кўп бўлади.

— Пайшанбада келса, дардмандлик кўп бўлади.

— Шу йили ой билан кун-да тутилади, денг.

— Шундай, ақллар, шундай.

— Жумада келса, ёмғир мўл-кўл бўлади. Айби, қаҳратон совуқ бўлади.

— Наврўз шанба куни келса.. ўғри-муттаҳамлар йили бўлади, муштумзўрлар йили бўлади.
— Иншоолло, пешонада борини кўрамиз.
— Иншоолло, азизлар, иншоолло, ақллар...
Дастурхонларда сумалак, ҳалим, кўк патир, кўк сомса, кўк оши, дея аталмиш дори-дармон таомлар бўлди.
Ел чехраси чечак бўлди. Эл кўнгли кўклам бўлди. Эл дили оҳорли-оҳорли туйғулар билан тўлди.
Наврўзчилар тўп-тўп бўлди. Ўзи хуш кўрмиш ўйинлар билан машғул бўлди.
Дўмбира чалиб, дoston айтмиш нечов бўлди.
Давра қуриб, дoston эшитмиш нечов бўлди.
Оёқларини осмон қилиб, дорбоз бўлмиш нечов бўлди.
Оймомо қизалоқлар ўйинини томоша қилди. Ўз қизалоқлик даврини ёдлади. Маъюс бўлди...
Шунда, Қиммат момо келди. Оймомони қоралаб ўтирди.
— Ҳай-ҳай-ҳай, боланинг садағаси кет-санг-а! — деди.
Оймомо Қиммат момони кўриб-кўрмасликка олди.
Қиммат момо қизалоқларга қараб ўтира берди.
Қиммат момолар ҳар юртда бўлади, ҳар элда бўлади.
Қаерда тўй-маърака бўлади, ўша ерда Қиммат момолар бўлади. Қаердан қуюқ тутун чиқади, ўша ерда Қиммат момолар бўлади.
Ел Қиммат момоларни тўй-маъракага айтмайди. Айтмаса-айтмасин, Қиммат момолар ўзлари кириб кела беради! Индамайгина кириб келиб, маъракаларга қўшилади. Маърака ишларига бош суқади, маърака юмушларига қўл суқади.
Қиммат момолар эл ичига ана шундайин кириб оладилар-да, асл мақсадларига ўтадилар...

24

Қизалоқлар қўғирчоқ-қўғирчоқ ўйнади.
Моҳичеҳра боласини майсалар узра ётқизди: боласини бешикка беллади. Боласи узра энкайди, боласини эмизди. Боласини аллалади:
— Алла, бубагим, алла-ё, тотли бубагим, алла-ё...
Қиммат момо ер остидан Оймомога назар солди.
— Юрак-бағринг куйиб кетаётгандир, Оймомо? — деди.
Оймомо миқ этмади.
Қиммат момолар бировлар муваффақиятини кўрса... ичини ит тирнайди. Ўз ёғига ўзи қовурилади. Жизғанак бўлади. Куйиб кул бўлади.
Оқибат, қилдан қийиқ қидиради. Қандайин йўл билан бўлса-да, ўзгалар муваффақиятини камситади. Ўзгалар муваффақиятини ерга уради. Моҳичеҳра алласа-да, боласи ухлай бермади.
— Юм кўзингни, юм, — деди Моҳичеҳра. — Ухламайсанми-ухламайсанми? Ухламасанг, садқайи сарим-а. Ҳамсоя, хув ҳамсоя!
Чақалоғини йўргакламиш Муқаддас жавоб берди:
— Хувв! Ким у, бемаҳалда қичқирган? Ҳай, сизмисиз, Моҳичеҳра ҳамсоя? Мен ким эмиш дебман, — деди.
— Анави инжиқни ухлатолмай сарсонман-да, ҳамсоя, — деди Моҳичеҳра. — Пучуғингизни юборинг, пича бешик тебратиб турсин. Мен сувга бориб келайин, ҳамсоя.
— Пучуғим мактабга кетиб эди, ҳамсоя. Бўлмаса жоним билан юборар эдим.
Қиммат момо тиззасига шапатилаб вовайло қилди.
— Уф-ф-ф! — деди. — Фарзандсизлиги қурсин-а, бефарзандлиги қурибгина кетсин-а!
Оймомо ранги бўзарди, Оймомо юзини ерга эгди.
Қиммат момолар ёмонлардан холис-холис юради, ёмонлардан олис-олис юради. Ёмонларни кўрса... қочади! Ёмонлар билан ҳориқулудда йўлиқиб қолса... Гирдикапалак бўлади,

ширинсухан бўлади, ширинзабон бўлади!

Қиммат момолар ёмонлардан холис-холис юради, яхшиларга осилади, яхшиларга сим тақади. Яхшиларни сассиқ-сассиқ гаплар билан чимчилаб-чимчилаб олади. Яхшиларни заҳар-заҳар гаплар билан ўйиб-ўйиб олади.

Яхшиларда яхшидан-яхши фазилат нима? Худо бермиш юксаклик нима? Худо бермиш улўғлик нима?

Қиммат момолар айнан ана шуларни йўққа чиқариш пайида бўлади!

Масалан, покдомон одам борасида нопок гап тарқатади. «Ифлос одам!» дейди. Донолар доноси борасида нодон гап тарқатади. «Пича камроқ», дейди. Ҳалолдан-ҳалол одам борасида ҳаром гап тарқатади. «Бузуқ одам!» дейди.

Гапирганда-да, ғоят устамонлик билан гапиради. Соддадил қиёфада гапиради, беғубордил қиёфада гапиради. Юзлари жонкуярдай бўлади, кўзлари меҳрибондай бўлади.

Қиммат момолар топиб-топиб гапиради!

Муқаддас чақалоғи иягига бармоғини нуқиб-нуқиб эркалатди. Нуқиб-нуқиб суйди:

— Чу-чу-чу, шакар бубагим, новвот бубагим, чу-чу-чу. Иягида чуқурчаси-да бор, асал бубагимнинг, чу-чу-чу. Холангга қараб бир кул. Кул, кул! Хола, мени келин қилмайсизми, де. Моҳичеҳра ўпка-гина қилди:

— Сени келин қилмайман, — деди. — Келганимда бирон марта-да кулмайсан. Қобоғингдан қор ёғилиб туради.

— Келин қилмаганингизни-да кўрайин, хола. Ҳали ўғлингизнинг бошини шундай айлантирайин-шундай айлантирайин...

Қиммат момо тагин тиззасига шапатилаб-ша-патилаб куйинчаклик қилди.

— Уф-ф-ф, шугиналар эна бўлгиси келмаса-я, Оймомо, шугиналар-а! — деди.

Оймомом Қиммат момо гапини эшитиб-ешитмасликка олди. Миқ этмай жойидан турди. Аёллар тарафга юрди.

Қиммат момо Оймомо кетидан қараб-қараб қолди.

Қиммат момо мурод-мақсадига етолмади. Гапи нишонга тегмади. Тегса-да, чала тегди.

Қиммат момо энди индамай кета берадимми? Йўқ, индамай кета бермайди. Борди-ю, индамай кетса... тоби қочиб қолади! Егани-да татимайди, ичгани-да татимайди. Аза тутайди!

Оймомо ёмондан қоч-да қутул, ё, тон-да қутул, дея кетдимми?

Кетади-я, кетади! Кетганини-да кўради!

Қиммат момо ҳали муродига етади, ҳали ҳузур қилади...

25

— Эл-халқ адир-қирларга оқиб-оқиб кела берди.

Нима учун эл-халқ айнан адир-қирларга кела берди?

26

Емишки, бир Буқа бўлар эмиш. Буқа подада юражак буқалардан эмас эмиш.

Буқа... Муқаддас Буқа эмиш!

Муқаддас Буқа само нур-зиёлардиан яратилган эмиш.

Муқаддас Буқа шохлари-да шунчаки суюк эмас эмиш. Муқаддас Буқа шохлари.. олтиндан эмиш!

Муқаддас Буқа туёқлари-да шунчаки туёқлар эмас эмиш. Муқаддас Буқа туёқлари... кумушдан эмиш!

Муқаддас Буқа бир ўзи юрмас эмиш. Муқаддас Буқа бир аравани тортиб юрар эмиш. Муқаддас Буқа аравасида... ой ортиб юрар эмиш!

Муқаддас Буқа одамзотга кўринмас эмиш! Ҳамиша кўздан пана бўлиб юрар эмиш. Шу боисдан Муқаддас Буқани кўриш ғоятда мушкул эмиш.

Муқаддас Буқа қаерларда кўриниш берар эмиш? Фалакда кўриниш берар эмиш. Уфқда кўриниш берар эмиш.

Муқаддас Буқа нима каромат кўрсатар эмиш?

Қайси инсон Муқаддас Буқани бир кўрса бўлди, ўша инсон хоҳиш-иродалари ижобат бўлар эмиш! Бор орзу-умидлари бажо бўлар эмиш!

Муқаддас Буқа шунчаки бир кўриниб кета бермас эмиш-да. Борди-ю, инсон назарига тушиб қолса... Муқаддас Буқа... бўкирар эмиш!

Муқаддас Буқа бир бор бўкирса... йил беҳосил келар эмиш. Экин-тикиндан қут-барака кетар эмиш. Оқибат, танқисчилик бўлар эмиш...

Худо ёрлақаб, Муқаддас Буқа икки бор бўкирса... йил серҳосил келар эмиш, йил сермахсул келар эмиш. Тўкин-чочинлик бўлар эмиш...

27

Ел-халқ ана шу Муқаддас Буқани бир кўриш орзусида адир-қирларга сайиллаб келар эмиш!

Боиси, адир-қирлар юксак-да! Осмон-у фалакка яқин-да.!

Осмон билан уфқ адир-қирлардан кафтдай кўриниб туради-да!

28

Аёллар ўйнай берди-ўйнай берди. Охир-оқибат, ҳолдан тойди.

Илик узилди вақти-да!

Шунда, Хурсандой отли полвонқомат бир аёл давра кирди. Аёлларни битта-биттадан ўйинга тортди. Ўзини кетига ташловчи аёлларни қўлтиғидан даст кўтариб давра олиб келди.

Хурсандой қайсики аёлни давра олиб келса, ўша аёл билан қўшилиб-қўшилиб ўйнади. Ҳориш-чарчаш нималигни билмади.

Хурсандой уч яшарлигида отадан сағир қолди. Онаси бошқа эр қилди. Хурсандой ўгай ота қўлида катта бўлди. Шу боис, суяги меҳнатда қотди. Оқибат, полвонсуяк бўлди!

Қиммат момо ўйлади-ўйлади, ана шу гапни топди!

— Бўй-бастини қаранг... Минг қилсаям... икки эркакнинг зурриёти-да... — дея сасиди.

Буни эшитмиш Хурсандой феъли айниди. Кўнглидаги сайил хушвақтлиги, сайил хуррамлиги хуфтон бўлди.

Қиммат момога олайиб-олайиб қаради. Аммо ёмон гапирмади.

Ўйнаб гапирсанг ҳам, ўйлаб гапир!

Наврўзда ёмон гапириб бўлмайди!

Наврўз ҳаминқадар шод-хуррамликда ўтса, ҳаминқадар хуш-хушвақтликда кечса...

Ер-у фалак-да ҳаминқадар сахий бўлади!

Осмон-у фалакдан мўл-кўл ёмғир ёғади!

Ер-у замин-да бўлиқ-бўлиқ ҳосил беради!

Ел-юрт келажак Наврўзгача хуш-хушвақтликда кун кўради, роҳат-фароғатда кун кўради!

Хурсандой даврага кўз солди-кўз солди, аёллар орасида мунғайиб ўтирмиш Оймомони кўриб қолди. Оймомони давра етаклаб келди.

Оймомо ўзини кейинига ташлади.

— Мен ўйинни билмайман! — дея зорланди.

— Нима, биз ўйинни биламизми? — деди Хурсандой. — «Баҳор» ансамблида ўйнаб келиб эдикми?

Оймомо рўмоли учларини елвагай қилди. Бармоқларини лаблари билан намлади.

Оймомо нозланиб-нозланиб ўйнади. Бармоқларини қирсиллатиб-қирсиллатиб ўйнади. Шундай хушрўй ўйнади-шундай хушрўй ўйнади!

Давра жўшди, давра:

— Киштала-киш, киштала-киш, киштала-киш! — дея чапак чалди.
Қиммат момо Оймомо ўйинига қаради-қаради-да, ўзича бош ирғади.
— Шундай хушрўй аёл тирноққа зор-а, тирноққа-я! — деди.
— Ундай деманг-е, — деди бир момо.
— Куйганимдан гапираман-да, Сора момо, куйганимдан! — деди Қиммат момо. — Бўлам-да, минг қилсаям, бўлагинам-да!
— Бўлангиз бўлса-да, деманг!
Қиммат момо дарров гапни бурди. Бирдан... ҳиринг-ҳиринг кулди.
— Ҳазил-да, Сора момо, ҳазил-да. Ҳазил гапниям билмайсизми! — деди.
Қиммат момо ўхшатиб-ўхшатиб вовайло қилди:
— Уф-ф-ф! — деди. — Худо итга берган тирноқни, битга берган тирноқни нима қиларди денг, шу бўлагинамгаям берса!
Ер ёрилмади, Оймомо ерга кириб кетмади!
Боши узра ўйнатмиш қўлларини оҳиста-оҳиста туширди. Кафтлари билан юзларни бекита-бекита, даврадан чиқиб жўнади.
Наврўзлари захар-заққум бўлди! Наврўзлари бурнидан булоқ бўлди!
Уфқ қорайиб-қорайиб келди. Қоп-қора булутлар кўпириб-кўпириб тошди. Булутлар тошиб-тошиб келди, булутлар ёйилиб-ёйилиб келди.
— Ана, келаяпти, ана, — деди эл.
Келажак Муқаддас Буқа бўлдимикин? Кўпириб тошмиш қоп-қора булутлар Муқаддас Буқа араваси ғилдираклари остидан ўрляяптимикин?
Қоп-қора уфқ гулдур-гулдур этди, қоп-қора уфқ гумбур-гумбур этди.
— Келди, кетдик, келди! — деди эл.
Гулдур-гулдур этмиш Муқаддас Буқа аравасимикин? Муқаддас Буқа аравасини тарақлатиб-тарақлатиб ҳайдаб келаяптимикин?
Қоп-қора уфқ ярқ-юрқ этди, қоп-қора уфқ ялт-ялт этди.
Муқаддас Буқа араваси ғилдираклари тоғ-тошларга урилиб-урилиб, чақин чақяптимикин? Ё Муқаддас Буқа кумуш туёқлари чақир тошларга тегиб-тегиб, ўт чақнаяптимикин?
— Ҳозир ёмғир ёғади! — деди эл.
Қоп-қора булутлар ичра оппоқ бир нима бир йўқолди-бир кўринди. Муқаддас Буқа аравасида ортиб юрмиш ой қалқиб-қалқиб келаяптимикин?
Ел-халқ уй-уйига тарқалди.
Наврўзчилар кўнгли кўклам бўлди.
Оймомо кўнгли... ҳамон қиш бўлди!

III

Ой тўлишиб қолди.
Ёз ойдини оппоқ бўлди.
Фалак кавкабистон бўлди.
Кавкабистонда бир юлдуз юлдуззор оралаб сайр этди. Бу, ер йўлдоши бўлди.
Олис-олислардаги чироқлар юлдузлардай милтиллади.
Адир биқинидаги баҳайбат ёнғоқ барглари мунгли шитирлади. Чигирткалар чириллади...
Бир қуш зардоли шохларини шитирлатиб-шитирлатиб учди.
Йўнғичқапояда отлар кирт-кирт ўтлайди.
Отлар пишқирди, отлар кишнади.
Отлар тарсиллатиб-тарсиллатиб ер тепинди.
Тун жарчиси бойўғли узиб-узиб овоз берди.

— Момоси, шу теварақда одам бор шекилли... Момоси, ҳовлимиздаги зардоллар сувга чўлп-чўлп тушади. Зардолларни кўчада болалар ушлаб ейди...

1

Оқшом вақти Оймомо онамиз тош билан катак оғзини ёпди. Катакка чўнқайиб ўтирди. Шунда, энди той-той бўлмиш улоқ бир йиқилиб, бир туриб кела берди. Қулоқларини қоқаман дея, тагин бир йиқилиб турди.

Оймомо онамиз завқланиб кулди. Ўнг қўлини улоққа чўзди. Бармоқларини ўйнатди. Улоқни ўзига чорлади:

— Кел, чиги-чиги-чиги. Кел, той-той-той.. — деди.

Улоқ Оймомо онамиз бармоқларини ялади. Мурғак-мурғак боқди.

Улоққа термулиб ўтирмиш онамиз хаёлига энди тетапоя бўлмиш гўдак келди...

Шу вақт дарича ғийқиллаб очилди. Бола кўтариб олмиш Робия ҳамсояси келди.

— Ай, ҳамсоя, элагингизни бериб туринг. Бизники тешилиб қолибди, — деди.

Оймомо онамиз ошхонадан элак олиб келиб берди.

Робия ҳамсояси супага чўк тушди.

— Ё, пирим, пича дамимни олайин, — деди.

Кейин, эшитмиш-билмиш иғволардан гапирди. Таъби хушламовчи аёллар ғийбатини қилди.

Елакка бормиш аёлнинг элик оғиз гапи бор, бўлди!

Ичини бўшатиб кетди. Хиёлдан кейин тагин келди.

— Ай, ҳамсоя, эсим қурсин, хиёл бўлмаса эсимдан чиқайин, дебди, — деди. — Холдон момоникига сумалакка боринг. Аёллар сизни кайвони бўлсин деяпти, вақтлироқ боринг.

Оймомо онамиз ич-ичидан суюнди. Боиси сумалак қўювчи-да, сумалакка кайвонилик қилувчи-да, ғоят покиза аёл бўлмоғи лозим бўлади.

«Мени лозим кўрибдиларми... менгинани лозим кўрибдиларми, — демак эл назарида фариштали аёл бўлибман-да? — дея хаёлланди онамз. — Шукур, Яратганнинг ўзига шукур, ишқилиб, эл савобини олар бўлибман...».

Оймомо онамиз сумалак кайфиятида эшик-орани супурди. Сумалак завқда тирикчилигини қилди.

Қоплон отамиз даладан келиб, сумалак дарагини эшитди.

Ҳа-а, бинойи, — деди, — менга-да сумалак олиб келасанми?

— Бу кишига олиб келмай, кимга олиб келаман, — деди онамиз.

Оймомо онамиз рўмолга бир мисқол буғдой тугди.

Сумалакка йўл олди.

2

Сумалак қаерда қўйилди?

Сумалак одам назари тушмовчи жойда қўйиди.

Заҳдан-захе жойда қўйилди.

Нур-зиёсиз, шомол-ҳавосиз жойда қўйилди.

Қурт-қумурсқасиз, каламуш-сичқонсиз жойда қўйилди.

Ертўла ана шундай жой бўлди!

Тўрт-беш мисқол буғдой намлаб-намлаб ёйилди.

Бир ҳафталарда буғдой кўм-кўк майса бўлиб унди. Кўм-кўк майса бўлиб ўсди.

Майсалар бир-бири билан айқашиб-айқашиб қолди. Бир-бири билан зичлашиб-зичлашиб қолди.

Майсалар бетига дока ёпиб-ёпиб қўйилди.

Вақти-вақти билан дока олиб-олиб турилди.

Майсаларга сув сепиб-сепиб турилди.
Майсаларга офтоб нури тушириб-тушириб турилди...
Сумалак майса Наврўз рамзи бўлди!

3

Холдон момо ана шу майсаларни келига солди.
Оймомо онамиз майсаларни келида туйди. Кўп-кўп туйди, хўп-хўп туйди.
Майсалар шира бўлди. Майсалар шира берди.
Оймомо онамиз майсалар бермиш шираларни сувли тобоқларга солди.
Шира сувда аста-аста эриди. Сув билан аралашди.
Оймомо онамиз ширали сувни сумалак қозонга солди.
Аёллар сумалаклар кела берди.
Еттита аёл бўлди, тоқлик бўлди.
Жуфтлик бўлса маъқул бўлади.
Аёллар тағин кимни таклиф этишни маслаҳатлашди. Гап айланди-айланди, охири, Мунаввар отли аёлга бориб тақалди.
— Бети қурсин, бетидан бузилсин!
Бу гапни Холдон момо айтди.
Аёллар бирдан сергак бўлди. Бир-бирига қаради. Ўзгача қаради, илмоқли қаради. Бирин-кетин бош ирғади.
— Айтганингиз келсин! — деди.
Боиси, элда Мунаввар суюғоёқ аёл, демиш гап оралаб юрди...
Сумалак ана шундай улуғ ҳам эътиқодга молик таом бўлди!
Аёллар олиб келмиш унларини сумалак қозонга солди.
Кейин, сумалак қозон гирдида давра қурди. Гурунг бериб-гурунг олиб ўтирди.
Онасига эргашиб келмиш болалар уй теварагида чопишиб ўйнади. Бир-бири билан айтишиб ўйнади, жанжаллашиб ўйнади.
Жанжалга оналари аралашди. Ўзаро сен-менга борди.
«Мен бўлсам, аралашмасдим, — хаёлланди онамиз. — Бола дегани бир бегуноҳ банда-да. Бугун уришади, эртага ярашади».
Оймомо онамиз дўланадай-дўланадай келмиш еттита тошни ювиб-чайди. Қозонда қайнамиш сумалакка солди.

4

Емишки, фоний оламда бир онаизор бўлибди. Онаизор ўз оти ўзи билан зор она бўлибди. Бечорадан бечора бўлибди. Ғарибдан-ғариб бўлибди.
Худойим худовандо онаизор ризқ-рўзини бермабди-да, насибасини бермабди-да!
Аммо худойим худовандо онаизор пуштини берибди! Онаизор қўша-қўша фарзандли бўлибди!
Фарзандлари бир этак бўлибди!
Бир оқшом болалари қўлларини чўзиб:
— Хўрак, эна, хўрак! — дея зорланибди.
Онаизор энгларини турибди.
— Болаларимга мазали таом қилиб берайин, — дебди.
Ўчоққа ўт ёқибди. Қозон осибди.
Ўт ёна берибди, қозон қизий берибди.
Шунда, онаизор қозонга нима солишни билмабди. Уй-ичини қарабди. Теварак-бошни қарабди.
Қозон қайнатиш учун бирон-бир нима тополмабди.
Норасидалари бўлса, хўрак, дея зорланишини қўймабди. Хўрак дея йиғлай бериб-йиғлай бериб,

ухлаб қолибди.

Онаизор оч-наҳор ухлаб ётмиш гўдақларига термулиб ўтирибди. Ўтириб-ўтириб, кўнгли бузилибди. Ўз тақдиридан куйибди.

— Йўқчилиги қурсин-а, йўқчилиги-я! — дея қон-қон йиғлабди.

Гўдақлар азонда уйқудан туради. Очдан-оч бўлади. тағин таом, дейди. Хўрак, дея йиғлайди...

Онаизор ана шу қайғуда тимирскиланиб юрибди-юрибди. Қозон қайнатиш учун тағин бирон нима тополмабди.

Шунда, майда-майда тошларга кўзи тушибди. Шу тошлардан еттитасини санаб олибди.

Тобоқда ювиб-ювиб тозалабди. Тобоқдан қозонга солибди.

Онаизор наҳорда қозон қопғоғини олиб қараса, қозон тўла таом бўлибди!

Таом оти — сумалак бўлибди!

Шу-шу, сумалак Наврўз таоми бўлиб қолибди!

5

Шундай қилиб, тошлар сумалак бўлиб қайнай берди.

Тун оғди.

Гурунглари-да адо бўлди.

Бир аёл урчуқ йигирди, бир аёл пахта чигитлади.

Шунда-да, сумалак тонглари отмади!

Шунда, Холдон момо айтди:

— Келинлар, топишмоқ айтамыз, — деди.

— Хўп бинойи гап, — маъқуллади аёллар.

— Ўзимизнинг гурунгла-гурунгла юрадиган топишмоқлардан айтамыз.

Ел оғзида юрмиш топишмоқлардан айтиш бошланди.

Айтишувни Холдон момо бошлаб берди.

— Мен айтсам, узун-узун ўз кетди, узун бўйлик қиз кетди — қасаваси қарсиллаб, манглайи ерга тарсиллаб. Бу нима?

— Ўрмак.

— Кичкина қозоннинг оши ширин.

— Ёнғоқ.

— Букри момом бук этди, югуриб уйига кириб кетди.

— Сичқон.

— Анави тоғдан қараган, манави тоғдан қараган, ўзимга ярашар деб, балхи рўмол ўраган.

— Бузоқбоши.

— Ака-ука бир яшайди, бир-бирини кўрмайди.

— Кўз.

Аёллар тинимсиз ўт ёқиб турди, тинимсиз ўт ковлаб турди.

Боиси, ўт ҳовури хиёл пасайса... сумалак айнийди!

Сумалак ана шундай нозиктаъб таом бўлди!

— Чин қушим, чинни қушим, чин тепага чиқди қушим, оғзидан бол узатиб, халққа салом берди қушим.

— Самовар.

— Тоғни талайди.

— Болта.

— Ит эмас, ирилламас, одам эмас, уйга қўймас.

— Қулф.

— Йилтинг-йилтинг чироғим, йилтиллайди чироғим, гавҳардан кўп кадри, кадрдоним чироғим.

- Кўз.
- Уйдамысан, маржон, эшикдамысан, маржон, оёқ-қўлинг кўринмас, қулфдамысан, маржон.
- Ўтов уйи оғичи.
- Тузи йўқ ошни кўрдим.

Бари аёл ўйда қолди! Биров, у деди, биров, бу деди. Биров-да тополмади!
Шунда, ушбу топишмоқни айтмиш Оймомо онамиз ҳузурланиб-ҳузурланиб кулди. Тиззасига уриб-уриб кулди. Кетига чалқайиб-чалқайиб кулди. Кула кула, қўли билан сумалакни кўрсатди. Тузи йўқ ош — сумалак бўлди!

6

Сумалак тонглари олис-олис бўлди.
Аёлларни уйқу элитди.
Уйқу Оймомо онамизни-да олиб-олиб кетди. Аммо онамиз мижжа қоқмади. Кайвони аёл бўлиб, сумалак боқиб ўтирди.
Оймомо онамиз сумалак боқиб-боқиб, сумалак тонгларни оқлади!
Оймомо онамиз чўмич билан ёғоч тобоқларга сумалак сузди.
Аёллар уйма-уй юриб, сумалак тарқатди.
Катта-ю кичик — барча-барча сумалак ялади!
Емишки, инсонда минг бир икки дард бўлади. Сумалақдан бир яламиш инсон танаси қирқ хил дарддан фориф бўлади!

7

Оймомо онамиз бир чўмич сумалак олди. Уйига равона бўлди.
Шаҳодат бармоғи билан Қоплон отамизга сумалак ялатди.
Оймомо онамиз жисман-да дадил бўлди, руҳанда дадил бўлди.
Умидлари учқунланди!
«Сумалак тонгларида мижжамни-да қоқмадим! — ўзидан миннатдор бўлди онамиз. — Гуноҳларим бор бўлса, ана шу гуноҳларимдан фориф бўлдим. Гуноҳларим йўқ бўлса, унда, тағин-да покиза бўлдим. Бир дунё савобга қолдим. Ана энди умидларим ушаладиган бўлди...».

8

Оймомо онамиз одатича тонг саҳарлаб турди.
Тирикчилигини қилди.
Уй деразаларини очди. Эшик-орани супурди.
Дарвоза занжирини туширди. Итялоққа овқат қуйди. Катак оғзидаги тошни олди. Молларга қаради. Сигир соғди.
Сутни докадан сузиб олди. Кейин, тобоққа қуйди. Чумолидан ҳадиксираб, симҳалинчакка осди.
Бригадир кўчадан овоз бериб-овоз бериб ўтди.
Онамиз чой дамлади. Дастурхон бурчига бостирди.
Қоплон отамиз-да уйғонди.
— Бригадир бозор кунига боғга айтиб кетди, — деди онамиз.
— Ҳа-а. Қаерга бориш керак экан?
— Аччиқ зардолизорга.
— Хўп хушхабар айтдинг. Суюнчи берсаммикин...
— Хушхабар қуриди, шу қолдими. Қўлнинг шўри.
— Хина қўй.

Онамиз юзлари ёришди.

— Яхши айтди, чин айтди, — деди.

Чой-таътилдан кейин онамиз омборхонадан бир сиқим қуруқ хина олиб келди. Сувга ботириб ивитди. Кейин, ёғоч келига солди. Қайроқтош билан майдалаб туйди.

Оймомо онамиз кечаси ётиш олдидан отамиз кафтларига хина қўйди. Кафтларини юмди.

Гирдини тугилмиш ток барглари билан ёпди. Барг устидан гарди рўмол билан ўраб боғлади.

Қоплон отамиз эрталаб қўлларини очиб кўрди.

Кафтлари қип-қизил хина бўлди!

Хиналик кафтни кетмондаста урмайди!

Онамиз галдаги кечада-да отамиз қўлларига хина қўяжак бўлди.

Отамиз қўл силтади.

— Ҳали, қошимга-да ўсма қўярсан? Бор-е! — деди.

Онамиз ҳиринг-ҳиринг кулди.

— Ўз тани соғлигини ўйласин, хўп десин.

Онамиз, отамизни бемаҳалгачайин авради. Охири кўндирди.

9

Отамиз билан онамиз эрталаб боғот отланди.

Онамиз йўлда айтди:

— Ўш дегич ерда бир табиб бор эмиш... — деди.

— Вақт қани, момоси. Иш бўлса қайнаяпти.

— Бригадирдан сўрасин-да.

— Одамда бет бўлиши керак-да момоси. Шунча юрамиз, бригадир бир оғиз оғир гапирмайди.

— Яна тағин, меҳнат куни ёзади.

— Ҳа-а, отангга раҳмат.

— Бормасак бўлмас, кўп зўр табиб дейишяпти.

— Унда, кейинроқ борамиз. Бўлмаса, элдан уят, момоси. Эл, ишга бир келиб, бир келмай юришимизни кўрса, ишдан бели совийди. Яна тағин, элнинг ўғил-қизлари-да мактабдан кейин ишга келади, момоси... Насиб бўлса, Хушвақт келсин, ўзимиз биламиз, момоси...

— Насиб бўлса, боваси...

10

Бригадир айтмиш аччиқ зардолизор остида отдан тушдилар.

Отамиз хуржунини зардоли шохига илди. Белни елкасига қўйди. Токзор оралаб юрди.

Дехқонлар қоралаб юрди.

— Ҳорманглар-ов! — деди.

— Бор бўлинг-ов! — деди дехқонлар.

Отамиз билди, хиёл ҳаяллади. Шу боис, ҳадаҳалаб юрди. Четдан бир жўя олди. Апил-тапил иш бошлади.

Онамиз отамиз қабатида ишлади.

Дехқонлар оралаб юрмиш ҳисобчи овозини қўйиб айтди:

— Келардингиз-да, Қоплон ака! Тушдами, ё, иш охиридами!

Оймомо онамиз уялди. Юзларини яширди.

— Юзингизни яширманг, Оймомо опа, мен сизга айтяпман!

— Энди бўлмайди-е... — кўр овозда деди отамиз.

Ҳисобчи отамиз билан онамиз бошига келди. Қўлларини орқасига қилиб турди.

— Ваъдаларингизни қопга солиб ортса, от кўтаролмайди! Бўлди-да, энди!

— Айб бизда, ҳисобчи, айб бизда!

— Нима, уйингизда йиғлаб қоладиган болангиз бормиди?!

Қоплон отамиз ток томирига эгилмиш кўйи қолди. Қаддини ростлашини-да билмади, ростламасинида билмади. Ток томирларида ғимирламиш сариқ чумолиларга тикилиб қолди.

— Қайтанга болалилар ўз вақтида келаяпти! Ана, Хумор, Санамлар! Бари қўша-қўша болалик аёллар!

Оймомо онамиз белни ерга қадади. Ўнг билагини белдаста учига қўйди. Пешонасини билагига қўйди. Юзларини бекитди...

Қоплон отамиз онамиз ҳолидан тағин-да эзилди, тағин-да куйди. Қаддини ростламай, ер остидан ҳисобчига қаради. Бу қараш мана бундай деди:

«Ай, мусулмон, пешонангда аёлимиз турибдики. Майли, мени ўйлама, шу пошикастани ўйлаб гапир...»

— Кўп ўқрайманг, Қоплон ака! Мен сизга ёмон гапираётганим йўқ! Мен қонун бўйича гапиряпман!

Қоплон отамиз кўзлари пир-пир этди.

«Қонунинг каллангни есин, ҳисобчи, каллагинангни есин...».

Қоплон отамиз ҳисобчидан кўзларини олди. Ток томирларига юз бурди.

Шу вақт, беш-олти жўя нарида ишламиш Ҳасан бобо овоз берди:

— Ай, ҳисобчи! — деди. — Оғзим бор деб қариллай берасанми, бўлди-да!

— Ўзингиз ўйланг-да, Ҳасан бова! — деди ҳисобчи. — Анави Санам билан Хуморнинг эгиз боласи бор, эгиз! Шундай бўлсаям, ўз вақтида ишга келади! Оймомо опанинг анави белдастандан бошқа нимаси бор?!

— Боласи борми-йўқми, у, сен билан бизнинг ишимиз эмас, у, Яратганинг иши, ҳисобчи!..

— Эр-хотиннинг қорнидан бошқа қайғуси йўқ! Яна тағин, ишга кечиккани кечиккан!

— Бўлди-е, кўп қариллама-е!

— Болалик бўлсаям майли эди! Боласини эмизади деймиз, боласини аллалайди деймиз! Булар кимни эмизади, булар кимни аллалайди?! Эр-хотин бир-бировини аллалайдими?! Эр-хотин бир-бировини эмизадими?!

Қоплон отамиз қалқиб кетди! Юзтубан йиқилайин-йиқилайин, деди!

Бовужуд, белдастага суяниб қолди. Белдаста ушламиш бармоқлари қалт-қалт этди.

Шаҳд билан қаддини ростлади. Олислаб кетмиш ҳисобчи кетидан қаради. Тиш ғижирлатиб-тиш ғижирлатиб қаради.

Қоплон отамиз ток жўяни ишлади. Ток остини айлана қилиб қовлади. Ток белида униб чиқмиш патак томирларни юлиб ташлади. Қари тоқларни кундаков қилди.

Оймомо онамиз ток пуштани ишлади. Новдалар учини суғурди. Новдаларни иложи борича юқори кўтарди.

Боиси, новдалар ерда турса, оёқ тега беради, кийим ўнгирлари илаша беради. Оқибат, новда пиндиқлари учиб кетади.

Ҳосил эса, ана шу пиндиқларда бўлади!

Отамиз билан онамиз фарқ терга ботди.

Отамиз кўйлаги елкаларига жиққа ёпишди.

Онамиз энтикиб-энтикиб нафас олди.

Кун қиёлаб-қиёлаб ботди.

Ишдан қайтар вақт бўлди.

Ҳисобчи деҳқонларга айтди:

— Эртага вақтлироқ келинглари! Салқинда иш унади! — деди.

Жўна-жўна бўлди.

Нурмат кўса теварагига аланг-жаланг бўлди.

— Ай, халойиқ, менинг белимни кўрмадиларингизми? — деди.

Деҳқонлар кўсага қаради. Гуриллаб кулди.

— Нимага тиржаясизлар, — деди кўса, — кўрган бўлсаларингиз айтингизлар-да!
— Белингиз бозор кетди! — дея хахолаб кулди деҳқонлар.
Бир деҳқон қўли билан кўсанинг елкасини кўрсатди.
Нурмат кўса елкасига қараб, ўзи-да хахолаб кулиб юборди. Боиси, кўса белини елкасига қўйиб,
дастасидан ушлаб турди!
Деҳқонлар шу қадар чарчади!

11

Колхоз отамиз билан онамизга пилла берди.
Пиллачи агроном бир кафт уруғ олиб келди.
Уруғлар йўнғичқа гулидай-гулидай бўлди. Жони йўқ бўлди.
Онамиз уруғларни ҳовлидаги сўрига ёйди.
Бир қути пилла икки одамга оғирлик қилади.
Шу боис, отамиз бригадирдан тағин бир одам сўради.
Бригадир Қиммат момони берди.

12

Қиммат момо дарвозадан қора берди. Ўзи гапириб-ўзи қўйиб кела берди:
— Бригадир айтгандан кела бердим. Ўзимнинг улпи-томирларим билан ишлайдиган бўпман-да,
дедим. Айланайин бўлагинамдан, ўргилайин бўлагинамдан. Қани, бўлагинам, хўп омонмисиз,
хўп дамлимисиз...
Қиммат момо онамиз билан қўлтиқ остидан қўл узатиб кўришди.
— Бўлам-да, минг қилсаям бўлам-да, — деди. — Яхши кўраман. Ўзимча эслаб юраман. Худо
тирноқдан қисган бўлсаям, ўзларининг тани- жони соғ бўлсин дейман. Иним қаёқда? Ҳа-а-а!
Уям кўзимга яхши кўринади. Ўзимники-да, ўзимники.
Қиммат момо аста тиззасига урди. Ўзича куйган бўлди:
— Уф-ф-ф, биркам дунё экан-да, — деди. — Мана шу ҳовлида икковгина қоракўз бурни оқиб
юрса, катталар пилла берармиди! Катталар бундай қараса, кенг бир ҳовлида икковгина эр-
хотин бор. Тирноқ зоти йўқ... Шуларга пилла берайлик, деган-да.
Оймомо онамиз ёмон вазиятда қолди. Нима дейишини билмади. Ерга қаради. Нима қилишини
билмади. Чўп билан ер чизди.
Қиммат момо бир дарвоза тарафга, бир уй тарафга аланг-жаланг бўлди. Кейин, оҳиста гап
очди:
— Уйгинангда ҳеч ким йўқми, бўлам?
— Йўқ, нима эди?
— Бўлаларнинг гапини биров эшитмасин дейманда бўлам. Ҳозирги замоннинг одамлари ёмон
бўп кетган, бўлам.
— Айта беринг, уй овлоқ, айта беринг.
— Сўрамоқдан айб йўқ, дейдилар... Биров-ярим билан... борди-келди қилиб кўрмадингизми,
бўлам?
Оймомо онамиз ер чизишни бўлди қилди. Чизилмиш ерга тикилиб қолди. Қиммат момо нима
деди, мағзини чақа олмади.
— У нима деганингиз? — деди.
— Содда бўламдан-да, соддагина бўламдан-да. Содда кўп яхши-да. Соддалик — кўнгил тозалик
бўлади. Содда бўламдан айланайин, соддагина бўлагинамдан ўргилайин. Шу... биров-ярим
билан дейман-да... ётиб дейман.
— Нима-нима?
— Биров-ярим билан ётиб... ўзингни бир синаб кўрмадингми, дейман...

Оймомо онамиз ялт этиб Қиммат момога қаради. Онамиз юзлари лов-лов ёнди. Кўзлари пир-пир этди.

— Оғзингизга қараб гапиринг, момо, оғзингизга қараб қапиринг!

— Оғзим қараб гапирсам-гапирмасам-да, бўлам. Гулдай умрингни зое кетказиб нима қиласан, бўлам...

— Қандай биров-ярим билан, қандай биров-ярим билан?! — бирдан олов олди онамиз. — Бошимда ҳақ никоҳлик эгам турибди-ку!!!

— Ҳақ никоҳлик эгангдан ёруғлик чиқмаса нима қиласан, бўлам...

— Нима демоқчисиз?! — ҳаминқадар оловланди онамиз. — А, нима демоқчисиз?!

Қиммат момо раъйкорчи бўлди.

— Ана, ферма мудиримиз бор, уюрдаги айғирдай бўп юрибди... — деди. — У бўлмаса, ана, бригадиримиз бор, келбати эгиз туғдираман, деб турибди...

Оймомо онамиз шахд билан жойидан турди. Шашт билан сўридан тушди. Калишини-да киймади. Яланг оёқ дарвоза тарафга юрди. Дарвоза тавақаларини ланг очди. Қўли билан кўчани кўрсатди.

— Кетинг! — деди. — Ҳозир кетинг!

Қиммат момо жойидан туришини-да билмади, турмасини-да билмади. Безрайиб ўтира берди.

— Эб-ей, яхшиликка ёмонлик! — деди. — Мен сени бўлам деб айтиб эдим, бўлагинам деб айтиб эдим, эб-ей!

— Мен сизга кетинг, деяпман!

— Эб-ей, мен пиллага келиб эдим, эб-ей!

— Кетмайсизми, кетмайсизми?!

Оймомо онамиз шундай дея, итини чақирди:

— Баҳ-баҳ-баҳ, Олапар, баҳ-баҳ-баҳ!

Катак олдида ётмиш Олапар чопқиллаб келди. Думини ликиллаиб-ликиллаиб, онамиз ўнгирини исқади.

— Кетинг деяпман!! — деди онамиз. — Бўлмаса, Олапарни олқишлайман!!

Қиммат момо лик этиб жойидан турди. Калишини йўл-йўлакай кийди.

— Кетаяпман, бўлам, мана, кетаяпман! — деди.

Қиммат момо Олапардан ҳадиксираб одимлади. Олапардан кўз узмай одимлади. Олапарни ёнлаб-ёнлаб одимлади. Кетига қараб-қараб одимлади.

— Ит ёмон, бўлам, ит билан ўйнашманг, бўлам! — дея-дея одимлади.

Дарвозадан ташқарилади. Қаддини ростлади. Ўзини эркин олди. Кўйлак ёқаларини кўтариб, ичига туф-туфлади.

— Ай бўлам, пиллага қачон келайин? — деди.

— Қорангиз ўчсин-е, сиздайчикин пиллачининг-е!..

Оймомо онамиз дарвоза тавақаларини қарс-қарс ёпди. Занжирини шарақ-шарақ занжирлади. Кейин, дарвоза тирқишидан мўралади.

Қиммат момо ҳамон остонада турибди! Авзойи, тагин ичкари кираман, деяпти!

Оймомо онамиз теварагига аланглади. Бурчакда ётмиш нарвонни судраб келди. Дарвозага тираб қўйди. Қимирлатиб-қимирлатиб кўрди. Хотири жам бўлди.

Уйга кириб, ўзини тўшакка ташлади.

Хўнг-хўнг йиғлади. Йиғлаб-йиғлаб ухлаб қолди.

13

Оқшом вақти:

— Қиммат момо келмасин, — деди онамиз.

— Нима учун? — деди отамиз.

— Бети қурсин!

- Бошқа одам йўқ, момоси. Бригадир шу момони-да аранг берди.
- Бошқа одам бўлмаса-да майли, ўзимиз эплаймиз.

14

Қоплон отамиз даҳлизда сўри қурди.
Оймомо онамиз йўнғичқа гулларни сўрига ёйди.
Кун тафтли бўлса-да, печка ёқди. Ҳавони пиллабоп этди.

15

Бир ҳафтада йўнғичқа гуллар жон олди.
Жонивор бўлиб ғимирлади.
Пилла бўлиб баргга кирди.

16

Қоплон отамиз адирдан барг олиб келди.
Оймомо онамиз шохча баргини чилпиб-чилпиб олди. Пилла уруғлар узра ёйди.
Пилла барг еган сайин болалади.

17

Даҳлиздаги уч қават сўри-да пиллага тўлди.
Отамиз билан онамиз ўзлари ётиб-турувчи уй ашқол-дашқолини ташқари олиб чиқди. Темир сўрига уйди.
Уйда уч қаватли, уч қатор сўри қурди.
Бу уй-да пилла билан тўлди.
Пилла уруғлай берди.
Отамиз билан онамиз энди меҳмонхона жиҳозларини ташқари чиқарди. Темир сўрига қўйди.
Меҳмонхонада уч қатор, уч қаватли сўри қурди.
Шундай катта меҳмонхона-да пилла билан тўлиб тошди.
Бошқа бўш уй қолмади. Ёлғиз ошхона қолди.
Отамиз билан онамиз ошхонадаги қозон-тобоқларни ташқари чиқарди. Темир сўрига қалади.
Ошхонада уч қават сўри қилди.
Ҳовлидаги темир сўри ичкаридан олиб чиқилмиш ашқол-дашқоллар билан тўлди.
Ток вайиши ости баргхона бўлди.
Отамиз билан онамиз учун тирикчилик қиладиган жой қолмади.
Товуқ катаги ёнида бир гиламлик бўш жой бўлди. Бу, қишда ёқилиб адо бўлмиш ғўзапоя уюми жойи бўлди.
Отамиз билан онамиз ўтириб-туражак гиламларини ана шу жойга олиб келиб тўшади.
— Катак олди яхши-да, — деди онамиз. — Товуқлар қоқоқлаб уйғотади.
Шундай қилиб, отамиз билан онамиз уйлари тўрини пилла учун берди. Ўзлари торвуқлар билан ёнма-ён ётди.
Пилла биринчи уйқуга кетди.
Икки кеча-ю икки кундузда уйқудан турди.
Иштаҳа билан барг еб бошлади.
Пиллачи агроном келиб кўрди.
— Яхши, кўз тегмасин, яхши, — деди.
Пилла иккинчи уйқуни олди.

Бунда-да икки кеча-ю икки кундуз ухлади.

Бу сафарги иштаҳалари-да ёмон бўлмади. Берган баргни бергандай, илма-тешик қилиб юта берди.

Пилла учинчи уйқуга кетди.

Бу сафар икки ярим кеча-ю икки ярим кунда уйғонди.

Тағин-да барг, барг, деди.

Қоплон отамиз пилла барг ейишини кўриб:

— Ё, тавба-е! — деди. — Ўзлари майда-майда, чинчилоқдай-чинчилоқдай бўлса, қоринлари қаерда бўлди экан...

Сўрилар ости тариқдай-тариқдай қора қумалоқларга тўлди.

Онамиз қумалоқларни пешма-пеш ташлаб турди.

Пилла тўртинчи уйқуга кетди.

Тўртинчи уйқуда бир ярим кун-у тун ухлади.

18

Отамиз тағин баргга отланди.

Адирда тут айрисига миниб шох кесди. Шох кеса бериб қўллари толди.

Тут танасига яғрин берди. Вазмин тин олди. Олисларга қараб ўтирди. Кўзи кетиб-кетиб ўтирди...

Шунда, оқ эшакли, оқ саллали бир чол ариқ ёқалаб кела берди.

Отамиз чолни танимади.

Чол тут остидан ўтди.

Отамиз чолни Намоз бобога ўхшатди.

Бош ирғаб, салом берди.

Аммо чол алиқ олмади.

Отамиз сергакланди. Танадан маҳкам ушлади. Ерга қаради.

Чол йўқ...

Ерга сапчиб тушди. Теваракка аланглади.

Чол йўқ...

Кўнглига таҳлика тушди. Ёқасини кўтарди. Ичига туф-туфлади.

Барг озроқ бўлса-да, жамлаб бойлади. Отига ортиб жўнади, кетига қараб-қараб юрди.

Хаёлида, чол кетидан келаётгандай бўлди.

Отини лўкиллаиб-лўкиллаиб ҳайдади.

19

Уйга келиб, бир бошқа бўлиб қолди. Паришон бўлиб қолди. Ғамгин бўлиб қолди.

Онамиз молхона тарафдан қўзи қувиб келди.

— Манавини ушлаб берса бўлмайдимиз? — деди. — Бир менга керакми, шу рўзғор!

Отамиз қўзи қувиб кетди.

Қўзи ҳовлини айланиб чопди. Хиёл олисда пусиб турди.

Отамиз паналаб-паналаб борди. Бирдан қўзи оёғига қўл ташлади.

Қўзи ушлатмай қочди. Девор қоралаб ҳуркиб турди.

«Ўзи, бу иш ёш боланинг иши, Хушвақтнинг иши...» — дея хаёлланди отамиз.

Отамиз энкайиб-енкайиб борди. Қўлларини ёйиб, қўзига қўшқўллаб ёпишди.

Қўзи тағин ушлатмади. Дирк этиб қочиб кетди.

Отамиз ерга кафтлари билан бориб тушди. Кафтлари шилинди. Уст-бошлари чанг бўлди.

«Хушвақт бўлса эди, бундайчикин қўзини хаш-паш дегунча ушлаб олар эди...» — Тағин хаёлланди отамиз.

Отамиз қўзини бурчакка қамаб борди. Қучоғини катта очиб борд. Кўкси билан қўзига ташланди. Бу сафар ушлади.

Қўзини кўтариб бориб, қўй қошида қучоқлаб ўтирди.

Боиси, қўзичоқ кўздан пана бўлса, совлиқ иймайди.

Онамиз совлиқ соғиб бошлади:

*Қўй соғаман қўшоқда, турей-турей,
Қўй ишқи менга ёққан, турей-турей.
Қўй сутини ичганлар, турей-турей,
Кундан-кун шифо топган, турей-турей...*

Совлиқ ийди, совлиқ қўзисига тумшук чўзди...

Отамиз кетига тис бўлди. Қўзини совлиқдан холислатди.

Отамиз кўнгли бирён бўлди...

Шу ўтириш, аzza-маzza эркак учун эпми? Қўзи ушлаб туриш, кап-катта одам ишими?

Токайгача Хушвақт ишига-да ўзи юради?..

*Совди бўлиб совдиргин, турей-турей,
Совса кади тўлдиргин, турей-турей.
Бунча куйма, жонивор, турей-турей.
Тақдирингни кўндиргин, турей-турей.*

Совлиқ кўзи деворда юрмиш мушукка тушди. Тағин-да берилиб ийди. Боиси, совлиқ мушукдан кўрқади!

*Тоғларга бор, қув олма, турей-турей,
Совди бўлгин, сув олма, турей-турей.
Болангининг йўқлигини, турей-турей,
Кўнглингга оғир олма, турей-турей.*

Мушук девордан сапчиб тушди.

Совлиқ бир сесканди.

*Болагинанг бахтингдир, турей-турей,
Уни олиб ухлагин, турей-турей,
Болалилар маърашар-а, турей-турей,
Боласизлар қарашар-а, турей-турей...*

Онамиз жойидан турди.

— Қўзини қўйиберса-да бўлади, — деди.

Отамиз қўзини қўйиб юборди.

Катак олдида тўшалмиш гиламга келди. Болишга юзтубан ташлади.

Болиш ҳўл бўлди...

20

Пилла уруғи очофат бўлди!

Онамиз уруғлар узра барг ёйиб, ўнг-чапига қарагунича новдалар шипшийдам бўлиб қола берди.

Отамиз кеча-ю кундуз барг таший бериб, тинка-мадори қуриди. Кўзи илиниб эди, онамиз тағин

туртди.

— Турсин, барг олиб келсин, — деди.

— Боянагина олиб келдим-ку? Буларинг тўядими ўзи, йўқми?

— Тўртинчи уйқудан кейин шундай бўлади, турсин...

— Кўзим илингандан туртасан-туртасан! Анавиларинг бўлса, кетмон чопиб хоригандай ухлагани ухлаган! Икки кунлаб ухлайди, уларингга индамайсан! Уйғот барини! Бўлди, иззати!

— Айтмаса-да, энди ухламайди.

— Шу охирими? Хайрият-е!..

Отамиз уйқули кўзларини уқалаб-уқалаб турди. Эгар қошига арқон ўраб, баргга отланди.

— Айтиб қўяйин, агар яна пилла оламан десанг, мендан ўпкалама! — деди.

Отамиз бояги чолдан қўрқди. Бошқа бир адирдан барг олиб келди.

Узун шохлардан новдалар сийириб-сийириб олди. Онамизга қўлтиқлаб-қўлтиқлаб ташиб берди. Ўзи-да ичкарилади.

Деразалар гилам билан ёпилишидан ичкари қоронғи бўлди.

Отамиз дераза тоқчасига ўтирди. Елкаси билан деворга суюнди.

Шунда бир нима эшитди. Сергак бўлиб қулоқ солди.

Ташқарида шовуллаб ҳаво ёғди. Шовуллашидан, майдалаб ёғди. «Ана энди барг олиб келиш қийин бўлади. Олиб келса-да, қуритиш лозим бўлади», — дея хаёлланди отамиз.

Отамиз сўрилар аро мўралади, онамизни излади.

— Ай, ҳаво ёғяпти, эшитяпсанми? — деди.

— Бекорларни айтибди.

— Ана, қулоқ сол, ишонмасанг, ана.

Отамиз даҳлизлади. Ёруғда хиёл кўз очолмай турди. Кейин, ташқари қараб, ҳайрон бўлди.

Кун чарақлаб турди, ерда бир томчи-да ёмғир йўқ бўлди.

Анграйиб, тағин ичкарилади.

Ичкарида ҳамон шовуллаб ёмғир ёғди...

Онамиз қоронғидан кинояли овоз берди:

— Ҳа, ёғаяптимикин? — деди.

— Ташқарида кун чиқиб турибди, момоси. Нимага ундай?

Онамиз пиқ-пиқ кулди.

Отамиз тағин ўтирди. Эътибор билан қулоқ солди.

Пилла уруғлар бир вақтда барг еди, бир меъёрда барг еди, яна тағин, ёппасига барг еди...

Ана шу вазиятда эшитилмиш сирли овоз, ёмғир ёғишига ўхшади...

Сокин, қоронғи олам бўлди. Мисоли тун бўлди, ёмғир майдалаб-майдалаб ёғди: шуввв...

Сўриларда омонат турмиш новдалар ерга тап-тап тушди. Мисол, ёмғирдан намиқмиш бўғот шох-шаббаси қирс-қирс синиб тушди...

Ёмғир эзиб-езиб ёғди: шуввв...

21

Барг ташвиши охирлади.

Энди, читир ўт топиб келиш лозим бўлди.

Отамиз адир отланди. Тошлоқдан ўтди.

Адир пойида оёқ илди. Жиловга эрк берди. Телпагини кейинига сурди. Олис-олисларга қаради.

Вахшивор адирлари турнақатор бўлди. Қирлари ўркач-ўркач бўлди. Охири кўринмади.

Адир-қирлар ўти бўлганича бўлди. Белга урди. Тўлқин бўлиб чайқалди.

Қизғалдоқ адирлар, қизғалдоқ қирлар алвон-алвон товланди.

Отамиз адирлади, отамиз баҳор оралади.

Димоғи турфа исларни туйди. Бир ис шувоқ ўт исидан бўлди.

Отамиз баҳор оралаб бора берди. Ана шу исни таратмиш ўтни топди.

Тизза бўйли, гуллари оч-сарик ўт. Танаси кўкимтир-оқ, барглари майда-майда ўт. Сершоҳ, сертук ўт.

Читир ўт ана шу бўлди!

Отамиз читир ўт терди. Томири билан суғуриб-суғуриб ола берди.

Читир ўт қўл тегиши билан тағин-да ўткир ис таратди. Иси димоқни қитиқлади.

Отамиз отида икки бойлам читир ўт ортиб келди. Том устида ёйиб-ёйиб қуритди.

Пилла уруғлар тўлишди. Ўзини кўтара олмай қолди. Ўзини эплай олмай қолди.

Оқибат, баргдан қайтди, баргдан қолди. Баргдан терс бурилиб-терс бурилиб кета берди.

Пилла уруғлар карахт бўлиб-карахт бўлиб қолди. Мудраб-мудраб қолди.

Бу, пилла уруғининг бешинчи уйқуси бўлди, сўнги уйқуси бўлди.

Сўнги уйқу тўрт-беш соатча давом этди.

Отамиз билан онамиз читир ўтларни дастлаб-дастлаб пилла уруғлар узра ёйди.

Пилла уруғлар читир ўтларга талпинди.

Пилла уруғ йигираман деса, жой танлаб ўтирмайди. Учрамиш жойида йигира беради.

Унда, не боисдан пиллачилар читир ўт териб келади?

Боиси, читир ўт иси пилла уруғига хуш ёқади. Пилла уруғ ана шу исга талпинади. Ана шу ис оғушида мўл-мўл йигиради.

Боиси, читир ўт қуюқ-қуюқ тукли бўлади. Пилла уруғ ана шу тукларга мўл-мўл йигиради.

Ана-ана, бир уруғ талпина-талпина, аранг читирга чиқди, читир танаси бўйлаб юрди. Шохлар айрисига келди. Ўзига маъқулига қараб юрди.

Новдалар айрисида жойлашиб олди, жойида айлана берди. Яъни, йигира берди. Ҳар йигиришида ўзидан ипак чиқарди.

Ипак, читир ўт қуюқ тукларига илашиб-илашиб, тўр бўлди. Тўр қуюқлашиб-қуюқлашиб, бошмалдоқдай-бошмалдоқдай ғанак ҳосил бўлди.

Оппоқ-оппоқ пилла ана шундай бино бўлди!

22

Пилла қўйилмиш уйлардан қўланса ҳид аримади.

Ҳидлар дастидан уйларда ўтириб-да бўлмади, ётиб-да бўлмади.

Отамиз билан онамиз бот-бот уй супурди, бот-бот уй ювди. Эшиклар билан деразаларни ланг очиб қўйди.

Шунда-да бўлмади. Пилла қўйилмиш уйлардан ой-ойлаб бадбўй ҳид аримади.

IV

Бобомиз сергакландилар. Қаддини кўтардилар. Чордона қурдилар. Тиззаларини қучоқладилар. Салласини кетига суриб қўйдилар.

Еллар забти бобомиз пешонасига хуш ёқди.

Отлар кишнаган тарафдан янги ўрилмиш йўнғичқа иси келди.

Бобомиз тун жарчиси овоз бермиш тарафга қарадилар.

Одам овозларидан дарак бўла бермади.

Бобомиз ойдин олисларга термилдилар. Хаёлий овозда айтдилар:

— Мабодо сувда зардоли оқмай қолса, болалар девордан бўйлайди. Зардоли беринг, деёлмайди. Сув оқиб чиқадиган тешикни пойлайди. Шамоли қурғур ҳадеганда бўла бермайди.

Шунда, билдирмайман-да, ўзим шамол бўламан. Зардолини оҳиста-оҳиста силкийман.

Зардолилар дувв-дувв тўкилади... Шунда, кўчадан, ушла, оқиб келаяпти, ушла, деган овозлар келади...

1

Толтуш эмиш...

Олапар тут соясида олд оёқларига тумшуқ қўйиб сувга термулар эмиш.

Девор ёқалаб оқмиш ариқда бир қизил олма бир кўриниб, бир кўринмай оқиб келармиш.

Олапар қулоқларини диккайтириб, олмага ажабланиб қарармиш.

Еб бўлмаслигини билармиш-да, тагин оёқларига тумшуқ қўярмиш.

Олапар қабатида қизалоқлар давра бўлиб ўтириб босмалим ўйнар эмиш.

Бир қизалоқ гилосдай-гилосдай бешта тош иккитасини ўнг, иккитасини чап тарафига қўярмиш.

Қўлида қолмиш бир тошни осмонга отармиш. Кафти билан ерга бир шапатилармиш-да, осмондан келмиш тошни қўли юзаси билан илиб олармиш. Қўли юзасидан ғоят нафис, ғоят эпчиллик билан қўли кафтига олармиш...

Қизалоқ... онамиз қизи эмиш!

Онамиз... қизи отини билмасмиш!

Қизи босмалим ўйнай берармиш-ўйнай берармиш! Босмалимнинг ёвфон турини ўйнаб бўлиб, даҳмана, улуғ, эшала, эшонқўзим, шовдир, кичикқон, каттакон, култепа, ер шапиллатар, қайирув, келин турларини-да ўйнармиш.

Ўйин якунловчи келин турига яқинлашган сайин мураккаблашиб борармиш.

Қизи тошни турли-туман ўйнатиб-ўйнатиб илиб олармиш. Шу тур номини ўйин нағмасига монанд бот-бот айтар эмиш:

— Келиним бир, келиним икки, келиним уч...

Қизи кўп турларни уч маротаба ижро этибди. Улуғ, каттакон деган турларни олти маротаба, эшонқўзим турини тўққиз маротаба такрорлабди. Тошни тур охиригача ерга туширмай ўйнабди. Хатоликка йўл қўймай ўйнабди. Борди-ю, бирор тошни номаъқул илиб олса, ё, адашиб илиб олса, босмалим ўйнаш гали ёнидаги қизалоққа...».

Темир сўрида ётмиш Оймомо онамиз сесканиб уйғонди. Қораялангбош туриб ўтирди. Болишда ёйилиб ётмиш рўмолини ёпинди. Тиззаларини кўрпа сиртидан қучоқлади. Уйқули кўзларини уқалади. Теваракка аланглади.

Ой қоронғи бўлди. Юлдузлар сийрак бўлди.

Робия ҳамсояси гўдаги биғ-биғ йиғлади.

«Келиб-келиб шу маҳалда-да йиғлайдимми... — дея ўкинди онамиз. — Ўзи, ҳали нима кўрди?

Ўғил кўрдими, ё, қиз кўрдими? Қиз кўрди, қиз! Босмалим ўйнади-ку...».

Онамиз эснаб-еснаб минғиллади:

— Қиз бўлса-да майли... — деди.

Қабатида ётмиш отамиз-да уйғонди.

— Нима бало, эловраяпсанми? — деди.

— Йўқ, Робиянинг чақалоғи уйғотиб юборди.

— Шунинг чақалоғи ёмон йиғлоқи бўлди-да.

— Айтгили йўқ.

— Ёт энди, ёт.

Онамиз ётиб, кўзларини юмди.

«Ҳали тонг олис, — умидланди онамиз. — Тушимнинг охирини кўраман. Шунда, қизимнинг отини билиб оламан...».

2

Кузда майиз қилиш бошланди.

Отамиз аввал ўз томорқаси майизини қилди.

Ҳосил яхши бўлди. Беш юз килоча майиз олди.

Ўзи тўқимиш иккита қўлсаватчани эгар қошига қистирди. Колхоз майизига йўл олди.

От қозигини тарвузпояга тепиб-тепиб қоқди.
Хуржун елкалаб, токзор оралади.
Пайкалларда чоллар тизилиб узум узди.
— Хирмон тўлсин-у! — деди отамиз.
— Йўлингиз унсин-у! — деди чоллар.
Отамиз чаққон бўлди. Пайкалга тушди.
Узум бошларини чирсиллатиб-чирсиллатиб узиб, қўлсаватга солди.
Бир бўзбола замбил саватни пайкал бошига қўйди.
Отамиз саватчасидаги узумни пешма-пеш замбил саватга солиб турди.
Замбил узумга тўлди.
Бўзбола чопони орқасини яғринига қайирди. Бир қўлини белига тираб, энгашди.
Отамиз эллик килоча келмиш саватни бўзбола яғринига қўйди.
Бўзбола илон из сўқмоқдан тепа ўрлади.

3

Тепада аёл-қизлар давра қуриб узум тозалади.
Оймомо онамиз-да чап тиззасига тирсаклаб узум тозалади.
Онамиз юзлари сўлғин бўлди. Онамиз кечаги тушлари ўйида бўлди.
Онамиз пешонасида ўтирмиш Барчин хола:
— Қани, Оймомо дўстим, бундайгина... машқингиз паст? — дея кўнгил сўради.
— Шундай, ўзим... — дея маъюсланди онамиз.
— Ай, дўстим, сўраганнинг айби йўқ... у ёқ-бу ёққа югуряписизларми?
— Ҳа, вақти-вақти билан.
— Вақти деб ўтирасизларми? Иш адо бўлармиди! Уёқ-буёққа чопингизлар, кўрсатингизлар-да!
— Бориб турибмиз.
— Қаерларга бордиларингиз?
Шунда, давра ёппасига сергак бўлди.
Онамиздан бир аёл нарида ўтирмиш Қиммат момо-да қулоқ берди.
— Сўфи Оллоёр ҳазратимга бордик, — деди онамиз.
Қиммат момо бошини сарак-сарак этди.
— Вой бечора-е, вой бечорагина-а! — деди.
— Ҳазратимни зиёрат қилдик. У киши оҳларимни эштилди шекилли, кўнглимга умид солдилар...
— Вой шўрпешона-е, вой шўрпешонагина-а! — деди Қиммат момо.
— Иннайкейин, Ҳожар кўрга фол очирдим...
— Вой шўринг қургур-ей, вой шўргинанг қургур-е! Шунча сарсон-саргардон бўпти-я!.. — деди Қиммат момо.
Онамиз кўкрагига тушмиш рўмоли учини елкасига тирсаклаб ташлади. Бир бош узум олиб, Қиммат момога қаратиб отди.
Узум Қиммат момонинг бетига бориб тегди. Бети шилт-шилт узум шираси бўлди.
Қиммат момо бетини чангаллаб қолди.
Онамиз забт билан жойидан турди. Қиммат момони юлмоқчи бўлди, юмма-юмма юлмоқчи бўлди.
Афсуслар бўлсинким, Барчин хола онамизни ушлаб қолди. Тирсагидан етаклаб, холисроққа олиб бориб ўтирғизди.
— Балчиққа тош отсанг, бетингга сачрайди! Қўйинг, дўстим, шунга тенг бўлманг! — деди.
Онамиз рангида қон қолмади. Олисдан чопиб келмишдай ҳансиради. Қўллари совқотмишдай қалтиради. Тиззаларига пешонасини қўйиб, хўнграб йиғлаб юборди...
— Буники бир бўлмаса, икки бўлмаса, Барчиной дўстим! — дея йиғлади. — Яна тағин хеш

эмиш! Ҳа, ошингни ейин, сендай хешимнинг!..

Қиммат момо онамизни маззаммат қилди.

— Мен сенга бирон ёмон гап гапирдимми, ит!!.— дея шанғиллади. — Ичим куйганидан, ичим ачиганидан гапираман-да, ит!.. Пешонанг нимага бундайин шўр десам, гап бу ёқда экан-да, ит!!.

— Бедана тезотар бўлса, ўз бошини ўзи ёради! — деди бир аёл.

Қиммат момо онамизни маззаммат қилди-қилди, кафтларини катта очди.

— Омин! — деди, — мендайин бир бегуноҳ момони сочимнинг оқига қарамайин урган бўлсанг, илоё, оламдан бепушт ўтгин! Менинг ёшимга етолмайин жувонмарг ўлгин, оллоҳ-акбар!.. — деди.

Аёллар ичини тортди, аёллар бош чайқади.

— Илоё, оғзингдан чиқиб, ёқанга ёпишсин!— деди Барчин хола.

Онамиз паноҳ излади, онамиз нажот излади.

Ёш тўла кўзлари олазарак-олазарак боқди.

Пастда ҳайрондан ҳайрон қараб турмиш отамизни топди.

Бир кўнгли, отамиз олдига борайин, деди. Айтиб-айтиб йиғлайин, деди.

Аммо теварак-бошдан ор қилди.

Ҳалқа-ҳалқа кўзёшлар ичидан отамизга термулди. Мўлтираб-мўлтираб термулди...

Онамиз тагин йиғлади. Билакларига йиғлаб-билакларига йиғлаб қўя берди.

— Дунёда бир менми, бефарзанд! — дея айтиб-айтиб йиғлади. — Тирноққа зор бўлиб ўтганлар нечов! Мен ҳали кўрарман, умидим кўп... Фарзанднинг эрта-кечи бўладими... Бировга эртароқ беради, бировга кечроқ беради...

— Бир қишнинг бир ёзи бўлади, қарғанинг қағиллагани қолади, Оймомо дўстим!

— Мен уни кўрдим, Барчиной дўстим, кўрдим! Яратганнинг ўзи уни тушларимга солди,

кўнгилларимга солди! Нима қилайин, вақти-соати етмаган эканми, қўйнимга солмади...

Тушларим тўлди, кўнгилларим тўлди. Нима қилайин, қўйним тўлмай турибди, қучоғим тўлмай

турибди... Барчиной дўстим, мен уни толтушда кўрдим, толтушда! Дугоналари билан тутимиз

остида босмалим ўйнади. Ишонмасангиз, Олапар итимдан сўранг. Босмалимда унга тенг

келадигани бўлмади. Ўн икки хилида-да адашмади. Айниқса келин хилини бир ўйнади-бир

ўйнади! Дугоналари оғзини очиб ўтира берди! Мен унинг отини билолмай қолдим. Барчиной

дўстим... Робиянинг чақалоғи биғиллаб уйғотиб юборди. Тагин кўзларимни юмиб, унинг йўлига

қарадим. У бошқа келмади... Барибир келади. Барчиной дўстим, келади, мана кўрасиз... Ана

шунда уни шу ерларга етаклаб келаман! Мана шу момоларингга бир босмалим ўйнаб бер,

дейман, Барчиной дўстим!..

— Айтганингизга фаришталар омин ўқисин, Оймомо дўстим!

4

Отамиз тепада бўлмиш гапларни эшитди. Аммо эшитмасликка олди.

Узум узиб-узиб, ари уясига дуч келди.

Ари уяси кунгабоқардай-кунгабоқардай бўлди.

Арилар ғуж-ғуж тешиқларда тумшукларини бир-бирига тегизиб яшади. Борди-ю, четдан таҳдид бўлса, арилар ёппасига ҳамла қилди. Шиддат билан учиб келиб, таҳдид қилувчи кўзига ё қулоғига ёпишди.

Отамиз чопони ўнгирини бошига ёпди. Енглари тирсакларигачайин қайирди. Билакларини яланғоч қилди.

Оҳиста энкайиб, ари уяси осилиб турмиш ток новдани силкиди.

Арилар ғимирлади, ёппасига кўзғолди. Иккита-учтаси отамиз кўзини мўлжаллаб учди, қулоғини мўлжаллаб учди. Аммо чопон ўнгирига дуч келди.

Тагин учиб, яланғоч билакларга бориб ёпишди. Билакларга чим-чим ниш урди. Чим-чим-чим!..

Чим-чим чақмиш ари бўлдими ё чибин бўлдими?

Билолмади, отамиз билолмади!

Отамиз кайфияти шу қадар таранг бўлди! Эркаклар пешин чоғи узум узишни бўлди қилди.

Пайкаллардан чиқиб келди.

Аёллар эркакларни кўриб, у ёқ-бу ёғини тузатган бўлди, ўзига қараган бўлди.

Айрим узум доналари кесак орасида қолиб ё сув тегиб, чириган бўлди.

Аёллар ана шу чирикни майизжой бир четига олиб бориб ёйди.

Офтобда очиқ қолиб, пўла бўлиб қолмиш узумлар-да бўлди. Бу узум офтоби майиз бўлди.

Офтоби майиз бутун ёзи билан саратон офтобини олиб пишди. Шу боис, кўп шифоли бўлди.

Аёллар ана шу офтоби майизни алоҳида ёйди.

Майизжой четида улкан дашт ўчоқ бўлди. Ана шу ўчоққа ўт ёқилди.

Отамиз чопони ўнгирини қайириб, белбоғига қистирди. Зинадан ўчоққа кўтарилди.

Қозондаги сувга ишқор билан оҳак солди.

Дашт-биебонларда бир ўт ўсади. Майизчилар шу ўтни териб, тўда қилиб куйдиради. Ўт куя-ётиб, ундан чакиллаб-чакиллаб суви томади. Сув кул билан қўшилиб, чўқир тош мисол қотади.

Ўзи кулранг, ўткир ҳидли бўлади.

Ишқор ана шу бўлади!

Майиз қозон қайнади.

Отамиз чўмич билан қайнаган сув тиниғини олди-олди, бир тоза идишга солди. Қозонни тозалаб ювиб олди.

Кейин ишқор билан оҳак сувини тағин қайтариб қозонга солди.

Ўтёқар тинмай ўт ёқиб турди.

Аёллар қўлсаватларга узум солиб берди.

Бўзболалар қўлсават боғичидан кўтариб, отамизга олиб келиб берди.

Отамиз оёғини ўчоқ лабига тиради. Сават боғичидан авайлаб ушлади. Билқиллаб қайнаб турмиш қозонга пишиб-пишиб олди.

Узумлар сап-сарик бўлди.

Отамиз саватни тағин бўзболага узатди.

Бўзбола остидан ишқор ҳам оҳак суви шўр-шўр оқиб турмиш қўлсаватни майизжойга ташиди.

Аёллар узумларни ёйиб-ёйиб турди. Жовузни алоҳида, ҳусайинини алоҳида, кишмишини алоҳида ёйди.

Боиси, ҳар майизнинг ўз таъми бўлади, ўз-мазаси бўлади.

Ана энди узумлар офтобда ҳафта деганда қурийди, сап-сарик майиз бўлади!

5

Ишдан қайтар чоғларида бригадир келди.

Отамиз бригадирни холисроққа етаклаб борди. Ниятини айтди.

Бригадир ажабланди. Боисини сўради.

Отамиз жавоб бермади. Кўзларини олиб қочди. Ўзича бош ирғади. Кўнглида: «Ел-юртга аралашмайин дейман, ука, тилим қисиқ... Вақтлироқ келганингда, тепадаги гапларни эшитган бўлардинг...» деди.

Отамиз ўз кўнглида айтмиш гапини бригадирга айтдим, дея ўйлади.

— Шундай, бригадир ука, шундай... — дея тағин бош ирғади.

— Майли, қоровуллик бўлса қоровуллик-да. Омбор бўладими? — деди бригадир.

— Йўқ, дала бер, ука, дала бер.

— Майлингиз, унда, Камарга борасизми?

— Йўқ, бизга Сайрак адирни бер, ука. Аёлимиз билан икковимизга-да. Аёлимиз ўрнига-да ўзим тура бераман. Аёлимиз овқат пишириб бериб туради.

- Майлингиз.
- Шу, Сайрак адирга бир дил кетди-да, ука...
- Бўлди-бўлди, гап йўқ! Лекин айтиб қўяй, Йўлдош қоровул кўнмасов. Шундай бўлса-да, бир айтиб кўраман.
- Шундай қил, ука, шундай қил...
- Ҳали-ҳозирча қимирлаб тулинг, майизлар тугасин.

6

«Енди нима қиламиз, момоси?»

Отамиз шундай савол назари билан онамизга термулди.

Онамиз ғарибланди, онамиз азобланди.

— Деновда зўр табиб бор, дейишяпти, — дея пичирлади онамиз. — Борганлар дардига даво топиб қайтар эмиш...

Отамиз билан онамиз ана шу табибга борди.

Табиб гап индаллосини айтди:

— Бизни эътиборга олиб келибсизлар, куллуқ, — деди. — Энди, дўхтирга боринглар. Эшон, табибни қўя беринглар. Олдинлари дўхтир йўқ эди, бўлса-да, тахчил эди. Эл бечора эшон, табиб деб келар эди. Қўлимиздан келганича йўл-йўриқ бериб жўнатар эдик. Энди, дўхтир кўп, дўхтирдан қолманглар. Лекин Денов дўхтирларига борманглар, қўлга қарайди... Термизда зўр бир дўхтир бор. Ана шу дўхтирга боринглар. Мана, манзили...

Отамиз билан онамиз мол-ҳолларни Робия ҳамсоясига тайинлади.

Термиз йўл олди.

Қидирди-қидирди, табиб айтмиш дўхтирни топди.

Дўхтир йўлланма сўради.

Отамиз билан онамизда йўлланма бўлмади.

— Унда, қабул қилмаймиз, — деди дўхтир.

Отамиз сарғайди.

— Уйимиз овлоқ, мол-ҳолга қарайдиганимиз йўқ... — деди.

Дўхтир кулди-кулди... охири қабул қилди.

Еркаклар алоҳида дўхтирга навбатда турди, аёллар алоҳида дўхтирга навбатда турди.

Гал келди, отамиз ичкари кирди.

Дўхтир сўраб-суриштирди. Қоғоз қоралади. Кейин, отамизни қаради... Анализ топшириш учун юборди...

— Уч кундан кейин келинг, — деди.

Гал келди, онамиз-да ўз дўхтирига кирди...

Отамиз билан онамиз Термизда уч кун қолди. Бозор меҳмонхонасида ётди.

Учинчи кун дўхтир ҳузурига борди.

Аввал отамиз ичкарилаб келди.

— Нима деди? — сўради онамиз.

— Сиздан фарзанд бўлмаса, бошқа бир эркакдан-да фарзанд бўлмайди деди.

Кейин, онамиз ичкарилаб келди. Маъюс-маъюс бўлиб келди, ғамгин-ғамгин бўлиб келди.

— Нима, деди-а, нима деди? — сўради отамиз.

Онамиз бошини чапига хиёл эгди. Ерга кўз тикди.

— Ойнинг ўн беши қоронғи бўлса, ўн беши ёруғ, деди... — дея пичирлади.

Отамиз маъқуллаб-маъқуллаб бош ирғади.

— Ана, айтдим-ку, бўлади деб, ана... — деди.

Отамиз билан онамиз қайтиб келди.

7

Отамиз онаси оёқдан қолди.
Ётди-ётди, овқатдан қолди.
Ётди-ётди, тилдан қолди.
Ётди-ётди... чолни олдига кетди.

8

Отамиз бригадир олдидан ўтди.
Бригадир ўз сўзида турди. Йўлдош қоровул олдига йўл олди.
— Энди, сиз Камарга борасиз, — деди.
Йўлдош қоровул ханг-манг бўлди. Бирдан тутаб ёнди...
Боиси, Камар олис бўлди. Яна тагин, Камарда маккажўхоридан бошқа нима бўлмади. Сайрак адир эса боғот бўлди, гарди гурд оғиз тегиб турди.
Йўлдош қоровул олов олди.
— Нима учун энди? — деди. — Бу ер-чи, мисол учун?
— Бу ерга бошқа одам келади.
Йўлдош қоровул тагин олов олди.
— Бирдай у ёқдан бу ёққа қув-қув экан-да! — деди. — Нима, биз колхознинг ўғай аъзосими, мисол учун?
— Борасиз, борасиз.
— Раисга борсам бораман, Камарга бормайман!
— Оббо, сиз гапни олинг!
Қоровул ҳаминқалар олов олди.
— Олсам олмасам! Ҳайдасангиз, мана, ҳайданг! — деди. — Бола-чақам очидан ўлсаям ишга чиқмайман! Гапим шу, мисол учун!
— Оббо, хўп-е, хўп!
— Ўзи, ким экан у, бошида оёи бор арзанда, мисол учун?
— Қоплон акага деб эдим! Майли, бормасангиз борманг...
Бригадир оғриниб-оғриниб жўнади.
Йўлдош қоровул қўлларини орқасига қилди. Бригадир кетидан қараб турди. Турди-турди-да, бригадир кетидан чопқиллаб борди.
— Қоплон акага бўлса майли, мисол учун, — деди. — Кўнгли ярим... Бошқага бўлса, ўлиб ҳам бермасдим, мисол учун.

9

Ертаси отамиз келди.
Йўлдош қоровул билан теварак айланиб кўрди.
— Сизга бригадир ҳеч нима демадим, мисол учун? — сўради қоровул.
— Йўқ. Нима эди? — деди отамиз.
Қоровул хотирижам бўлиб гапирди:
— Бригадирга айтдим, бу ернинг қоровуллигидан кўп зерикдим, мени Камарга юборинг, дедим. Бригадир майли, деди, мисол учун.
— Ҳа-а.
— Кейин, ўртоқ Одиров, сиз ўз касбингизнинг устасисиз, ўрнингизга ўринбосар тайинланг, деди. Мен айтдим, мен бир бор-йўғи қоровул бўлсам, қандай қилиб қоровул тайинлайман, ўзингиз тайинланг, дедим. Унда, ўрнингизга муносиб ўринбосар айтинг, деди. Айтган одамингизни қўямиз, гапингиз гап, сўзингиз сўз, деди. Обрўй бор-да, мисол учун, обрўй бор, ҳа!
— Шундай, ҳа, шундай.

— Мен хўп, дедим, мисол учун. Мен бир ўйлаб кўрайин қани, дедим. Эртага бир хабарлашинг, дедим. Бизнинг жойимиз ҳазилакам жойлардан эмас, дедим. Чин-да, шунча боғ-роғга қараб ўтиришинг ўзи бўладими, мисол учун! Жойимга кимни қўйсам экан деб, кечаси билан ўйладим-ўйладим! Қишлоқда оти одам борки, барини битталаб ғалвирдан ўтказдим, барини чертиб-чертиб кўрдим, мисол учун. Эртаси бригадирга, мен Қоплон акани ўрнимга лойиқ топаман, дедим!

— Ҳа-а.

— Биламиз-да, ким қандайлигини, мисол учун!

— Қуллуқ, қуллуқ.

— Ана боғ, буюрсин, мисол учун. Қани, оллоҳ-акбар, мисол учун!..

Йўлдош қоровул кўч-кўронини йиғиштириб кетди.

10

Отамиз қоровулдан қолмиш чайлада чўнқайди. Тиззаларини қучоқлади. Теваракка назар солди.

Сарғайди-сарғайди, ёлворди-ёлворди, боши етмиш жой шу чайла бўлди.

Нима учун шу чайла дея сарғайди-сўлди? Ёлғиз ўзи билди, ёлғиз худо билди.

Ўтирди-ўтирди... Худодан-да кўнгли қолди!

— Э-е-е, бор-е!.. — дея қўл силтади.

Отамиз... худога қўл силтади!

«Ей, худо, сен ўзи қаердасан, қайлардасан? — дея хаёлланди. — Сен ўзи, бормисан? Бор бўлсанг, жавоб бер, юзага чиқ! Мендайин бир шўрпешона банданг билан юзма-юз бўл!

Мендайин бир хокисор банданг ҳолини кўр!

Айт, ўзи, мен бандангни нима учун яратдинг? Шу бечора-да дунёда юрсин, шу ғариб-да ўз кунини ўзи кўриб юрсин, дея яратдингми?

Унда, мен бандангни-да хор қилма-да, эй, худо, мен бандангни-да ёлғиз қилма-да, эй, худо!

Бандангни ярат-ярат, пушти камари билан ярат-да, эй, худо!

Ей, худо, эсимни таниганимдан буён худога сиғиниб келдим, худога топиниб келдим, худога ишониб келдим.

Шундай экан, ҳар не қилсанг қил, пушти камарли қил-да, эй, худо!

Дунёдан неча-неча подшолар ўтди, неча-неча ҳокимлар ўтди, неча-неча катталар ўтди...

Пуштсиз умрим мобайнида кўп-кўп подшолардан қайтдим, кўп-кўп катталардан қайтдим...

Аммо... аммо ёлғиз сендан қайтмадим, эй, худо!

Дилимда-да худо бўлди, тилимда-да худо бўлди!

Шундай экан, ҳар не қилсанг қил, пушти камарли қил-да, эй, худо!

Бандаларинг қай бир подшоларга сиғинмади, бандаларинг қайбир катталарга сиғинмади.

Бандаларинг нималарга сиғинмади, бандаларинг нималарга топинмади...

Бандаларинг динидан қайтди, бандаларинг худосидан қайтди, бандаларинг имонидан қайтди!

Сен айнан ана шу бандаларингни зурриётли қилиб яратдинг, эй, худо!

Ожиз қолмишларимда, чор-ночор қолмишларимда, хокисор қолмишларимда:

— Эй, худо, ўзинг сақла! Эй, худо, ўзинг мадад бер! — дедим.

Асло, асло:

— Эй, партия, ўзинг сақла! Эй, комсомол, ўзинг мадад бер! — демадим.

Аммо шундай дегувчилар бўлди! Бандаларинг шу даражага-да борди!

Сен келиб-келиб, айнан ана шу бандаларингни зурриётли қилиб яратдинг, эй, худо!

Мен бандангни шайтон йўлдан оздирган вақтлар бўлди, шайтон ёмон йўлга бошлаган вақтлар бўлди.

Шунда, ўзимга-ўзим:

— Эй, банда, худодан кўрқ! — дедим-да, йўлдан қайтдим.

Асло, асло:

— Эй, банда, партиядан қўрқ! Эй, банда, комсолдан қўрқ! — демадим.

Аммо, шундай дейдиганлар бўлди!

Динидан қайтмишлар нечов бўлди, худодан қайтмишлар нечов бўлди!

Сен айнан ана шуларга зурриёт бердинг, эй, худо, қатор-қатор зурриёт бердинг!

Мени бўлса... мен бандангни бўлса, зурриётсиз қилдинг, эй, худо!

Чин, билиб-билмайин гуноҳ қилиб қўйдим. Дардимни бировга айтолмадим. Дард бўлса, имонни куйдира берди...

Шунда мен гуноҳларимдан фориг бўлиш учун тавба-тазарру қилдим:

— Эй, худо, ўзинг кечир! — дедим.

Асло, асло:

— Эй, партия, ўзинг кечир! Эй, комсомол, ўзинг кечир! — демадим.

Аммо шундай дейдиганлар бўлди! Кўп-кўп бўлди, мўл-мўл бўлди!

Мен бўлсам, дилимда-да худони қўймадим, тилимда-да худони қўймадим!

Мен ёлғиз худони дедим!

Шундай экан, бир содиқ бандангни бунчалар хўрлама-да, эй, худо! Бир содиқ бандангни бунчалар оёқ ости қилма-да, эй, худо!

Ҳар не қилсанг қил, пушти камарли қил-да, эй, худо!..»

11

«Мен эркакман. Унга қийин...»

Отамиз ана шундай ўйга борди.

Отамиз бўлса, тушлик олиб кела бермади.

Отамиз оёғи уйига тортди. Уйига отланди.

Келса, ҳовли бош-адоқ қулф бўлди.

Отамиз ажабланди, отамиз ҳайронланди.

Отини дарвоза устунига бойлади. Ўзи девордан ошиб ўтди.

Яширинча жойлари бўлмиш носоз радио ичидан калитни олди.

Ошхонага кирди. Идиш-тобоқларни бир-бир очиб кўрди. Тўнтариклик тобоқ остидан бир лаъли тобоқ палов топди.

Ток вайиши остига гилам ёйди. Дастурхон ёйди.

Чинни косада шакароб қилди. Чой дамлади.

Чордана қуриб ўтирди. Пиёладай-пиёладай юмалоқлаб палов еди.

12

Шу вақт, кўчада от дупурлади. Девор узра шўро котиби юз берди.

— Ассалому алайкум, Қоплон ака! — деди котиб.

— Ваалайкум-ваалайкум! — деди отамиз.

— Яхшимисиз, димоғлар чоғми?

— Шукур-шукур, бинойидай. Ўзингиздан сўрасак?

— Раҳмат-раҳмат...

Котиб шундай дея, кўз қири билан тобоқдаги паловга қаради. Оғзи палов таъмини туйди...

Девордан ошиб ўтмоқчи бўлди. Яна тагин, ниятидан қайтди.

Кимсан, қишлоқ шўроси котиби! Кимсан, шўро вакили! Уй хўжаси таклиф қилар?

Котиб ана шундай ўйга борди.

Отамиз хотиржам-хотиржам палов еди. Котибга қайрилиб-да қарамади!

— Бизга қоровулликка ўтаман деб, бормадингиз? — деди котиб.

Отамиз ошам юмалоқлаб-ошам юмалоқлаб, жавоб берди:

— Энди, ука, сўнг-сўнг ўйлаб қарасам, олисининг паловидан, яқиннинг шўрваси яхши экан!
Котиб паловга тамшаниб-тамшаниб қаради.

— Ҳа-а-а! — деди котиб. — Олдигинангиздаги паловгинадан дейсиз-да?
— Шундай-шундай.

— Ўзгинангиз еяётган зиғир мойликкина паловгинадан дейсиз-да?
— Ўзимиз еяётган зиғир мойлик эмас, пахта мойлик палов.

— Ҳа-а-а!.. — Пахта мойликкина паловгинаям яхши...
— Шундай-шундай. Бай-бай-бай! Ўзиям, паловмисан-палов бўлибди-да.
Котиб бир тескари қараб олди.

— Ҳа-а-а-, майли... — деди котиб. — Икки йиллик томорқа солиғини тўламабсиз. Солиқчи бўлса касал. Буёғи, раёндан бўл-бўл қияпти. Шунга ўзим келиб эдим.

— Бинойи-да, бинойи, — деди отамиз. — Энди, ука, гапнинг ўнақайини айтсам, менда пул йўқ!
Менга пул нима керак? Адирда магазин бўлмаса, бозор бўлмаса...
— Унда қайтамиз?
— Пулнинг бари аёлимизда! Аёлимиз бир ёққа овул қидириб кетди. Овуллаб келсин, оғзингиздан чиққанини беради!
Отамиз ошамни катта-катта олди.

Отамиз ҳадиксиради: катта халқи юзсиз бўлади, сурбет бўлади! Мабодо, котиб отдан тушиб, индамай келиб ўтирса нима бўлади? Унда отамиз тобоқдан қўлини тортади! Дастурхондан холисроққа бориб ўтиради!
Котиб тоифасидагилар билан бир дастурхондан туз емайди, бир тобоқдан палов емайди!
Марҳумлар ҳақини ейдиган одам билан бир тобоқдан палов еб бўладими? Бўлмайди, бўлмайди!
Макруҳ, макруҳ!

Котиб, амални пеш қилиш фойдасизлигини билди. Энди ўзга йўлга ўтди.

— Биласизми-йўқми, сағал уруғчилигимиз бор... — деди котиб.

— Биламан, ўнгирнинг учи...
— Ия, ўнгирнинг учиям уруғ-да!
Отамиз косадаги шакароб сувдан ҳўплади. Паловга янада иштаҳа билан қўл узатди. Ўзига ўзи марҳамат этди:

— Катта-катта олинг-е, Қоплонбой-е!
Палов борган сайин камайиб борди.

Котиб елкасидан нафас олди, котиб қилтиллаб ютинди.

— Минг қилсаям, уруғ уруғ-да, қоплон ака,— деди. — Эт билан тирноқни айириб бўлмайди...
Палов бир чети жар бўлиб, шу тарафга ағнаб тушди.

Отамиз билагидан мой оқди. Билагини ялаб-ялаб, лабларини чапиллатди.

Котиб-да тишини сўриб, лабларини чапиллатди.

— Томир тортади... — деди.

Палов ўртасида иссиқ бўлди.

Отамиз паловни бармоқлари учи билан титиб-титиб ташлади. Табоқдан палов иси анқиди.

Ай, палов иси, палов ислари-ай!..
Котиб чуқур-чуқур нафас олди. Димоғи роҳатланди!

Пешонасини қашиган бўлди-да, бармоқлари орасидан паловга қаради.

Палов борган сайин озайиб борди...
— Бўлмаса, қоровул бўламан деганлар кўп эди, — деди котиб. — Барини қайтардим. Сизга ҳўп дедим...
Отамиз пиёлага чулдиратиб-чулдиратиб чой қуйди. Иссиқ-иссиқ чой ичди. Хўр-хўр чой ичди.

— Эй, худо, ўзингга шуқур-е! — деди.

Котиб тобоққа қаради. Табоқдаги паловдан асарда қолмади!
Отамиз палов тагида қолмиш мойни ичди. Табоқни ялаб-ялаб қўйди.

Ўзига-ўзи фотиҳа ўқиди.

Тагин чойдан босиб-босиб ичди.

Қадларини ростлади. Тишларини ковлади. Кекириб-кекириб, ўтирди.

— Худога шукур-е!.. — деди.

Котиб девордан қўлини олди. Отига аччиқ-аччиқ қамчи босди.

— Одам кўрганим ёлғон экан-а!.. — дея куюна-куюна кетди.

13

Отамиз энди ишига отланаётиб эди, онамиз кириб келди.

Отамиз, онамиз юзига қайрилиб-да қарамади...

— Қаёқларда юрибсан? — дея тўнғиллади.

Онамиз калиши учи билан ер чизди.

— Денов бориб эдим... — деди.

— Деновда пишириб қўйибдимикин?

— Аёллар, балиқ еб келамиз дея, юр-юр қилди...

— Аёлимиз балиқ еб юрсин, биз бу ёқда оч ўтирайлик!

— Тушгача келаман деб эдим, автобус ҳаяллаб қолди.

— Энди, Москвага бор! Кейин, Ленинградга!..

Отамиз зарда билан отланди.

14

Шоймардон ферма мудир ўғли қўлини ҳалоллади.

Тўшакда ётмиш ўғил кўнмади. Юзини гоҳ ўнг тарафга, гоҳ чап тарафга буриб йиғлади.

Ўғил қабатида тиззалаб ўтирмиш уста Мажид асбоб-анжомини ҳозирлади. Ўткир паккисини кафтида қайради.

— Қўрқма-е! Чибин чаққандайин ҳам бўлмайти! — дея далда берди уста Мажид.

— Чибинди қўйинг, шамол эсиб ўтгандай бўлади!— деди уста шогирди.

Қоплон отамиз ўғилчага пул узатди.

— Ма, тарлон от ол! — деди.

— Ана, бойиб кетдинг!

— Менга берганларида жон-жон деб кўнардим!

— Шунча пулгаям йўқ дейсанми? Унда, тур, ўзим ётаман!

Нурали бобо шундай дея, тўшакка талпинди.

— Уста бова, мен ётайин!

— Қўйинг-е, ўзи ётади!

Ўғил теваракка аланглади. Одамлар юзи жиддий бўлди. Бири қўйиб бири, унинг ўрнига ётайин, дея интилди.

Шунда, ўғил тинчиди.

Ўғил оғзига тандир нон тутдилар.

— Тишла, тишла! — дедилар.

Ўғил нон тишлади.

Уста руҳий санъатини қўллади. Ўғилни гап билан чалғитди. Ўғилни хотиржамлатди. Пайт пойлади...

— Ай, яша! — деди. — Неча пулинг бор? От олсанг мениям миндирасанми-йўқми? Балли!

Қоплон бованг чин айтади, от олсанг Тарлонидан ол!.. Хўйдар-хўйда-а-ар!..

— Хўйдар-хўйда-а-ар!.. — жўр бўлди одамлар.

Ўғил нонни жон-жақди билан тишлаб... узиб олди! Унсиз-унсиз йиғлаб қўя берди.

Уста кесик жойга куйдирилган пахта кулини босди. Устидан букилмайдиган дўппи қоплаб қўйди.

15

Қоплон отамиз ён уйга кириб ўтирди.

Шоймардон ферма мудирнинг тўхтамишлик мол дўхтир ошнаси келди.

Ичкарилади. Қўли ҳалолланмиш ўғлон билан сўрашиб келди.

Барча билан кўришди. Тўрлаб ўтирди. Ўнг тарафдан битта-битталаб сўрашди. Гал учинчи одамга келди.

Қоплон отамиз сергакланди. Эшикка қараб-қараб қўйди. Бошини қуйи эгди. Дастурхон четини қайириб ўйнади. Чойнак қопқоғини шиқиллатиб-шиқиллатиб очиб-ёпди.

Гал Қоплон отамизга келди.

Меҳмон, қўли кўксида сўраб бошлади:

— Яхшимисиз, ака...

Отамиз қўлини кўксига қўйди.

— Шукур-шукур, — деди.

— Бола-чақалар ўсяяптими?

— Шукур...

— Невара-чеваралар катта бўлаяптими?

— Шукур.

— Чопқиллаб-чопқиллаб юришибдими?..

Отамиз қўли кўксида бўлди. Эгик бошини ирғаб ўтира берди.

Отамиз тўй-тўйлаганлари, еган-ичканлари бурнидан чиқди!

16

Отамиз уйига ёниб-ёниб келди!

Нимага энди, фақат бола-чақани сўрайди?

Нимага манави данғиллама уйини сўрамайди? Мухташам ҳовлисини сўрамайди? Кўкракдор отини сўрамайди?

Тўда-тўда қўйлари бор. Қўша-қўша моллари бор. Қўйлари йилма-йил қўзилайди. Моллари йилма-йил бузоқлайди. Нимага мол-ҳолини сўрамайди?

Боғлари ҳар йили беш юз килолаб майиз беради.

Нимага майизларини сўрамайди?

Ўзи ҳамиша отдай бўлиб юради. Тани-жони соғ бўлиб юради. Ишласа, иккита-учта эркакнинг ишини қилади. Мўл-кўл меҳнат ҳақи олади. Нимага буларни сўрамайди?

17

Отамиз ичкарилади.

Узала тушиб ухламиш онамизга қаради. Жағ суяклари бўртиб-бўртиб қаради...

Бирдан.. онамиз билагидан олиб, отиб юборди!

Онамиз мисоли тўрва халтадай учиб, юзлари билан юк-ёпга бориб ўрилди. Шундай зарб билан урилди... Зарбидан кетига чалпак бўлиб йиқилди...

Онамиз довираб қолди, онамиз эсанкираб қолди.

— А-а-а... — дея, заиф ҳам қалтироқ овоз берди.

Сапчиб туриб ўтирди. Кафтлари билан яланг бошини ёпди. Энтикиб-энтикиб нафас олди. Қўрқ-қанидан чирилламоқчи-да бўлди.

Ожизона овоз билан, ёлворувчи овоз билан:

— Мен бу кишига нима қилдим... — дея шивирлади.
— Нимага ухлайсан?
— Ҳамма ухлайди-ку...
— Сенга ким қўйибди ухлашни!
— Ҳамма ухлайди-ку...
— Сенга ухлашни ким қўйибди деяпман? Айт! Айтмайсанми, айтмайсанми!..
Отамиз, онамиз яланг бошидаги қўлларини силтаб ташлади. Сочларини билагига ўраб олди.
Отамиз чап қўли онамиз бўғзига борди...
Онамиз:
— Хрр-хрр-хрр... — этди.
Отамиз панжалари тагин-да ботди-ботди...
— Хрр-хрр-хрр...
Онамиз ияги юқорилади. Тагин юқорилади... Кўзлари жон беражак бузоқ кўзларидай олайиб-олайиб борди.
Онамиз кўз қорачиғлари йўқолиб қолди! Оқлари кўпайиб қолди!

18

Отамиз сесканди... Қўллари бўшашди...
Кетига қарай-қарай, ташқарилади. Зинапояда ҳайкалдай турди. Энтика-ентика, оламга қаради...
Олам бир ҳовуч! Қишлоқ чолдевор! Кенг юзли ҳовли товуқ катаги!..
Обтовада қўлига сув қуйди.
Қўлига сув юқмади. Сув бармоқлари орасидан қумдай тўкилиб кетди.
Суви йўқдир, деган ўйда обтова қаърига қаради. Эти совуқда жунжикмиш одамдай сесканиб бош кўтарди.
Обтова балдоғини маҳкам ушлаб қотиб қолди. Обтовани отиб юборишини-да, ушлаб туришини-да билмади.
Обтова қаъри поёнсиз сув бўлди. Сув қаъридан бир одам отамизга бақрайиб қараб турди. Бақраймиш юз важоҳатли бўлди...
Отамиз миҳдан қамчини олди. Отига қараб юрди.
От арқонини эгар қошига ўради. Сапчиб отланди.
Дарвозадан энкайиб ўтди. Қоровуллигига йўл олди.

19

Қоровуллигида отини йўнғичқапояга қантарди. Чайласига қараб юрди.
Ариқ бўйида ёввойи боғ гулларига дуч келди. Энкайди, гулларга димоғини қўйди. Димоғи бўй пайқамади!
Гуллар гул эмас, тикон. Тикон учига қистириб қўйилмиш қизил қоғоз!
Отамиз афтлари буришди. Йўлида давом этди. Адирлади.
Чайлада гиламга тўкилмиш чайла хас-чўпларини қоқди. Кўрпача ёйди.
Тахлоғлиқ кўрпачаларга орқа бериб ўтирди. Оёқларини узатди.
Липпасидан носқовоқ олди. Носқовоқ остига чертиб-чертиб, кафтига нос тўқди. Оғзини осмон қилиб, танглайига нос отди.
Лабларини чўччайтирди. Нос юқи кафтини сонига артиб-артиб олди.
Кетига чалқайди. Ҳароммағзи билан кўрпачага суянди. Телпагини пешонасига қўндирди...
Шу ўтиришда ўтирди-ўтирди... нос элитди... кўзи илинди...

20

Тоғни қора булут босди. Булутлар бағрида сонсиз тасмалар тортилди: тоғга ёмғир ёғди. Қоп-қора булутлар тобора пастлади. Қирлар булут ичида қолди. Отамиз адири-у қирлар қоқ оралиғида бўлди. Отамиз мисоли жар оралиғида, улкан тош устида ўтирди. Жар тубсиз бўлди... Отамиз ҳадемай ана шу жарга тушиб кетади. Тушиб кетишини биров-да билмайди. Биров-да сўраб-суриштирмайди. Ном-нишонсиз йўқо-лади... Кими-да сўрайди? Кими-да суриштиради? Кимида эслайди?.. Отамиз овози борича бақиради. Қўлларини узатиб бақиради. Кими-да овоз беради? Қирларми? Қирлар акс садо беради. Майна қилмишдай, отамиз овозини қайтаради. Отамиз қўллари шалвираб қолади. Энди, ёлғиз таянчи бўлмиш, ёлғиз илинжи бўлмиш аёлини чақиради. Аёл қўлидан нима келади? Йиғи келади!

21

Қоп-қора булутлар Арчакўтал чўққиларини чалиб кетди. Телевизор стансия, Тўхтамиш това қирлари-да кўринмай қолди. Булут катта лалми чўққиларини-да босди. Шунда... шунда, булутлар орасида бир чол пайдо бўлди. Чол уст-бошлари оппоқ бўлди. Соқоллари-да оппоқ бўлди. Остидаги эшаги-да оппоқ бўлди. Тақимида узун ҳасса бўлди. Отамиз чолни қаердадир кўргандай бўлди. Уйлаб-ўйлаб, эслади: баргга борганда кўриб эди. Отамиз кўнглига таҳлика тушди: «Ким бўлди, бу мўйсафид?» дея ўйлади. Булутлар аро момақалдироқ қарсиллади. Айқаш-уйқаш тасмалар ёниб-ўчди: яшин чақнади. Отамиз сесканиб тушди. Чол парвойига-да келмади. Чол яқин келди. Юзлари яққол бўлди. Отамиз чолдан кўз узмади. Кўнглидаги таҳликалар тарқала борди. «Ким бўлди экан, бу мўйсафид? Самад бобомикин? Унинг эшаги қора эди-ку? Қарши махсуммикин? Йўқ, махсум эшакни бефаросат ҳайвон деб минмайди». Отамиз ўйлаб ўйига етди... Сесканди... Ёқа ушлади... «Ё, қудратингдан! Чинингми шу?» Ичида калима қайтарди. Чолга янада синчиклаб тикилди. «Кўриниши айтиб турибди. Шундай бўлса-да, шошмаган маъқул. Ким билади, кўзимга шундай кўриняптими. У кишида барчага аён белги бўлади. Шундан билса бўлади». Отамиз сапчиб турди. Чолга пешвоз юрди. Қўли кўксида бўлди. — Ассалому алайкум! — деди. — Ваалайкум, болам, ваалайкум! — алик олди чол. — Ўтир, туриш даркор эмас, ўтир. Мен бир йўловчи одамман. Хўш, болам, адирлардан кетмай қолдинг, нима, бирор сеҳри борми? Отамиз чолга синчиклаб-синчиклаб тикилди. Аниқ бир фикрга келолмади. — Сиз Самад бова эмасмисиз? — деди. Чол рад маъносида бош чайқади. — Ҳа-а, билдим, билдим! — деди отамиз. — Сиз Ҳасан миробсиз. Тоғдан сув ёқалаб келаяпсиз. Тошлоқда сел келишидан қўрқиб, қир ошиб келаяпсизми? Чол қаҳ-қаҳ урди. Булутлар, адирлар кулгидан зириллаб кетди. Ёмғир қиёлаб-қиёлаб ёғди. Яшин тўлқинланиб-тўлқинланиб чақнади. — Бўлмаса, кимсиз? Айтинг-да, одамни қўрқитмай! Отамиз чол қошига келди.

Чол олис боғлар, пахтазорларга ўйчан боқиб турди.

— Қани, омонмисиз, эсонмисиз..

Отамиз шундай дея, чол қўлини кафтларига олди.

Чол сесканиб қўл тортди.

Отамиз чолни таниди: ҳазрати Хизр бобо! Боиси, бошмалдоғида суяги йўқ! У кишининг бошмалдоғи суяксиз бўлади!

Ҳазрати Хизр бобо одамзод мушқулини осон қилажак, ҳожатини чиқаражак эзгулик пири!

Отамиз ўзида йўқ қувонди! Дардига даво топишдай бўлди! Энтикди! Яйради!

Ана ўша зот, ана! Шу зотнинг бир оғиз сўзи!

Нима учун шу зотни вақтлироқ йўқламади?

Ана, охири ўзлари йўқлаб келди! Ўзларига ўзлари айтган-да, борайин, шундай бир куйган бандам бор, дардига қулоқ солайин, деган-да!

Ҳазрати Хизр айтсалар, йўқдан бор бўлади!

Ҳазрати Хизр бобо оғриндилар.

— Мен йўлиққан одамлар ичида энг номаъқули сен бўлдинг, — дедилар.

— Мен нима қилдим, ҳазрати Хизр боважоним? — деди отамиз.

— Қўл узатиб, одобсизлик қилдинг.

— Айбимдан ўтинг, ҳазрати Хизр боважоним, айбимдан ўтинг!

Отамиз теваракка аланглади. Теварак овлоқ бўлди.

Умрида биринчи марта... биринчи марта... инсон олдида тиз чўқди!

Кафтларини инсонга чўзди. Ёноқларидан маржон-маржон ёшлар сизди...

Дардини ёриб-дардини ёриб қўя берди:

— Ҳазрати Хизр боважоним! Садағангиз кетайин, ҳазрати Хизр боважоним, мени авф этинг!

Мен табиб деб чопдим, фолчи деб чопдим, нодон-лик қилдим, кўрлик қилдим! Авф этинг, ҳазрати Хизр боважоним! Аслида сизни йўқлашим даркор эди! Мен қаёққа боришимни билмадим-да, қаерда экани- нгизни билмадим-да, ҳазрати Хизр боважоним! Қола берса, ҳузурингизга боришга ҳаддим сиғмади! Мен бир фақир одам бўлсам, қандай-да бораман! Энди, овора бўлиб ўзингиз келибсиз, боважоним! Қуллуқ, боважоним, қуллуқ! Ҳазрати Хизр боважоним, мен бир шўрпешона бандаман! Тирноққа зорман! Эшитяпсизми, тирноққа зорман! Нима тиласангиз тиланг, манави чопонимгача сотаман, айтганингизни айтгандайин бажо келтираман! Менга бир фарзанд берсангиз бўлди, ҳазрати Хизр боважоним!..

— Менга мол-дунё даркор эмас...

— Унда, менга бир фарзанд беринг, ҳазрати Хизр боважоним! Дунёдан қўли очиқ кетмайин, ҳазрати Хизр боважоним! Майли, бизга биттагина Хушвақт бўлса-да бўлади! Фақирга палов! Биласизми-йўқми, Хушвақт йўлида кўзимиз тўрт, ҳазрати Хизр боважоним!

— Дунёдан кўп нолий берма...

— Бизни бу дунёга боғлаб қўйган эмас, ҳазрати Хизр боважоним! Бир кунмас-бир кун танамиз совийди. Шунда, ким бизнинг иси чироғимизни қилади? Ким отамлаб йиғлайди? Ким энамлаб йиғлайди? Биров, ҳеч бўлмаса бировгина отамлаб йиғласа экан, бировгина энамлаб йиғласа экан, ҳазрати Хизр боважоним!

— Бориға шукур қил.

— Изидан ўғил қолдириб, отаси учун мотам туттирмаган эркак, эркак бўптими! Орқасидан қиз қолдириб, энаси учун қора кийдириб, аза очдирма-ган аёл, аёл бўптими! Дунёга келдим деб юрмасинлар. Ҳазрати Хизр боважоним! Кўпга берган тирноқни биздан-да дариғ тутманг! Менга раҳмингиз келмасада, энасига раҳмингиз келсин, Ҳазрати Хизр боважоним! Пошикаста куйиб-куйиб, адойи тамом бўлди, ўлик бўлиб гўрда йўқ, тирик бўлиб тўрда йўқ, ҳазрати Хизр боважоним!..

— Мен сенга фарзанд берганман...

— Берганингиз йўқ, ҳазрати Хизр боважоним, берганингиз йўқ! Сиз мени биров билан

адаштиряпсиз, ҳазрати Хизр боважоним! Уста Қулматга келбат бераман, ўша деяётгандирсиз-да? Чин, уста Қулматда фарзанд бор, олтита! Менда бўлса, бировда йўқ, ҳазрати Хизр боважоним!..

— Қандай отасанки, ўз фарзандингни билмайсан? Ҳали кўп-кўп фарзанд бераман.

— А? Кўп-кўп фарзанд бераман дедингизми? Қачон-қачон? Қуллуқ, ҳазрати Хизр боважоним, қуллуқ! Қани эди, кўп-кўп бўлса! Ўнта бўлса ўрни бошқа, қирқта бўлса қилиғи, ҳазрати Хизр боважоним!..

Ҳазрати Хизр бобо кўздан ғойиб бўлдилар.

22

Қош қорайди.

Боғотда одам оёғи тинди.

Отамиз қоровуллигидан қайтиб келди.

Онамиз чаппа бурилиб йиғлади.

— Кўрган куним қурсин... — деди.

Отамиз бетини олиб қочди.

— Йиғлама-е... Мен сенга нима қилдим... — деди.

Онамиз айтиб-айтиб йиғлади:

— Шу бўғганида ўлиб кета берсам бўлмасмиди...

Отамиз талмовсираб туриб олди.

— Мен бўғдимми? Мен-а? — деди. — Одамга тухмат қилма-е, мен адир-да эдим.

— Бўлмаса ким? Робия ҳамсояннинг эркагимми?

— Сени бўғдимми? Сени-я? Қачон-қачон?

— Дарди чипқон, қачон-қачон!..

— Шу гапингга номаъқулнинг нонини ебсан. Мен ҳозиргина боғотдан келдим.

— Шу кишининг эси жойидами ўзи?

— Эсим жойида, ҳа, эсим жойида...

— Эси жойида бўлса, шуйтадимми?

— Бўлди-бўлди. Ундан кўра, суюнчини чўз...

Отамиз бўлиб ўтмиш гапни айтиб берди.

Айта-айта, шипларга қараб жилмайди, деразаларга қараб жилмайди!

Шўрвани-да жилмая-жилмая ичди!

— Ҳа-а-а, бешик-мешигинг борми ўзи, момоси? — деди.

— Бешик нима қилади...

— Э, ҳали бешигинг йўқми? Унда, шу бозор Денов бориб келганим бўлсин!

— Ҳали вақтли.

— Вақтлиси бўптими, эҳтиёт-да.

— Мен ўзим айтаман...

— Ҳа-а-а-, сенинг гапинг жуфт, момоси...

23

Онамиз юраги ўйнади, онамиз кўнгли айниди.

Қўллари юзини оғзига тутди. Осмонга қараб-қараб эснади:

— А-а-ауф, -а-а-ауф!..

Отамиз эснашди ўзича тушунди. Ўзида йўқ суюнди.

«Ана, ҳазрати Хизр бовамизнинг марҳамати, ана!» дея хаёлланди отамиз.

Отамиз онамизга сипориш қилди.

— Энди, ўзингни оғир ишлардан тий, — деди. — Хафагарчиликлардан сақлан. Тўйиб-тўйиб

ухла. Кўнглимда сен учун атаб юрганларим бор. Куни келсин, айтаман.

— Нима экан, у?

— Ҳали-ҳозир айтмайман. Куни келса, айтаман.

— Айтсин, ҳозир айтсин.

— Йўқ, бўлмайди. Айтсам, сен бировга айтиб қўясан.

— Айтмайман, айтсин, айтмайман.

Отамиз деразага қараб-қараб:

— Қўшиқ айтиб бераман, — деди сокин.

Онамиз ҳайрондан-ҳайрон бўлди.

— Нима-нима? — деди.

— Қўшиқ айтиб бераман, дейман... — деди, тағин-да сокин-сокин.

Онамиз оғзини ушлаб кулди.

— Шу киши қўшиқ айтадими? — деди.

— Эса-чи...

Онамиз пиқ-пиқ кулди.

— Шу киши-я?

— Э, бизга нима қипти?..

Онамиз болишга юмалаб кулди.

24

Отамиз адирларга сиғмай қолди!

Йўлда ҳориб қолади дея, онамизга тушлик ташиттирмади.

Ўзи келиб кетар бўлди.

Бўлар-бўлмас гаплар айтиб, онамизни кулдириб-кулдириб турди.

Кунлар кетидан кунлар ўтди, тунлар кетидан тунлар ўтди.

25

Отамиз тун чироғини ёқиб ётди.

Уй нимқоронғи бўлди.

Отамиз чалқанчадан ёнбош бўлди. Онамизга ўгирилди. Билагини онамиз бўйни остидан ўтказди. Онамиз юзларини қучоғига олди.

Отамиз чап қўли Хушвақтнинг илк... илк бешигига кетди. Қўли бешик бўйлаб юрди, бешик узра юрди. Бир юқорилади, бир пастлади.

Кафти мулойим-мулойим оламни қайта-қайта силади. Силади-силади, бир манзилда оёқ илди...

Йўқ, йўқ...

Кафти тағин қўйилади-юқорилади. Ўнг-у чапга бориб келди. Кафти югурди, кафти елди, кафти излади... Йўқ, йўқ...

Отамиз илк бешикка қўлини юзини тутди. Бор эътиборини, бор диққатини қўли ихтиёрига берди. Юрагини қўли юзига жо қилди... Йўқ, йўқ...

Ўнг қулоғини онамиз кўкраклари остига қўйди. Нафасини ютди. Бир лаҳза қотиб қолди.

Қулоғи остида онамиз юраги дук-дук урди...

Илк бешик бор! Тўққиз ой-ю, тўққиз кунлик мулойим олам бор!

Хушвақт йўқ, Хушвақт!

Отамиз ҳафсаласи пир бўлди... Онамиз юзига юзини қўйди...

Онамиз пиқ-пиқ йиғлаб қўя берди.

— Йиғлама, бўлади. Ҳазрати Хизр бовамиз айтдилар-ку...

Отамиз шундай дея, ўзини-да, онамизни-да овутди.

Онамиз отамиз билан тағин-да жипсроқ ётди. Соқолларига юзларини силади.

Олис айрилиқдан кейин кўришмишдайин, бағридан қўйиб юбормади.
Олис соғинишдан кейин кўришмишдайин, бот-бот ўпди.
Еркалатишлардан армони қолмади...
— Эртага бозорлаб келмайдими?
— Бозорлаганим бўлсин!

26

Онамиз сахар маҳали отамизни уйғотди.
Отамиз бозор отланди.
Онамиз зим-зиё оламга боқди...
Ой ҳали туғмади. Шу боис, олам зимистон бўлди. Онамиз ой туғажак тарафга қараб турди-турди-да... ўзини ойга менгзади, тақдирини оламга менгзади!
«Ой-да мендайин туғмади. Олам-да тақдиримдайин зим-зиё бўлди...» дея ўксиди.
Онамиз отамиз билан хўшлашди.
— Майли, хуш борсин-хуш келсин, — деди.
Отамиз зим-зиёга сингиб кетди.
Онамиз дарвоза қиррасига пешонасини қўйди. Ўксиб-ўксиб йиғлади...
Кўчада эчки маъради.
Онамиз қайрилиб қаради.
Ечкилари кўчага тизилиб чиқди.
Онамиз эчкиларни ичкари қайтарди. Дарвозани ичкаридан занжирлади. Занжирдан чўп ўтказди.
Супага келиб ўтирди. Пешонасини тиззаларига қўйди.
Тагин йиғлади...

27

Бари гап Термизда ҳал бўлди.
Ўшанда дўхтир онамизга бор гапни айтди. Отамизга айтмиш гап... тескарисини айтди!..
Онамиз дўхтир гапига ишонмади. Отамиздан пинҳона Денов дўхтирларига борди. Ўзини синчиклаб-синчиклаб қаратди.
Денов дўхтирлари-да Термиз дўхтирлари айтмиш гапни айтди.
Онамиз отамизга билдирмади. Аёллар билан Деновдан балиқ еб келдим, деди.

28

Онамиз ичига ютиб юрмиш дардлари ўша кундан эътиборан кўзларида балқиб қолди.
Юракни яширса бўлади. Боиси, юрак кўринмайди. Юрак жамики дардларни пинҳон тутлади.
Аммо кўзларни яшириб бўлмайди. Кўзлар ўзини ўзи фош этади.
Шундай бўлса-да, отамиз пайқамади!
Отамизга очиқ-ойдин айтсинми? Қандай айтади? Айтиш, ўзини ўзи инкор қилиш бўлади!
Аёллик шаънини йўққа чиқариш бўлади!
Кейин аёлман деб юрмаса-да бўлади!
Мабодо айтса, гап чиқади, элга ёйилади...
Йўқ, икки дунёда-да айтмайди!
У бир эркак, зўр бир эркак бахтини боғлаб юрибди!
Эркак ҳадемай элликка киради. Эркак орзуларга тўла, эркак умидларга тўла!
Эркак тинимсиз елиб-югуради, эркак интиқ бўлиб қарайди, эркак излайди! Кўнгил мевасини излайди! Шу мевани топажагига ишонади, қўлига олиб ўйнатажагига ишонади! Юзларига,

бағирларига босажагига ишонади!

Ана, эркак бешикка кетди! Ҳадемай, бешик кўтариб келади!

«Момоси, мана, Хушвақтнинг бешиги...» дейди.

Аниқ шундай дейди!

Онамиз бўлса... алдайди! Кўра-била туриб алдайди, ёнма-ён ётиб алдайди, кўзларига тик қараб алдайди!

Кимни алдайди? Умрида кўз очиб кўрмиш суюклидан-суюкли одамими алдайди!

29

Тонг таги оқариб-оқариб кела берди.

Онамиз молхона тарафга юрди.

Мол-ҳолларга қаради. Сигир соғди. Бузоқ эмизди. Мол-ҳолни подага ҳайдади.

Қўшиқ айтиб-айтиб соғмиш моллари, хўш энди!

Онамиз катак оғзида турмиш тошни олди.

Катакда ётмиш товуклар ҳадеганда чиқа бермади. Ичкарида қурқ-қурқлаб тура берди.

Онамиз энкайди. Катак ичига қаради.

Мояк тугиб бермиш товуклари, хўш энди!

Онамиз ошхонада хиёл турди. Теваракни қаради. Сирғалиб тушмиш докани тагин тобоқларга ёпди. Тагин тушиб кетмасин дея, дока бурчларини тобоқ остига бостирди. Таом юқи идиш-тобоқларни қатрон қилиб ювди.

Келин бўлиб, ўт ёқмиш ўчоқлари, хўш энди!

Келин бўлиб, мой томизмиш қозонлари, хўш энди!

Онамиз тандир бошига келди, рўмоли учларини елкаларига ташлаб энкайди. Тандирга қаради.

Тандирга суёглик оташкуракни олди. Оташкурак билан уюм-уюм тандир кулини олди. Тандир оғзини ёпиб қўйди.

Келин бўлиб нон ёпмиш тандирлари, хўш энди!

Онамиз эшик-орани супурди. Уй шипларида осилиб турмиш қора қурумларни олиб ташлади.

Деразаларни ярақлатиб артди. Уйларни супуриб-сидирди. Юк-ёпларни келиштириб-келиштириб тахлади.

Келин бўлиб келмиш уйлари, хўш энди!

Онамиз зинада чўнқайиб ўтирди.

Тагин йиғлади. Ўпкасини босолмай йиғлади. Ҳиқ-ҳиқ йиғлади.

30

Офтоб олмалар учини чалиб юборди.

Онамиз рўмоли учлари билан бет-бошини ўради.

Дарвоза тараф юрди. Дарвозадан ташқарилади. Девордан бўйлади. Қадрдон ҳовлисига қаради.

Сўнгги... сўнгги бор қаради...

Оҳиста-оҳиста юрди-юрди, тагин оёқ илди. Кетига қайрилиб қаради.

Шунда, изидан ияриб келмиш Олапар итини кўрди.

— Қол, қол! — деди.

Олапар беш-олти қадам қолди. Аммо, тагин ияриб келди.

Онамиз оёқ илса, Олапар-да оёқ илди. Онамизга қараб-қараб тура берди.

Онамиз ҳафсаласи пир бўлди. Йўлида давом этди.

Онамиз тўлиб-тошиб одимлади, босар-тусарини билмай одимлади!

Пойидаги мана булар қатор-қатор уйларми?

Йўқ, булар майда-майда оқ тошлар! Рангли-рангли кесаклар!

Онамиз тошлар билан кесакларни янчиб-янчиб одимлади!

Мана булар нима? Теракларми? Тутларми?
Йўқ, булар ногирон-ногирон гиёҳлар!
Онамиз гиёҳларни эзиб-езиб одимлади!
Ҳай, бўй бермиш тоғларми?
Йўқ, тоғлар эмас, йўқ! Булар болалар ўйнайжак ҳаммомпиш уйлар!
Онамиз ҳаммомпиш уйларни босиб-босиб одимлади!
Тоғлардаги қорлар... қоп-қора бўлди!

31

Бу вақт отамиз Қизилсув бўйига келиб қолди.
Лойқа дарё ёқалади, саёқроқ кечув излади. Таваккал қилди, бир ёймадан от солди.
Дарё от қорнини ювиб-ювиб оқди.
Отамиз кечувдан чиқди. Дарё бўйида жойлашмиш лойқўрғон сари кўтарилди.
Отини қўрғон олди отхонага бойлади. Тароқи хуржунни буклаб-буклаб қўлтиқлади.
— Бисмиллоҳи раҳмони раҳим! — дея бозор оралади.
Бозор тумонат одам бўлди. Қадам босадиган ер тахчил бўлди.
Ҳавода кабоб, сомса, манти ҳиди анқиди.
Сонсиз овозлар қулоқни гаранг қилади. Ким гапиряпти, кимга гапиряпти, нимани гапиряпти, билиб бўлмади.
Бозор сонсиз чумчуқлар ғимирсиб чирқиллаётган уядай бўлди!
Отамиз бозорчилар билан тўқнашиб-тўқнашиб юрди, туртиниб-туртиниб юрди.
Фавқулдда пиллачи агрономга дуч келди.
Агроном отамизни кўриб-кўрмасликка олди.
Отамиз агроном билагидан қўшқўллаб ушлади.
Агроном ялт этиб ўгирилди.
— Э-е, Қоплон ака! Бозорлабсиз-да? — деди.
Отамиз қўлтиғидаги хуржунга ишора қилди.
— Тирикчилик, ҳа, тирикчилик! — деди.
— Ҳа-а, маъқул-маъқул!
Агроном йўлида давом этди.
Отамиз агроном кетидан қараб-қараб қолди.
«Бефаҳм! Диплом бўлган билан, фаросат бўлмагандан кейин, қийин экан-да...» дея ўйлади.
Йўлида давом этди. Майиз бозорини ёнлаб юрди.
Майизчилар тизилиб ўтириб овоз берди:
— Кеп қолинг. Ҳўжасоатнинг майизига!
— Арзон қилдим, килоси ўн сўм!
— Синонинг майизи шўр бўлади, Ҳўжасоатникидан қолманглар, мисол учун!
Отамиз охирги гапни айтмиш Йўлдош қоровулни таниб қолди. Йўлини атайин қоровул олдидан солди. Қоровул олдида атайин оҳиста-оҳиста одимлади. Атайин қириниб-қириниб йўталди.
— Йўлингиз унсин, Қоплон ака! — деди Йўлдош қоровул.
Отамиз гўё, фавқулдда кўришиб қолмишдай, юзлари ёришди.
— Э, ҳа, иним, бозорингиз унсин! — деди.
— Айтганингиз келсин! Қани, бундайгина юрибсиз, мисол учун?
Отамиз қўли билан хуржунни кўрсатди.
— Тирикчилик, мана, тирикчилик! — деди.
— Ҳозир йўл бўлсин, мисол учун?
Отамиз... отамиз ниятига етди!
— Шу, бешик бозорига бораяпман, Йўлдош иним! — деди.
— Ана-ана! Буюрсин, буюрсин, мисол учун!

Отамиз тағин-да очилди.

— Қуллуқ-куллуқ! — дея бош ирғади.

— Айтгандай, тўнғич неварамизни кўраяпсиз-да, мисол учун?

— Шундай, шундай!

Йўлдош қоровул ўйланиб қолди. Бир нима демоқчи бўлди. Оғиз жуфтлади-да, яна тағин индамади.

— Бир нима демоқчи бўлдингиз шакилли, иним?— сўради отамиз.

— Энди, Қоплон ака, ёшингиз улуғ, сизга оқсоқолчилик қилиб бўладими, мисол учун!

— Э, оқсоқолчилиги бўптими, айта беринг-да!

— Мисол учун айтсам, эски бешик яхши, ака! Айниқса, серфарзандларнинг бешигини олсангиз, нур устига нур бўлади, мисол учун!

— Унда, бешик олмаганингиз маъқул, дейсиз-да?

— Ҳа-да! Мана, бизникини олиб туринг, мисол учун!

— Унда, сизнинг айтганингизга юрдим, иним!..

Отамиз изига бурилди.

32

Дўконларни айланди. Олмаса-да, айрим нарсалар нархини сўраб-суриштирди.

Дўконларни айланди-айланди, китоб дўконига келиб қолди.

«Еҳ-хе-е-е! — деди ичида. — Бунча кўп қоғоз!»

Энди кетмоқчи бўлиб эди, ичкаридан бир қиз чиқиб келди.

— Ҳа, бова, қандай китоб берайин? — деди.

Отамиз, йўқ деган бўлиб бош чайқади.

— Ўғилми, қизми? Неча ёшда?

Отамиз кетишини-да билмади, кетмасини-да билмади. Нима дейишини-да билмади!

— Ўғил! — деб юборди.

Қиз токчадан катта китоб олиб узатди.

— Мана шуни олинг, — деди.

Отамиз китоб юзини томоша қилди.

Китоб юзида улкан мушук чўнқайиб ўтирди.

«Китоб ана шу мушук ҳақидадиров...» дея ўйлади.

Китобни қайтиб берди.

Турди-турди, ўйлаб қолди. Чиндан-да китоб олиб борса бўлмайдими? Хушвақт катта бўлса ўқийди-да?..

Отамиз эшитган-билган китобларини бир-бир ёдга олди.

— Шу, Кумушбибидан борми? — деди.

— Қанақа Кумуш?

— Ҳалиги, марғилонлик Кумушбиби.

— Ёзувчими?

— Э, йўғ-е, ҳалиги... Отабекнинг қайлиғи-чи?

— Ҳа-а, «Ўтган кунлар» денг. Бор, бор.

— Шундан бер, Кумушбибидан бер.

Қиз китобни топиб келди.

— Отабек керак эмасми? — дея жилмайди.

— Кумушбиби қаерда бўлса, Отабек-да шу ерда бўлади-да.

Отамиз дўкондан чойхонага йўл олди.

Икки кило қовурилган балиқ олди. Ярмини ўзи тушлик қилди. Ярмини қоғозга ўраб, хуржунга солди.

— Аёлимизга, — деди ўзича.

33

Отамиз ҳамсоя-қўлларникига овоз берди.
— Ай, ҳамсоя, ўша ёқда бизники йўқми? — деди.
— Бугун кўрмадик, — жавоб берди ҳамсоялар.
Биров-ярим билан гап сотиб ўтирибди-ёв дея, ҳовуздан хабар олди.
Ҳовузда-да бўлмади.
Супага чўнқайди. Аёли йўлига қаради. Дарвоза тик этса қаради.
Қош қорайди.
Моллар подадан қайтди.

34

Отамиз тоқати тоқ бўлди.
Қаҳр билан отланди. Қайноғасиникига йўл олди.
Остонада отдан тушмай овоз берди.
— Ай, бу ёққа бир қаранглар! — деди.
Ичкаридан аёл овоз берди.
Деразадан тўкилмиш нурни бир соя кесиб ўтди.
Остонада қайнагачиси қора берди.
— Шу ёққа бизники келдими? — сўради отамиз.
— Келди, қани, ичкариланг, — деди қайнагачиси.
— Ёмон..
Отамиз: «ёмон хотиннинг уйи кўп, порахўрнинг гўйи кўп», дея узиб-узиб олмоқчи бўлди.
Аммо, аёли оғироёқ арафасида эканини ўйлади. Шаштидан қайтди.
— Меҳмон деган қош қорайгунча ўтира берар экан-да. Рўзғор деганни-да ўйлайди-да...— деди.
Қайнегачиси ичкарилаб қайтди.
— Бормайман, деяпти, — деди.
— Нима-нима дейди?
— Бормайман, кета берсин деяпти.
— Э!..
Отамиз отдан тушди. Отни дарвоза устунига боғлади. Ичкарилади.
Шу вақт деразадан тўкилмиш нурни тагин бир соя кесиб ўтди.
Галдаги уй деразаси ёришди.
— Қани? — деди отамиз.
— Ана, нариги уйга ўтиб кетди, — деди қайнегачиси.
Отамиз қайнегачиси кўрсатмиш уйга кириб кетди.
Хиёлдан кейин қайтиб чиқди.
Қайнегачиси қошига келди.
Боши билан онамиз ўтирмиш уйга имо қилди.
— Анавига нима бўлди? — деди.
— Билмасам.
— Гапирсам, миқ этмайди?
— Ким билади. Эрталаб ўзи кириб келди. Энди уйимга бормайман, деди. Сўраб эдим, индамади.
— Ё, бирон нима деб айнитдингизми?
Қайнегачиси бир парда кўтарилди.
— Ҳа, қайнсинглим кун сайин яшариб келаяпти! — деди. — Сиздан айнитиб, ўн саккиз яшар бўзболага бераман!
— Бўлмаса, нимага бундай қилади?
— Мен не биламан? Ана аёлингиз, ана сиз! Гаплаша беринг-да!

Отамиз тағин онамиз олдига кириб кетди.
Бу сафар кўп қолиб кетди.
Бир маҳал, эшик қарсиллаб-қарсиллаб ёпилди.
Қайнегачи деразадан ташқари қаради.
Ҳовлида отланаётган куёвини кўрди.

V

Кавкабистонда ой балқиди.
Ойдин сутга чайгандай оппоқ бўлди.
— Кўзларингга боқишларим... боқишларимизнинг ўзи бир дoston, момоси. Бовужуд, шоирлар билмади, билса, элга ёярди... Мен сенга айтсам, момоси, боқишлар-да ҳали ўзимизники... Олис-олис ойдинлар.
Олис-олис оқшомлар.
Енди қайтиб бўлмас олис бир олам...
— Гоҳида атайин ўйда ўтираман, момоси, болалар мени йўқ деб ўйлайди, девордан ошиб киради. Зардолиларга чиқади, тўйгунича ейди. Қўйинларини тўлдириб кетади. Мен яйраб-яйраб қарайман... эшитяпсанми, момоси, бизнинг зардолиларни болалар еяпти, болалар! Шу, кўча юзларига-да мевали дарахтлар эксамми деяпман, момоси. Ўтган-кетганнинг оғзи тегади-да, болалар ейди-да...

1

Отамиз ёлғиз яшади.
Аччиғи тарқалгунча аёли йўқлиги билинмади.
Кейин-кейин билинди.
Аёлини қўмсаб-қўмсаб энтиқди. Болишни бағрига босиб-босиб энтиқди. Ҳовлини айланиб-айланиб энтиқди...
Аёли хумор қилди!..
Отамиз отланди. Йўлга тушди. Зим-зиё кўчалардан юрди.
Қайноғаси девори олдида оёқ илди. Девордан бўйлади.
Зим-зиё ҳовлига бот-бот қаради. Энтикиб-энтикиб қаради...
Аёли ҳавосини олиб-олиб қайтди...

2

Ўйлади-ўйлади, тоғасини қайноғасиникига юборди.
Тоғаси куйиниб-куйиниб қайтиб келди.
— Кўр бўл, ҳа, кўр бўл! — дея ер муштлади. — Кўргина бўл!..
— Оғзингга тош-е! — деди холаси.
Тоғаси тағин ер муштлаб-ер муштлаб куйинди:
— Отанг раҳматлик айтди, энанг раҳматлик айтди, ажраш, турмушинг турмуш бўлмади, деди! Айтганлари келдими? Мана, келди! Ўзингнинг умрингни ўзинг кўкка совурдинг! Уям ўйлаган-да...
— Нимани ўйлаган-да? — деди отамиз.
— ўйлаган-да, эркак одамнинг қайғуси болами, ўзим кетиб, пешонамни бир синаб кўрайин деган-да!
— Кетса, кета берсин! — деди холаси. — Аёли топилади! Пўлат пичоқ қинсиз қолмайди!..
«Ё, чини билан у шундай ўйга бордимикин-а?»

Отамиз хаёлидан шу гап ўтди.
Ўтирди-ўтирди, дадил ҳам кесиб гапирди:
— Бўпти, энди янги рўзғор қилганим бўлсин.

3

Тоғаси хеш-табор билан кенгашди, маслаҳатлашди.
Отамизга аёл қидирдилар.
Иккита аёл топдилар. Икковини-да эри машина фалокатида кетибди.
Бири ўттиз бешларда, фарзандсиз бўлди. Бири қирқларда, қўш фарзандли бўлди.
Холаси раъйкорчилик қилди.
— Эшик кўрганни олма, бешик кўрганни ол! — деди. — Ойгул бинойи, фарзанди бор...
Тоғаси совчиликка йўл олди.
Аёл бўлмиш ота-онасини кўндирди. Аёл бўлмиш болаларини кўрди.
Болалар бир-биридан суюмли бўлди!
— Яхши бўлди, жиянимизга фарзанд бўлади, — деди тоғаси.

4

Онамиз, отамиз янги рўзғор қилаяпти, дея эшитди.
Онамиз куйиб-куйиб кетди!
Дераза токчасига тирсаклади.
— Гўрга бўлса, менга нима... — дея пичирлади.
Кафтини иягига қўйди. Бошини чапга хиёл қийшайтирди, ташқарига тикилди.
Юзлари лов-лов этди. Ёноқлари булк-булк учди. Кўкраклари ости ўпирилиб тушаётгандай бўлди. Ўпирилиш кўксини борган сайин қуйига босди.
Буни оғриқ-да деб бўлмайди, ғашлик-да деб бўлмайди.
Гўё, кўкраклари остида зилдай бир нима ипда осилиб қолди. Борди-ю, иплар узилса, қоматини кўтариб турмиш зилдай нима ерга тушади, чил-чил бўлади...

5

Кўкраги остидаги зилдай нима бирдан тошдай қотиб қолди.
Онамиз керишди. Шунда-да бўлмади.
Қотиб қолмиш нима юмшаб-да кетмади, тушиб-да кетмади.
Онамиз уқаламоқчи бўлди. Бармоқлари бориши билан кўкрак этлари пир-пир учди. Этлари ўзини олиб қочди.
Онамиз энди бармоқларини олисроқдан олиб борди, авайлаб олиб борди. Кафти билан оҳиста-оҳиста уқалади. Кўзларини юмиб уқалади.
Кўкраклари остида бармоқлари соясини ҳис этди.
Ниҳоят, кўксини ғижимламиш зилдай нима қўйиб юборди.
Пешонасидан совуқ-совуқ терлар оқди.
Ўтирди-ўтирди, мийиғида кулди. Бир гапни маъқулламишдай, билинар-билинемас бош ирғади.
Ич-ичидан куя-куя:
— Уйланса, оқ бутум қора куярмиди... — дея пичирлади.

6

Аёл зоти аzzанча ўзига тўқ бўлсин, еган-ичгани олдида бўлсин, аzzанча серуруғ бўлсин, серавлод бўлсин, барибир... барибир, ўз оти ўзи билан... заифа бўлади!

Шу боис, аёл зоти ҳамиша бошида паноҳи бўлишини хоҳлайди.

Аёл зоти аззанча ўзига мустақил бўлсин, мағрур бўлсин, барибир, ана шу паноҳига бош эгиб яшайди.

Бош паноҳи амалдорми? Бош паноҳи камбағалми? Кўрми ё калми? Бош паноҳи майибми?

Барибир, аёл зоти учун барибир!

Кўмирчи бўлсин, темирчи бўлсин, тўрт девор ичида суюкли бўлсин!

Аёл зоти ана шу бош паноҳига суяниб яшайди!

Боши очиқ...

Аёл зоти аззанча хўрликни кўтаради, аззанча таҳқирлашни кўтаради. Аммо «боши очиқ», деган гапни кўтаролмайди!

«Ўнта ўғлим бўлмасин... чолим ўлмасин», демиш гап, аёллар юрагидан отилиб чиққан бўлади!

Бу дунёга кимни бойлаб қўйиб эди-да, аёл зотини бойлаб қўяди?

Дард бор, бош ёстиққа тегиш бор.

Ана шунда, суяб турғизажак танмахрам кунга ярайди. Ана шунда, оғизга сув томизажак танмахрам кунга ярайди.

Еркак зоти ёмон бўлиб туғилмайди! Қарсак икки қўлдан чиқади!

Ўзи яхшилаб олади! Нима деса, хўп дейди! Қўлини косов қилади, сочини супурги қилади!

Майли, болалари онамизни ўз онаси ўрнида кўрмаса-да, майли! Аммо онамиз уларни ўз боласи ўрнида кўради! Бир оначалик қарайди!

У киши ана шундай бир эркакдан умидвор бўлди!

7

Отамиз қайноғаси дарвозасида оёқ илди. Узангидан оёқ олди. Отини етаклаб ичкарилади.

Ичкарида жамоа жам бўлди.

Отамиз жамоа билан юзма-юз бўлди. Юган тутамлаб, дол турди.

Салмоқлаб-салмоқлаб, аёли жавобини берди:

— Икки талоқ! Бўлдими? — деди.

Дераза олдида ўтирмиш Оймомо онамиз ўз жавобини эшитди.

Онамиз акаси музтар бўлиб қотиб қолди.

Ҳамсоя-қўллар ачиниш ҳам қайғуриш билан бош чайқади.

— Қайнсингилгинам умри хазон бўлди! Бошқа эркакка тушганида ҳалигача неварали бўларди!

Бу гапни онамиз янгаси айтди.

Ҳамсоя-қўллар далда берди:

— Тақдир-пешона экан-да, ким ўйлабди дейсиз...

— Ҳали жойи чиқади!

— Жойи чиқса, берамиз!

— Ҳали қўчқордайин-қўчқордайин ўғиллар кўради!

— Ҳали попукдайин-попукдайин қизлар кўради!

— Тешик мунчоқ ерда қолмайди!..

8

Отамиз жамоадан кўзини олиб қочди.

Ерга қаради. Мунғайиб қолди.

Ер остидан тоғасига қараб-қараб олди.

Ўзини жуда-жуда ёмон сизди. Оёғи остида ер борми-йўқми, билолмади. Ўзини омонат сизди.

Мунғаймиш кўйи кетига қайрилди. Ердан кўз олмай от етаклади. Оҳиста-оҳиста одимлади. Ер сунгалаб-ер сингалаб одимлади. Мунғайиб-мунғайиб одимлади.

Бош кўтариш учун мажоли-да қолмади, ҳаддида қолмади! Бош кўтариш учун ботинолмади!

Ичкаридан тоғаси овозини эшитди.

— Энди, бари худо тарафдан, куда, — деди тоғаси. — Сиз ҳам, биз ҳам айбдор эмасмиз. Энди, келин бўлмиш юк-ёпларини олиб келиш учун борасизларда. Ўзим бошида туриб, ипидан игнасигача бўлиб бераман...

Отамиз ер остидан кетига қаради. Юрак-бағри ҳаминқадар эзилиб-езилиб кетди!

Ҳамиша қайқайиб-қайқайиб юрмиш оти, ҳамиша кўкрак кериб-кўкрак кериб юрмиш оти... боши ҳам бўлиб-ҳам бўлиб қадамлади! Ерга тумшук бериб-тумшук бериб қадамлади! Ерга кўз тикиб-кўз тикиб қадамлади!

«Ёмон бўлди, кўп ёмон бўлди, — хаёлланди отамиз. — Энди шуни, шу жонивор билмаса нима қипти?»

Отамиз ҳадаҳалади. Дарвозадан ташқарилади.

Узангига оёқ илди. Отига қамчи урди.

9

Отамиз чайладан адоқлади.

Адир адоғида қантарилмиш отини минди. Уйига йўл олди.

Дарвозани очди. Кўчада сочилиб юрмиш мол-ҳолларни ичкари киритди. Мол-ҳолга қаради.

Отини охурига бойлади.

Ҳовли ўртасида серрайиб қолди.

ҳовли зим-зиё бўлди. Милт этмиш шуъла бўлмади.

Ичкарилаб, уй чироғини ёқди. Кўрпачага чўзилди. Этиги қўнжидан қамчини олди-да, оҳиста-оҳиста этик қўнжигига урди, кўрпачага урди, деворга урди.

Ётиб ётолмади, ухлаб ухлолмади.

Тағин ташқарилади.

Бир қурбақа сапчиб-сапчиб келди. Деразадан тўкилмиш нурда тўхтади.

Нур, отамиз ғашини келтирди. Ичкарилаб, чироқни ўчириб келди.

Ток вайиши остида чўк тушди. Оёқларини чалиштирди. Жойлашиб ўтирди. Вайиш устунига яғрин берди. Бошини-да устунга қўйди.

Боши узра назар солди. Қоп-қораймиш вайишга тикилди. Тикилди-тикилди, кўзлари илинди...

Хўрозлар қичқириғидан, бузоқлар маърашидан уйғонди.

Тобора ёришиб келмиш осмонга қаради. Мунғайиб-мунғайиб қаради. Ғарибона-ғарибона қаради...

Отаси бор эди, отасига суянар эди. Отаси қазо қилди.

Аёлига суяниб қолди.

Онаси бор эди, онасига суянар эди. Онаси-да кетди.

Тағин аёлига суяниб қолди.

Энди, ёлғиз суянчиғидан-да ажралди. Ёлғиз юпанчидан-да ажралди. Ёлғиз юпанчидан-да ажралди. Ёлғиз паноҳидан-да ажралди.

Тўрт тарафи қибла бўлиб қолди!

Энди... Манави устунга суяниб қолди!

10

Отамиз отига қаради-юрди.

Қўйлар емиш дардида отамизга суйкалди.

Отамиз қўйларни туртиб-туртиб ташлади, жеркиб-жеркиб ташлади.

Отини эгарлади, ташқари етаклади.

Дарвозани ташқаридан қулфлади. Эгар қошидан олди, узангига оёқ илди.

От шахдам-шахдам қадамлади.

Тонг еллари хур-хур эсди.

Отамиз тегирмон олдидан йўл олди.

Тегирмон остидан шовуллаб отилмиш сув йўлни кўндаланг кесиб оқди.

Отамиз кечувда жиловни бўш қўйди.

От бош кўтармай-бош кўтармай сув ичди.

Шунда:

— Ассалому алайкум, Қоплон ака! — демиш овоз келди.

Овоз қаёқдан келди, сув шовуллашида билиб бўлмади.

— Мен бу ёқдаман, мисол учун! — деди овоз.

Отамиз тегирмон супасида турмиш Йўлдош қоровулни кўрди.

Қоровул бел боғидан қўшқўллаб ушлади. Кулиб-кулиб қараб турди.

— Тегирмонга келдингизми, мисол учун? — деди.

Отамиз нима дейишини билмади.

— Шундай, шундай... — дея бош ирға- ди.

Йўлдош қоровул тап этиб супадан тушди. Отамиз билан кўришиб-сўрашди.

— Буғдойингизни қайси бурчакка қўйиб эдингиз, мисол учун? — деди.

— Нима эди?

— Буғдойингизни ичкаридан топиб оламан-да, тегирмонга соламан, мисол учун. Тушгача тегирмондан чиқади. Тушда келиб отга ортиб кета берасиз, мисол учун.

— Йўқ...

— Йўғи бўптими, мисол учун. Боғқоровул бўла туриб, тушгачайин ўтира берасизми? Узумларингизни чумчуқ еб кетади, мисол учун! Мана биз ўтирсак, бўла беради. Биз маккажўхори қоровули. Маккажўхорини ит ейдими, мисол учун...

Отамиз хўрсинди. Теваракка аланглади. Йўл бўйи симёғоч симларида тизилиб турмиш қалдирғочларга тикилди.

Йўлдош қоровул, отамиз истиҳола қиляпти, дея ўйлади. Тағин гапга тушди.

— Навбатда турганлар жанжал қилади, деб ўйляпсизми, мисол учун? Чин, тегирмон навбати билан, дейдилар, мисол учун. Лекин мен тегирмончи билан гапиришаман-да. Шундай-шундай, дейман-да, мисол учун...

Отамиз қамчи сопи билан қалдирғочли симларга ишора қилди.

— Шу симларда ток бор-а? — деди.

— Ҳа, ток бор, мисол учун.

— Унда, нимага қалдирғочларни ток урмайди?

— Шуни билмадим-а, мисол учун. Чопиб бориб, Николай монтердан билиб келайинми, мисол учун?

От сувдан бош кўтарди.

Отамиз отни тиззалари билан ниқтаб ҳайдади.

От сув сачратиб-сув сачратиб кечувдан ўтди.

Отамиз йўлида давом этди.

Йўлдош қоровул отамиз кетидан қараб қолди.

11

Отамиз тегирмондан олислади.

Тонгги ҳаводан баданлари жунжикди. Чопони ўнгирлари ёнларига ёйилди.

Бор вужуди билан, бор тани билан... қўмсаш қўшиғини айтди...

Улкан тол теварагини бир айланиб оёқ илди. Ерга тушди. Отини тол танасига бойлади.

Елкасидан нафас олди. Баданлари қизиди. Ёқаларини очди.

Азим ёнғоқ остига борди. Ёнғоқ танасига суяниб ўтирди...

12

Пойида булоқ сувлари тиниқ оқди, сокин оқди.
Пўст ташламиш ёнғоқлар булоққа чўлп-чўлп тушди. Булоқда қалқиб-қалқиб оқди...
Отамиз булоқдан ҳовучлаб-ҳовучлаб олди. Оғзини чайди. Юзига сепди. Ўзини совутди.
Булоқ бўйидаги кийик ўтларга термилиб ўтирди-ўтирди... Эслаш қўшиғини айтди...

13

«...Зардоли барги мисол қайрилма ой, булутсиз оқшом осмонида ҳаволанди.
Оқшом тагин-да оппоқ, тагин-да нафис бўлди.
Қовжираб ётмиш қиёқ ўтлар шамолда чайқалди. Шамолда айқашди, ажиб товуш берди.
Барглар шитир-шитир этди.
Пишиб меъеридан ўтиб кетмиш зардолилар ерга тап-тап тушди.
Оқшомдан зардоли ҳиди анқиди.
У, Оймомо сочини ушлади...
Оймомо рўмоли четидан ўпқаланиб-ўпқаланиб қаради...»

14

Еслаш қўшиғи авж олди:
— Ҳа-а-ай...
Отамиз отланди. Адирга йўл олди.
Адир ғуж-ғуж дарахт бўлди. Зардоли, олма, жийда, ёнғоқ, дўлана... бўлди. Уларни табиат экди,
табиат кўкартирди. Шу боис, оти ёввойи олма бўлди, ёввойи ёнғоқ бўлди.
Бу йил дарахт барглари учи сариқ-сариқ бўлди. Демак, қиш кеч келади. Борди-ю, барглар
остидан сарғайиб бошласа, қиш эрта келади.
Отамиз от жировини ўз ҳолига қўйди.
Ер синчиклаб-ер синчиклаб қаради...
Шу ерларда... Худди шу ерларда бир сўқмоқ бўлар эди. Сўқмоқ боғ тарафидан... Оймомо ишдан
қайтар эди. Отамиз худди шу ерда Оймомо йўлини пойлар эди...
Бу, кўришув қўшиғи бўлди!
Енди у сўқмоқлар йўқ...
Сўқмоқлар кўмилиб кетди. Изсиз, ном-нишонсиз кўмилиб кетди...

15

Бир калтакесак хазонларни шитирлатиб-шитирлатиб чопди.
От сесканиб оёқ илди. Қулоғини динг қилди.
Отамиз жировни орқага бурди.
От ўзи юрмиш эгри сўқмоқдан юраман, деди.
Аммо отамиз отни тиккасига солди.
Йўлда йўнғичқапоя келди, ариқ келди, ўр-чуқур келди. От баридан сапчиб ўтди, баридан ирғиб
ўтди.
Кўришув қўшиғи поёнлади.
Қўшиқ ёввойи дарахтлар остида қолди. Ном-нишонсиз сўқмоқларда қолди...

16

Отамиз Сайрак адирда жилов тортди. Эгар қошига жилов илди.
От бўйни кўзойнак илон мисол гажак-гажак бўлди.
От пишқирди. Олд туюқлари билан тарс-тарс ер тепди.
Отамиз, қамчи сопи билан телпагини кетига сурди. Қамчили қўлини сонига тиради.
Елкадан нафас олди. Қириниб йўталди. Қўшиқ айта бериб қақраб қолмиш томоғини намлади.
Назарини боғларга берди...

17

Шу кўйи ўтирди-ўтирди... ўзининг сўнгги... энг сўнгги қўшиғини бошлади...
Бу, хайрлашув қўшиғи бўлди, алвидо қўшиғи бўлди!
Тонглар бепоёндин, бепоён! Олис-олис уфқларда тонг. Боботоғ чўққиларида тонг. Даграз сув омбори узра тонг. Қишлоқ узра тонг. Боғларда тонг. Терак учларида, баргларида тонг. Гала-гала чумчуқлар парвозида тонг. От ёлларини ўйнамиш сокин елларда тонг. Куйловчи соқолини силамиш салқин саболарда тонг.
Қўшиқда-да тонг!

18

Сокин боғ узра бир гала чумчуқ ўйнади.
Чумчуқлар турнақатор бўлиб тизилди. Ғуж бўлди. Ёппасига терак шохларига ёпирилди. Тағин парвозланди.
Жимжит терак қўйнида парр этмиш кўр овоз келди.
Бир тўрғай ҳаволаниб-ҳаволаниб ўйнади. Ўз ўйинидан, тонг ҳавосидан маст бўлиб сайради.
Бир жойда муаллақ турди. Чалқанча ётди. Қўйига шўнғиди. Тағин юқорилади. Кўкка тўш берди. Жойида қотиб қолди. Тағин тўлқиндайин-тўлқиндайин парвозланди...
Алвидо қўшиғи авжида бўлди!

19

Кун, тонгни ёқиб юборди.
Оламдан оппоқ парда кўтарилди.
Боботоғ чўққисида турмиш дум-думалоқ кун, тераклар учини чалиб кетди.
Бир терак шохида чумчуқлар зорланиб-зорланиб чирқиллади.
Чумчуқлар илон кўрса, ана шундай зорланиб чирқиллайди...
Алвидо қўшиғи қиёмда бўлди:
— Лалайлам, ла-а-ам!...
Бебош саболар терак баргларини чаппа-чаппа қайирди.
Фотмачумчуқлар шохма-шоҳ ликиллади.

20

Қишлоқ тарафдан келмиш сўқмоқда отликлар, эшаклилар кўринди, пиёдалар кўринди.
Биров уловига сават осиб олди, биров қўлтиғига сават қисиб олди.
Дехқонлар узум узишга кела берди.

21

Бригадир отини йўнғичқапоя гирдига бойлади.
Теракзор ёнлаб юрди. Чумчуқлар зорланмиш терак олдига борди.

Енкайиб-енкайиб қаради. Бирдан... изига қараб-қараб қочди.
Бригадир қўлини қоши устига қўйиб қаради.
— Ҳой, Қоплон ака! — деди. — Белни олиб чопинг! Анави терақда бир дарранда ўралиб
ётибди!

22

Отамиз алвидо қўшиғини бекам-у кўст айтди.
Умрида илк бор... илк бор, қўшиғида сўз ишлатди.
Қўшиқ қиёмида кўнглидан бир сўз отилиб чиқди:
— ...Ку-у-уйга-а-ай!..
Отамиз алвидо қўшиғини боғлар оралаб бўлинмиш меҳнаткашларга қараб айтди.
Меҳнаткашларни қўшиқ билан кузатди.
Меҳнаткашлар ишларига қўшиқли бўлиб кетди!

23

Сўқмоқда бир қизил кийим кўринди.
Бошида дока рўмоли бўлди. Қўлида саватча бўлди.
Одимлари вазмин-вазмин бўлди.
Бу, асл қўшиқнинг ўзи бўлди!
Асл қўшиқ турганда мухаммас қўшиққа йўл бўлсин! Асл қўшиққа тараф йўқ!
Қўшиқ беихтиёр адирдан эниб бошлади.

24

Бригадир, қўли қоши устидалигича қолди.

25

От, асл қўшиқ олдини олди.
Асл қўшиқ чапдан йўл олди.
От, асл қўшиқ олдини олди.
Асл қўшиқ ўнгдан йўл олди.
От, тағин олдинни олди.
Асл қўшиқ нима қилишини билмади. Ерга қараб қолди.
Шунда, қўшиқ отдан тушди. От бўйнига қўлини қўйди. Олис турди.
Асл қўшиқ рўмоли ерларда ҳилпираб-ҳилпираб турди.
Қўшиқ, асл қўшиқ қўлидан саватчани олди. Эгар қошига илди. Бир қўли билан от жиловидан
ушлади. Бир қўли билан асл қўшиқ рўмолидан ушлади.
Оҳиста-оҳиста қишлоққа йўл олдилар.
Қўшиқлар юзма-юз бўлиб, нималарни гапиришдилар?
Қўшиқлар йиғлаб-йиғлаб, мана бундай гапиришдилар:
— Умрингизни олмайин дедим, боваси, ёлғиз ўғилсиз...
— Шу гапингга номаъқулнинг нонини ебсан, момоси. Сенга келган дардга ўзим кўндаланг,
момоси...

26

Бригадир олислик қилди.
Шу боисдан эшитмади.
Аммо барини кўриб-билиб турди.
— Ҳа, кучингдан, бизнинг қоровул! — дея жилмайди.

VI

Ой сузилиб-сузилиб боқди.
Бобомиз озғин панжаларини ҳавода очиб юмдилар.
— Эсингдами, момоси, — дедилар. — Ўшанда-да ой ёруғ эди, ёп-ёруғ эди...
Бобомиз кафтлари билан қовжираб-қовжираб ётмиш хасларни пайпасладилар.
— Мен отни жилдириб келайин, момоси, — дедилар.— Сен ўтириб тур. Қўрқмайсанми, ўзи?
Бобомиз адирдан эндилар. Ариқдан ҳатладилар. Йўнғичқапоя оралаб юрдилар.
От қулоқларини диккайтирди. Кетига тис бўлди.
Хўжасини таниди, бўй берди.
Бобомиз от ёлларини силадилар. Силаб-силаб эркалатдилар.
От қозигини суғурдилар. Ҳали от оғзи тегмаган ерга тепиб-тепиб қоқдилар. Жабдуғини-да от олдига олиб келиб қўйдилар.
Бобомиз ана шу жабдуққа пича чўнқайдилар. Оёқларини узатиб-узатиб ўтирдилар.
Кафтлари билан йўнғичқаларни силадилар. Кафтларини юзларига суртдилар, бурунларига босдилар.
Кафтларини тўйиб-тўйиб искадилар.
Шунда... шунда, ариқ ёқалаб келмиш қораларга кўзлари тушдилар.
Йўнғичқа исли кафтлари билан соқолларини тутамлаб-тутамлаб қарадилар...

1

Неча-неча қизғалдоқлар очилди.
Барглари сочилиб-сочилиб кетди.
— Дўхтир бизнинг ичимизга кириб чиқибдимми, момоси. Дўхтир айта беради-да! Ана, Жўрақулни дўхтирлар одам бўлмайди, деди. Беморхонадан олиб кетинг, деди. Ана, юрибди, отдайгина бўлиб!..
— Чин, боваси чин.
— Биласан, Ҳазрати Хизр суйган бандаларига йўлиқадилар. Менга йўлиқдилар, фарзанд бераман, дедилар. У киши юзимдан ўтолмайди, момоси. Одамнинг юзи иссиқ-да, момоси.
— Айтганлари келсин, боваси.
— Бўғирсоқ, ёғли патир қил. Эртага ишга олиб борамиз. Арпага ўроқ тушар эмиш. Меҳнат ҳайити-да.
— Уфф, ишнинг охириям бормикин-а.
— Тирикчилик, момоси, тирикчилик. Одамнинг юзи чидамайди. Яна тагин Хушвақт ҳаяллаяпти. Хушвақт ўрнига-да меҳнат қилмасак бўлмайди. Одамлардан уят. Хушвақт келсин, ўзимиз биламиз...
— Катталар қўяр.
— Э, қўймай нима? Хушвақтдай улимиз бўлади-да, катталардан қўрқамизми? Бирови ғинг деб кўрсин! Ҳай, кўп жаврама, ана улимиз ишла-япти, деймиз. Бор, йўлингдан қолма, деймиз. Бари уялиб қолади! Қола берса, Хушвақт улимизни ўйлайди. Чол-кампирга индамайлик, ули хафа бўлади, дейди. Улимизнинг юз-хотирини қилади. Ҳали-ҳозир кимимизнинг юз-хотирини қиладилар, момоси...

2

Неча-неча қовунлар пишди.

Тарвузлар тарс ёрилди.

Узумлар майиз бўлди.

— Эшитдингми, момоси, Вахшиворда биров етмишида фарзанд кўрибди. Яна тагин, ўғил эмиш! Ана кўрдингми, эрта-кечи бўлмайди. Сабр қилсанг, ғўрадан ҳолва битади. Сабрнинг таги олтин, момоси.

— Айтганлари келсин, боваси.

— Айтгандай, яна пахтани деяпти, момоси. «Ҳазорбоғ» совхозига ёрдамга борамиз экан, ўн беш кунга.

— Икковимиз-да борамизми?

— Йўқ, бир ўзим бораман, момоси. Бригадир ўзингиз борасиз, деди. Билади-да, бир ўзим икки-уч кишининг ишини қилишимни билади-да, момоси.

— Билади, бригадир билади, боваси.

— Бригадир, сиз чойхоначи бўласиз, деди. Мен айтдим, чойхоначилик яримжонларнинг иши, мен пахта тераман, дедим.

— Унда, мен нима қилайин, боваси?

— Сен мол-ҳолларга қараб, уйда ўтир, момоси. Сенинг улушингни-да, Хушвақтнинг улушини-да ўзим бажараман. Хушвақт келсин, оёқни узатиб ётганимиз бўлсин, момоси.

— Айтганлари келсин, боваси.

3

Неча-неча барглар сарғайиб хазон бўлди.

Қизлар келин бўлди.

Болалар куёв бўлди.

Тойлар от бўлди.

— Ҳазрати Хизр лафзларидан қайтмайдилар, момоси. Борди-ю, қайтсалар, ёдларидан кўтарилган бўлади. Унда, тагин эсларига соламан, момоси. Ҳазратим, бизнинг улимиз нима бўлди, биз улимиз йўлига қараб ўтирибмиз, дейман. Қандай қилиб айтасиз, дейсанми? Биласанми-йўқми, Ҳазрати Хизр одамга уч марта йўлиқадилар. Мен, энди икки бор йўлиқдим. Ҳали яна бир йўлиқишим бор. Ушанда айтаман-да, момоси. Ишончим комилки, у киши узрларини айтадилар-да, лафзига амал қиладилар...

— Айтганлари келсин, боваси...

4

Неча-неча қорлар ёғди.

Сув бўлиб-сув бўлиб оқди.

— Мен сенга айтсам, момоси, Яратганнинг ўзи бераман деса, қўшқўллаб беради. Сендан-мендан сўраб ўтирмайди. Ма, ол, қулим, дейди. Мана кўрасан, момоси...

— Айтганлари келсин, боваси...

5

Авжи саратон бўлди.

Офтоб лов-лов ёнди.

Офтоб оламини жингиртоб-жингиртоб қилди.

Офтобда сув қайнайин-сув қайнайин, деди.

Шундай кунда рамазон келди.

Ел рўза тутишини-да билмади, рўза тутмасини-да билмади. Рўза тутайин деди, кун кўз очирмади, кун нафас олдирмади. Рўза тутмайин деди, мўмин-мусулмон учун рўза қарз-да бўлди, фарз-да бўлди.

Отамиз билан онамиз ўйлаб-да ўтирмади. Кун офтоб тугул, олов пуркасада, рўза тутарман бўлди.

Боиси, эл-юрт олдида ўзларини қарздор билди, эл-юрт олдида ўзларини айбдор билди...

Қола берса, отамиз бир умиди Лайлат ул-Қадр бўлди...

6

Емишки, йил, мелодий олти юз ўнинчи йил бўлди. Ой, Рамазон ой бўлди.

Оллоҳи таолонинг Жаброил отли бир фариштаси бўлдилар. Оллоҳи таоло ана шу фариштасини ҳузурларига чақирдилар. Жаброил фариштасидан Муҳаммад алайҳиссаломимизга ваҳий юбордилар.

Бу амал Қуръони карим оятлари ёддан айтила бошламиш илк кечада содир бўлди.

Оллоҳи таоло ана шу тариқа-ана шу тариқа, Муҳаммад пайғамбаримизга ваҳий йўллаб-ваҳий йўллаб бердилар.

Мелодий олти юз ўттиз иккинчи йилгачайин ана шундайин ваҳий йўллаб турдилар.

Емишки, Қуръони карим ана шундай бино бўлди!

Шу боисдан Рамазон муқаддас ой бўлди.

Қуръони каримдай мўтабар ҳам табаррук китоб бино бўлди, муқаддас бўлади-да!

Шу боисдан Рамазонда мўмин-мусулмонлар рўза тутди.

Ойдин бўлдиким, Лайлат ул-Қадр оллоҳи таоло Муҳаммад расулulloҳимиз учун яратмиш кеча бўлди.

Арабча «лайл» сўзи ўзбекча «кеча» демакдир. Арабча «қадр», ўзбекча «тақдир» демакдир.

Ойдин бўлдиким, Лайлат ул-Қадр, «тақдир ҳал бўлажак кеча» демакдир.

Жумлайи мўминларга аёнким, йиллар ҳисоб-китоби Қуёш Ер гирдида айланмиш даврига қараб саналади. Шунга биноан ҳар келажак янги йил эски йилга нисбатан ўн кун-ўн кун олдин келади.

Рамазон ҳижрий-қамарий йиллар тўққизинчи ойи бўлади.

Демак, Лайлат ул-Қадр ҳар йили бир вақтда келмайди. Турли кечаларда келади. Рамазон ойи охириги тоқ кечаларида келади. Хусусан, ўн еттинчи, ўн тўққизинчи, йигирма биринчи, йигирма учинчи кечаларда келади. Кўпинча, рамазоннинг йигирма еттинчисида келади.

Лайлатул-Қадр келажак кеча мўмин-мусулмонлар ниманики тиласалар, тилаклари бажо бўлади. Орзу-умидлари ушалади.

7

Отамиз-да, онамиз-да, Лайлат ул-Қадрни... улуғ бир зот, дея ўйлади!

— Лайлатул-Қадр ҳар бандасиникига-да кела бермайди, момоси, — деди отамиз. — У киши ўз суйган бандаларникига келади. Кимда-ким бус-бутун рўза тутса, ана шу бандасиникига қадам ранжида қилади.

Отамиз рамазон кечаларини санаб рўза тутди.

Неча-неча кечалар бедор ўтди.

Отамиз кўз илмаяжак кечалар бўлди.

Онамиз киприк қоқмаяжак кечалар бўлди.

Ўзлари тўшақда бўлди, бор вужудлари ташқирида бўлди. Қулоқлари динг бўлди.

Лайлатул-Қадрни чўчитиб юбормасинлар учун йўталмай ётди. Оҳиста-оҳиста гапиришди. Тик этмиш товуш чиқаришмади.

Ешиклар билан деразаларни ланг-ланг очиб қўйдилар...

Рамазон-да охирлади.

Мўмин-мусулмонлар рўзаларини очди.

Рамазон ҳайити бўлди.

Онамиз чайинди-таранди, ўзига оро берди. Ҳайтлик либосларини кийди.

Қабристон йўл олди.

Ота-онаси бошига борди. Ота-онаси қабрига чироқ ёқди: пахта толасини эшит-ешиб, пилик қилди. Зиғир мойга белаб олди. Чўп учига ўради. Чўпни қабр бағрига қадади. Гугурт билан пилик учини ёқди.

Пилик учи лип-лип ёнди.

Онамиз лип-лип ёнмиш пиликка термулди...

Онамиз онаси раҳматликни ёдлади, онамиз отаси раҳматликни ёдлади.

Ёдлаб-ёдлаб йиғлади...

Онамиз ота-онаси бошидан қайтарда дуч келмиш етим-есирни қутлади.

— Ҳайитингиз қуллуқ бўлсин! — деди.

Етим-есирларга бир сўм-бир сўмдан ҳайитлик берди.

Отамиз-да озода кийимларини кийди. Жийноқ бўлажак ҳовуз бўйига йўл олди.

Йўлида учрамиш мўмин-мусулмонларни қутлади, бева-бечораларни қутлади.

— Ҳайитингиз қуллуқ бўлсин! — деди.

Бева-бечоралар қўлига уч сўм-уч сўмдан ҳайитлик берди.

Отамиз бева-бечоралар дуосини олди.

Бекатларда ўтирмиш хокисор бандаларни қутлади, уч сўм-уч сўмдан ҳайитлик берди.

Отамиз хокисорлар дуосини олди.

Ҳовуз бўйида ғуж бўлиб турмиш болаларни кўрди. Болалар нишолда теварагида уймаланди.

Билди, болаларнинг тангаси йўқ, бўлса, нишолда олиб еяр эди.

Отамиз болаларга битта-биттадан нишолда олиб берди.

Болалар нишолда ялай-ялай тарқалди, отамизга қарай-қарай тарқалди.

Отамиз болалар дуосини олди.

Йўл-йўлакай ҳамсоя-қўлларни ҳайит билан муборакбод этиб келди.

— Лайлатул-Қадр келаман деса, Рамазон деб ўтирмай, кела беради, момоси... — деди отамиз.

— Айтганлари келсин, боваси... — деди онамиз.

8

Онамиз тўлишиб-тўлишиб қолди.

Ёноқларида сепкил тошиб-сепкил тошиб қолди.

— Оймомонинг бўйида бўпти, кўз тегмасин.

— Яратганнинг ўзи ноласини эшитибди, кеч бўлсаям берибди.

— Фарзанднинг эрта-кечи бўладими.

— Ишқилиб, эсон-омон қутулиб олсин.

Онамизни кўрмишлар ана шундай дедилар!

Аслида... ундай эмас!

Аёл зоти чинакам фарзанд доғида куйса... фарзандни қалбан орзу қилса... худди бўйида бўлмишдай тўлишади! Аёл руҳияти шундай, аёл тани шундай, аёл қалби шундай!

Табиат аёлни фарзанд учун яратади.

Фарзанд — аёл бахти бўлади, шон-шарафи бўлади, юз-хотири бўлади!

Она — аёл зоти учун олийдан-олий мартаба бўлади!

9

Онамиз дарди ичида бўлди. Бировга сир бермади.

Ўтирди-ўтирди, Робия ҳамсоясиникига ўтди.

Ҳамсояси айвонда ўғлини осмонга отиб ўйнади. Ҳар отишида гўдак қийқириб-қийқириб кулди.

Онамиз кўзи тандирга қия ташиб юрмиш қизда бўлди. Ана, ўша йиғлоқи чақалоқ, ана!

Дўппосдай қиз бўлди!

Онамиз қизга тикилди-тикилди, ич-ичида шундай деди:

«Биғ-биғ қилмаганингда... қизимнинг отини билиб олар эдим...».

Ҳамсояси гўдагини бешикка белади. Ўғли тилидан айтди:

— Ай момо, мени тебратиб туринг, энам нон ёпиб келсин. Катта бўлсам, мен ҳам қизингизнинг бешигини тебратаман.

— Айтганинг келсин... — деди онамиз.

Ҳамсояси тандирга қараб кетди.

Онамиз бешик тебратди.

Чақалоқ онамизга қараб-қараб келди.

Онамиз-да кулди.

— Ҳа, кулишни-да биласанми? Кулишни-я? — ияк силкиди, — Кул, кула бер!..

Чақалоқ мимит кўлларини шундай пешонасида осилмиш туморга узатиб-узатиб кулди. Оғзида битта-да тиши бўлмади!

Онамиз бешикка энгашди. Шунда... шунда, димоғи гўдак исини туйди...

Онамиз умрида гуллар, барглар исидан баҳра олди. Турфа кўкатлар, таомлар исидан баҳра олди. Тўйиб-тўйиб искади.

Аммо... гўдак исидан тароватлисини кўрмади, гўдак исидан ҳаётбахшини кўрмади!

Ай, гўдак ислари, гўдак ислари-ай!..

Гўдак кўзлари илиниб-илиниб кетди. Момомиз кўзларини юмиб, беихтиёр димоғида алла айтди:

*Алла-алла, аҳди бор-а, алла-ё, алла-ё,
Уйқунинг ҳам вақти бор-а, алла-ё, алла-ё,
Алла айтган энангни-ё, алла-ё, алла-ё,
Қоп-қорайган бахти бор-а, алла-ё, алла-ё.*

Аллада Шеробод даштларидай анқиллаб ётмиш кўнгил ноласи бўлди.

Кўнгил дарди бўлди, армони бўлди.

Кўнгил фожиаси бўлди!..

*Дашт-у далада узум, алла-ё, алла-ё,
Узганимни ким билар-а, алла-ё, алла-ё
Ҳасрату армон билан, алла-ё, алла-ё,
Жон берганимни ким билар-а алла-ё, алла-ё...*

Онамиз кўкраклари учида игна санчилмишдай- йигна санчилмишдай бўлди.

Онамиз кафти билан кўкраklarини силади. Силади-силади, бирдан... чап кўкрагини

чангаллади. Чангаллади-чангаллади... Чайқалди-чайқалди... Кетига шилқ этиб тушди...

Онамиз кўкрагига... сут келди.

10

— Ҳамсоя, сўраб эдингиз, келдилар, кўзингизни очинг.

Онамиз кўзларини очдилар...

Отамизга термулдилар. Заъфарон юзлари ёришдилар. Сўниқ кўзлари хиёл ойдинлашдилар.

Маъюс табассум бердилар.
Бармоқларини қимирлатиб-қимирлатиб, отамиз қўлини изладилар.
Отамиз титрамиш қўлини кафтлари орасига олдилар.
Онамиз юзлари тагин-да ёришди. Отамиз кафтларини ҳис этдилар-да!
Онамиз кўзларини юмиб-очдилар, юмиб-очдилар...
Отамиз сокин ўтира бердилар.
Шунда, аёллардан бирови отамизни туртди.
Отамиз туртмиш аёлга қарадилар. Ана шундагина нима гаплигини тушундилар...
Кўнгиллари орзиқиб-орзиқиб кетдилар...
Отамиз, онамиз юзларига эгилдилар.
— Момоси, мендан рози бўл, момоси... — дедилар. — Кўзингни оч, момоси, мендан рози бўл...
Онамиз тагин кўзларини юмиб-очдилар, юмиб очдилар... Билинар-билинемас бош қимирлатдилар...
Отамиз ўкириб юбордилар...

11

Аёллар овоз бердилар:
— Вой, ҳамсоям-е, ҳамсоям-е!..
Онамиз бир кеча меҳмон бўлдилар. Бир уй аёллар қуршовида ётдилар.
Ичкарида аёллар онамиз теварагида ҳалқа бўлиб садр тушди.
Ташқарида эркаклар уй теварагини айланиб-айланиб йиғлади. Айтиб-айтиб йиғлади:
— Холамов-в, холамов-в!..
— Опамов-в, опамов-в!..
— Аммомов-в-в, аммомов-в!..
Чор тарафга чопар кетди.
Чопар қишлоқ кўчалари бўйлаб жар солди:
— Халойиқ, барчангиз Қоплон қоровулникига жанозага! Бу ҳаммининг бошида бор савдо, халойиқ!..

12

Одамлар оқиб-оқиб кела берди.
Уй одамлар қуршовида қолди.
Одамлар онамизни ёдладилар,
— Бечорани элликни қариблаган аёл деб бўлмас эди.
— Икки юзи қип-қизил анордай эди.
— Сўрамоқдан айб йўқ, бечора нечада кетибди?
— Қирқ саккизда, дейишяпти.
— Шундай, элликни қариблаб борибди.
— Энди, элликда деб дуо олади-да?
— Шундай-шундай, элликда деб дуо берилади.
— Ўзи, беморхонада дейишиб эди-ку?
— Дўхтир, олиб кетинглар, одам бўлмайди, дебди...

13

Ёш-яланглар момомлаб-момомлаб йиғлади:

Осмондаги қирқ юлдуз

*Қиялаб кетади ботгани,
Вой момом-ов, момом-овв!
Мен момомни бир ўпайин,
Қиёмат кетади ётгани,
Вой момом-ов, момом-овв!*

Ёши қайтишлар онамлаб-онамлаб йиғлади:

*Ҳовлимизнинг толини
Тобут бўлсин, дебмидик
Вой энам-овв, энам-овв!..*

14

Увол-савобчи аёллар уйларни бир-бир қаради. Уйларда тўшалмиш гиламларни кўтариб-кўтариб кўрди.

Бир уй ости тахтасиз ер бўлди.

Аёллар ана шу тахтасиз уй гиламини йиғиб олди. Уй ўртасига бўйра тўшади. Икки обтова сув олиб келди.

Аёллар онамизни кафтларида олиб келди. Ана шу бўйра узра ётқизди.

Уволчи аёл обтовада сув қуйди, савобчи аёл...

Онамизни ювди! Бошдан адоқ ювди. Силаб-сийпаб ювди...

Аёллар онамизни оппоқ сурпга ўраб-ўраб олди. Кафтларида тобутга ётқизди.

Онамиз сўнгги манзилларига... сўнгги манзилларига пок-покизагина бўлиб жўнадилар.

15

Тобутга-да оппоқ сурп ёпилди.

Бу, ёшини яшаб ўтди, аломати бўлди.

Ел тобут пойида... онамиз пойида тизилиб-тизилиб жаноза ўқиди.

Тобут... онамиз эл кафтида қалқиб-қалқиб жўнади.

Ел тобутга... онамизга талпинди. Тобутни... онамизни кафтида кўтариб бориш ниятида бўлди.

Ақалли қўлини теккизиб бориш пайида бўлди.

Ел тобут кетидан... онамиз кетидан қабристон борди.

16

Онамиз лаҳадга қўйилди.

Мозорга тупроқ тортилди. Тупроққа чим босилди.

Одам боши бир сўмдан исқот берилди.

Бир дастрўмолдан оқ йиртиш берилди.

Домла қабр бошида қироат билан-қироат билан Қуръон ўқиди:

— Аузу биллаҳи минаш, шайтонир-рожим. Бисмиллаҳир-роҳманир-роҳим! Табарокаллази биядиҳил мулку ва ҳува ала кулли шайин қодир. Аллази холақол мавта вал ҳаята лияблүвакум айюкум аҳсану амала. Ва ҳувал азизул-ғофур аллази холақо сабъа самаватин тибакко. Ма таро фи ҳолқирроҳмани мин тафавут. Фаржиъил басаро ҳал таро мин футур. Суммар жиил басар. Карротайни янқолиб илайкал басару хо сиав ва ҳува хасир. (Тошбўрон қилинган шайтондан Оллоҳнинг паноҳига сиғинаман. Беҳад раҳмли, ниҳоятда меҳрибон Оллоҳ номи билан! Эғалик қўлида бўлмиш зот улўф бўлди. Ва у ҳар нарсага қодир. Ул зотики яратди ҳаётни ва мамотни. Имтиҳон қилиш учун қайсиниси амал жиҳатдан яхшироқ. Ва у ғолиб мағфиротлик, қайсики

яратди етти осмон табақасини. Кўрмайсан Оллоҳ яра-тишида бирор камчилик. Тиккин кўзингни. Кўрасанми бирор ёриқ. Сўнгра тиккин кўзингни қайта-қайта. Қайтади кўзинг сенга ноумид бўлиб ва толиб).

Юзларга фотиҳа суртилди.

Тупроқдан яралмиш онамиз, тағин тупроқ бўлиб кетдилар!

VII

Қоралар ариқ ёқалаб-арик ёқалаб кела берди.

— Кетганга ўхшайдилар, кўринмаяптилар.

— Йўқ, ҳали кетмаганлар. Ёнбошлаб ётган бўлсалар керак.

Маъшуқ овоз бобомизга таниш туюлди. Эътибор билан эшитдилар.

— Манави ерга ўтирайлик.

— Сабр, қил, қўлрўмол билан ўтларни артиб ташлайин, ана, энди ўтир.

— Уҳ, пидананинг исини. Юлманг, биздан кейин ҳам келадиганлар бор. Исини кафтимда олиб бераман. Мана, исканг.

— Йўқ, қонмадим. Учларини силкиб юбор.

Бобомиз ҳайрат билан ёқа ушладилар... «Ё, тавба, маъшуқ овоз ҳамсояси Менгўранинг қизи бўлди. У буёқда нима қилиб юрибди? Ё... Йўғ-е! У ҳали гўдак-ку. Дарров-а? Айтиб бўлмайди, қиз бола шайтон бўлади. Уёқдан буёққа қарагунча бўй беради»...

Ошиқ овоз бобомизни ҳаминқадар ҳайрон қолдирди.

Ошиқ овоз момомиз, акасининг ўғли бўлди...

Жимжитлик бўлди. Маъюс кулги бўлди.

— Шеър ўқиб берайинми? Яқинда ёдлаб олдим. Қара, эшит:

*Ёришмоқда олис чек ҳам,
Тонг фусункор, сулув бирам.
Ҳазал янглиғ жарангдор дам,
Янгроқ ҳаво эсингдами?*

Сукунат бўлди. Қўлингиз мунча қаттиқ, демиш овоз бўлди. Овоз эркали бўлди. Гинадан кўра, миннатдорликка мойил бўлди.

*Бошланар тўрғайлар куйи,
Табиатнинг тонгги тўйи,
Ёруғ рўё эсингдами?*

Бобомиз беихтиёр бош ирғадилар. Ойдин ранги, кўк йўнғичқа бўйи, байтдан кайфлари чоғ бўлди.

— Қара, тағин бир шеър ўқиб берайин.

Байтлар ғамза билан ўқилди.

Хаёллари, ўйлари қўйнидаги бобомиз, хушвақтликлари, руҳий ҳайитлари қўйнидаги бобомиз байтларни эшитмадилар. Адир бетидаги қоп-қора ёнғоққа термилдилар. Юксакланиб кетмиш Вахшивор қирларига, Кераготоғ чўққилари бағрида элас-елас оқариб кўринмиш оппоқ қорга тикилдилар.

Байтларнинг сўнги мисрасини эшитдилар.

*Боболарим бирин-кетин суяк суриб ўтган ер,
Момоларим сочларини қирқта ўриб ўтган ер.*

Юзларида, кўнгилларида ёруғ табассум ўйнадилар.

— Ҳай-ҳай-ҳай... — дея пичирладилар.

— Бундай бемаҳалда қолиб кетмасдилар-ку? — деди ошиқ.

— Кетгилари келмаяпти шекилли, — деди маъшуқ.

— Кўнгиллари бузилиб ўтиргандир.

— Кечроқ энам, бобонгнинг мол-ҳолларига қарайин деб, даричадан қайтиб келди. Ўзлари қара-
ётган эканлар, вайрон кўнгилларини баттар вайрон қилмайин деб бормадим, деди.

— Отам, ҳар оқшом момонгникига бориб молҳолга қара, деди.

— Оқшомлари борсак, бир-биримизга гап қўшмаймиз, майлими? Бўлмаса билиб қоладилар.

— майли.

— Қоронғилатиб адир айланамиз...

— Момомиз қазо қилганидан буён телевизор, радио қўймаймиз.

— Биз ҳам қўймаймиз.

— Энам қора кийиб юрибди.

— Менинг отам бир куни янгироқ кийимини кийиб шаҳарга бормоқчи бўлиб эди, энам уришди,
одаммисиз ўзи, деди. Отам фаросатсизлигидан ўзини койиб, яна қора кийди.

— Биз ҳам қора кийимларимизни кийиб юрибмиз.

— Энам тақинчоқлариниям сандиққа солиб қўйди.

— Укаларим оқшомлари ашула айтиб ўйнарди, энам уришди. Азалимиз, бованг эшитиб қолса
нима деган одам бўламиз, деди.

— Энди момомизнинг қирқи ўтгунча шундай бўлади.

— Бовамиз буёқларга келиб юришимизниям билармикинлар? — деди маъшуқ.

— Билмасалар керак, — деди ошиқ.

— Момомизнинг вафоти куни сен ҳам йиғладингми?

— Бўлмасам-чи, уйни айланиб, момомлаб йиғладим.

— Мен энамлаб йиғладим.

— Қара, кетибдилар.

— Юринг, Сайрак адирга энди биз чиқамиз...

Ошиқ-маъшуқ кўзғолди. Ариқ ёқалаб юрди.

Бобомиз кўнгиллари ёришди. Тўлқинландилар. Ўтиришларини-да, туришларини-да
билмадилар. Кетларига хиёл чайқалиб, кўзларини юмдилар. энтикиб-энтикиб нафас олдилар.

Кийимлари ўзларига торлик қилаётгандай бўлдилар. Ёқаларини кўтариб-кўтариб, кўкракларини
шамоллатдилар.

Жойларидан авайлаб турдилар. Этакларини қоқдилар. Ўтира бериб қотиб қолмиш қаддиларини
ростлаш учун белларига қўлларини тирадилар.

Адирламиш ошиқ-маъшуқлардан кўз узмадилар. Суқланиб-суқланиб қарадилар...

Беихтиёр... беихтиёр қишлоққа боражак сўқмоқдан йўл солдилар...

— Момоси, мен уларни кўрдим... — дедилар. — Мен сенга айтиб эдим-у, Ҳазрати Хизр
юзимиздан ўтолмайди деб!..

Бобомиз оёқ илдилар. Сайрак адирга қайрилиб қарадилар.

*Боболарим бирин-кетин суяк суриб ўтган ер,
Момоларим сочларини қирқта ўриб ўтган ер...*

Бобомиз бошларини эгганларича туриб қолдилар!

— Момоси, юр, кетамиз... — дедилар.

Бобомиз йўлларида имиллаб, бир-бир босиб давом этдилар.

Шунда, Сайрак адирда... ҳассаси... қарилик ҳассаси қолиб кетганини эсладилар.

— Майли, уларга қолсин... — дея қўл силтадилар.

Бошлари ғувиллаб, ўзларини мажолсиз ҳис қилдилар. Кўз ўнглари ғимирлади.

Ойдинлар тўлқиндай чайқалди. Ойдинлар тўлқиндай мавжланди.

Бобомиз хаста қалблари ўртанди, ғариб қалблари ўртанди. Кўзлари ёшга тўлди. Кўз ёшлари ойдаи оппоқ соқолларига сизиб тушди.

— Момоси, мен уларни кўрдим. Улар байт айтди, эшитаяпсанми, байт!.. — дедилар.

Бобомиз кўз олдилари ойдинланди. Тағин Сайрак адирга қайрилиб қарадилар.

Сайрак адирда иккита қора қолди.

Бири ошиқ, бири маъшуқ бўлди.

Ошиқ билан маъшуқ бир иккита бўлиб қолди, бир битта бўлиб қолди...

Бобомиз жилмайдилар.

— Ана, бизнинг болаларимиз! — дедилар. — Ҳазрати Хизр боважоним, умрингиздан барака топинг!..

Бобомизнинг жилмаймиш ёноқларидан бетиним ёшлар сизди.

Момомиз вафотидан кейин кўз ёшлари қуриб қолгандай бўлиб эди. Қайларда ётиб эди, шашқатор ёшлар?

Шашқатор ёшлар бобомиз лабларига сизди, иякларига сизди.

Бобомиз кўз ёшларини энглари билан артиб олдилар. Адирдан кўз узмадилар.

— Ана, бизнинг невараларимиз! — дедилар. — Қуллуқ, Ҳазрати Хизр боважоним, қуллуқ!

Бобомиз кўнгилларидан нималардир тошиб кела берди.

Бу тошқинни қайғу десак-да бўлади, хушвақтлик десак-да бўлади.

Бобомиз кўнгилларидан қайғули хушвақтлик ўксиб-ўксиб кела берди.

— Юр, кетдик, момоси, энди биз келмаймиз... — дедилар.

Кўзлари кулмиш бобомиз, юзлари кулмиш бобомиз, ёноқлари кулмиш бобомиз, лаблари кулмиш бобомиз тантана қилдилар.

— Бу адирлар бизники! — дедилар.

Ўксиклар зарбидан елкалари силкина берди.

— Бу ойдинлар бизники! — дедилар.

Кўнгиллари тинмайин ўксимиш бобомиз, елкалари тинмайин силкинмиш бобомиз сўнгги бор, сўнгги бор оёқ илдилар. Қоматларини адл тутдилар.

Сайрак адир, адирда ўтирмиш ўфил-қизларига тантана билан қарадилар.

Боболарим бирин-кетин суяк суриб ўтган ер.

Момоларим сочларини қирқта ўриб ўтган ер.

Бобомиз сўқмоқдаги сўнгги қадамларини боса-боса, ойдиндаги сўнгги сўзларини айта-айта, йўлларида давом этдилар:

— Энди кетсак майли!..

1980.